

T. C.

**SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ’NİN ESERLERİNDEKİ
TEMEL TASAVVUFÎ ÖĞRETİLERİN HADİSLERDEKİ
DAYANAKLARI**

Ahmet GÖKTÜRK

2230293002

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Yusuf AÇIKEL

ISPARTA - 2025

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum *“Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’nin Eserlerindeki Temel Tasavvufî Öğretilerin Hadislerdeki Dayanakları”* adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza

Ahmet GÖKTÜRK

03.11.2025

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Ahmet GÖKTÜRK
Öğrenci Numarası	2230293002
Enstitü Ana Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Programı	YÜKSEK LİSANS
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Prof. Dr. Yusuf AÇIKEL
Tez Başlığı	SEYYİD ABDÜLHAKİM ARVÂŞÎ'NİN ESERLERİNDEKİ TEMEL TASAVVUFÎ ÖĞRETİLERİN HADİSLERDEKİ DAYANAKLARI
Turnitin Ödev Numarası	2832303639

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **138** sayfalık kısmına ilişkin olarak, **01/12/2025** tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 16'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

- (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
- () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımcı yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

02/12/2025

Prof. Dr. Yusuf AÇIKEL

ÖZET

Hız. Peygamber’in vefat etmesinden sonra İslâm öğretileri çeşitli ilmî dallara ayrılmıştır. Bu ilimler içerisinde ahlâkî/manevî öğretiler, hadis ve tasavvuf ilminin konusu olmuştur. Şüphesiz diğer dini ilimler gibi tasavvufta Kur’an ve sünnet çerçevesinde teşekkül etmiştir. Her ne olursa olsun mutasavvıfların kendine has bazı delillendirme yöntemleri olsa da sahih bilginin kaynağını tespit bağlamında tasavvufun öğretilerinin temelleri kitap ve sünnette aranmıştır. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, 1860 tarihinde Van’ın Başkale ilçesinde dünyaya gelmiş, ilk eğitimini babasından aldıktan sonra çeşitli âlimlerin dini ve fenni ilimler tahsil etmek için ders halkalarına katılmıştır. Bunun yanı sıra muhtelif tarikatlardan icazet alarak Nakşîbendiyye’nin Hâlidîye koluna müntesip olmuştur. Osmanlı devletinin son yılları ile yeni kurulan Cumhuriyet döneminin ilk başlarında hayat sürmüştür. Başkale’de medrese ve kütüphane kurarak İslâmî eğitimler vermiş, bölgedeki Şiilik yayılmasına karşı önlemler alarak karşı koymuştur. Rusların bölgeyi işgal etmesinin ardından Musul’a göç etmiş, daha sonra Adana ve Eskişehir’de bir süre yaşadktan sonra İstanbul’a göç ederek buraya yerleşmiştir. İstanbul’da Kaşgarî dergâhında şeyhlik görevini yaparken tekkeler kapatılmıştır. Bunun üzerine Beyoğlu Ağa ve Beyazıt Camii’nde dersler vermiştir. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî önemli ilmî çalışmalar yapmıştır.

Türkiye Cumhuriyet’inde bazı dönüşümlerin ve karışıklıkların olduğu bir dönemde yaşayan Arvâsî, tasavvuf ve diğer ilimlerde yazdığı çalışmalar ve nüfuz ettiği fikir adamları vasıtasıyla etkisi günümüze kadar devam etmiştir. Bu çalışmada başta *er-Riyâzü’l-Tasavvufiyye* adlı eserindeki temel tasavvufî kavramlar ile ilgi nakledilen hadis rivâyetlerinin sıhhat durumunu tespit etmek amaçlanmıştır. Müellif, *er-Riyâzü’l-Tasavvufiyye* adlı eserinin dışında birçok risale, mektup ve müstakil eserlerinde de temel tasavvufî kavramlara değinmiştir. Mezkûr eserlerinde on beş temel tasavvufî kavramı açıklarken bazı hadislerle yer verilmiş, ancak hadislerin kaynağına ya da sıhhat durumuna değinilmemiştir. Bu durum genel olarak tasavvuf ehlinin hadislerle yaklaşımını göstermektedir. Hadislerin senedsiz rivâyet edilmesi, mana ile aktarılması ve keşf/ilham ve benzeri yollarla sıhhatini belirlenmesi, ehli tasavvufun yöntemleri arasındadır. Bu araştırmada temel hadis kaynaklarına başvurulmuştur. Bu sahada yapılan güncel çalışmalar da göz ardı edilmeden, gerekli durumlarda istifade edilmiştir. Çalışmada genel olarak hadislerin tespiti noktasında birincil kaynaklara müracaat edilmiş ayrıca müellifin eserleri hakkında bazı bilgilere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tasavvuf, Rivâyet, Yorum, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, el-Riyâzü’l-Tasavvufiyye

(GÖKTÜRK, Ahmet, “*The Hadith-Based Basis for the Fundamental Sûfî Teachings in the Works of Seyyid Abdülhakîm Arvasî*”, Master’s Thesis, Isparta, 2025)

ABSTRACT

After the Prophet Muhammad’s (peace be upon him) passing, the teachings of Islam became subjects of various branches of knowledge. Among these, moral and spiritual teachings were studied within the disciplines of Hadith and Sûfism. The science of Sûfism was shaped within the framework of the Qur’an and the Sunnah. Although Sûfî scholars developed their own methods of reasoning, the foundations of Sûfî teachings were ultimately grounded in the Qur’an and authentic prophetic traditions. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî was born in 1860 in Başkale, Van. He received his initial education from his father and later studied religious and rational sciences under various scholars. He was authorized in multiple Sûfî orders and affiliated with the Khalidiyya branch of the Naqshbandiyya. Arvâsî lived during the final years of the Ottoman Empire and the early Republican period. He established a madrasa and library in Başkale, contributing to religious education and resisting the spread of Shi’ism in the region. Following the Russian occupation, he migrated to Mosul, then lived briefly in Adana and Eskişehir, eventually settling in Istanbul. In Istanbul, he served as the sheikh of the Kaşgarî Dervish Lodge. After the closure of dervish lodges, he continued teaching at Beyoğlu Ağa and Beyazıt Mosques.

During this time, he made significant scholarly contributions in eastern Anatolia. Living through a period of major transformation and tension in the early Republic, Arvâsî’s influence continued through his writings in Sûfism and other disciplines, as well as through the intellectuals he inspired. This study focuses on evaluating the authenticity of hadiths cited in his major work *er-Riyât’-Tasawwufiyya*, particularly in relation to fifteen key Sûfî concepts. While Arvâsî refers to various hadiths in this and other works (such as his treatises and letters), he often does so without citing sources or commenting on their authenticity. This reflects the general Sûfî approach to hadith, which may include transmitting hadiths without chains (isnats), narrating by meaning, and relying on spiritual insight or inspiration to assess their reliability. In this research, primary hadith sources as well as classical takhreej and etraf works were consulted. Contemporary academic studies in the field were also considered where relevant, aiming to establish the status of the hadiths and to shed light on the methodology Arvâsî employed in his Sûfî writings.

Key Words: Hadith, Sûfîzim, Narration, Comment, Abdülhakîm Arvasî, al-Riyazü’t-Tasavvufiye.

ÖN SÖZ

İslâm dinin temel dinamiklerinden biri olan tasavvuf, manevî ve kültürel anlamda hayatımıza katkı sunan bir ilim dalıdır. Tasavvuf, daima sistem olarak Müslümanların ruhunu/kalbini en ince ahlâkî normlarla şekillendirmeye çabalamıştır. Hicri VIII. asırdan itibaren özellikle tekke ve zaviyelerin ortaya çıkışıyla beraber Tasavvuf alanında sistematik çalışmalar yapılmış, Müslüman devletlerin eğitim sistemlerinde manevî ve kalbî terbiyenin sağlanması amacıyla tasavvuf eğitime önem verilmiştir. Böylelikle tarikatlar, İslâm tarihindeki yerini almış ve adına sonradan tasavvuf denilecek ilim, hayatın içerisinde ve eğitim sisteminde kendine yer bulmuştur. Bunun sonucunda tekke ve zaviyeler yaygınlaşmıştır.

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Osmanlı devletinin son dönemlerinde Kaşgarî dergâhının şeyhi olarak hizmetini sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının laik/seküler siyaset ve fikir üretme gayretleri sonucu olarak tekke ve zaviyeler kapatılınca Arvâsî muhtelif zeminlerde tasavvuf derslerine ve irşad faaliyetlerine devam etmiş ve özellikle *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye* isimli eser başta olmak üzere birçok eser, mektup ve risale kâleme almıştır.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte konu ve birtakım genel bilgilere yer verilmiştir. Birinci Bölüm'de Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin hayatı ve eserleri incelenmiş ve gerekli bilgiler verilmiştir. Müellifin hayatı hakkında bilgi ağırlıklı olarak Büyük Doğu Yayınları tarafından basılan ve orijinal el yazısının yer aldığı *Hal Tercemesi* eserinden elde edilmiştir. Güncel çalışmalarda göz ardı edilmemiştir.

İkinci Bölüm'de *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye* adlı kitabı başta olmak üzere diğer eser, mektup ve risalelerde temas edilen ve temel tasavvufî kavramların izahı sadedinde yer verilen hadisler tespit edilmiştir. İlgili kaynaklara müracaat edilerek kavramlar ve rivâyetler hakkında gerekli bilgiler verilmiştir. Çalışmanın bu bölümü özgün bir çabanın ürünüdür. Her kavram olmasa bile tasavvuf literatüründe genel geçer ve müellifin izahında hadislerle yer vermediği yirmi iki kavram incelenmiştir. Bu kavramların izahına ve hadislerden örneklerine değinilmiştir. Birinci ve İkinci Bölüm'ün sonunda genel değerlendirmeye yer verilmiştir.

Çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve sürecin devamlı takipçisi olan danışman hocam Prof. Dr. Yusuf AÇIKEL, Prof. Dr. Veli ATMACA ve Dr. Öğrt. Üyesi M. Furkan Taha DEMİRBAŞ'a, ayrıca yetişmeme vesile olan değerli hocalarıma, aileme çok teşekkür ederim.

Ahmet GÖKTÜRK
ISPARTA, 2025

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. DÖNEMİN SİYASÎ VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ	5
2. SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN HAYATI.....	10
2.1. Başkale'de Kurduğu Medrese ve Bölgeye Katkısı.....	16
2.2. İstanbul Yılları.....	17
2.3. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Adının Karıştığı Menemen Olayı	18
3. TARİKAT SİLSİLESİ	20
4. ESERLERİ	21
4.1. Râbıta-i Şerîfe.....	21
4.2. er-Riyâzü't-Tasavvufiyye	22
4.3. Mevlidi'n-Nebî.....	23
4.4. Nefy ve İsbât Zikrinin Mufasssalen Âdâbı	24
4.5. Eshâb-ı Kirâm.....	24
4.6. Ecdâd-ı Nebî.....	24
4.7. Sefer-i Âhiret.....	24
4.8. Keşkûl.....	25
4.9. İslâm Hukukunun İncelikleri.....	25

4.10. Tesbih Kullanmanın Meşru'iyyeti ve Mebde-i Zuhûru.....	25
4.11. Ekber-i Kebâir	26
4.12. Namaz Risâlesi	26
4.13. Rûh Risâlesi.....	26
4.14. Âyete'l-Kürsî Tefsiri	26
4.15. Diğer Mektup ve Eserleri	26
5. SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI	27

2. BÖLÜM

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN ESERLERİNDEKİ TEMEL TASAVVUFÎ KAVRAMLAR VE İLGİLİ HADİSLERİN İNCELENMESİ

1. SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN ESERLERİNDEKİ TEMEL KAVRAMLAR	34
1.1. Cehrî Zikir	34
1.2. Tövbe.....	35
1.3. Râbîta.....	37
1.4. Vera'	39
1.5. Tevessül	41
1.6. Sûfî	43
1.7. Aşk.....	46
1.8. Makam.....	47
1.9. Setr.....	49
1.10. İhsân	50
1.11. Samt.....	52
1.12. Firâset	55
1.13. Velâyet	57
1.14. Tevhîd	59
1.15. Vahdet-i Vücûd	61

2. SEYYİD ABDÜLHAKİM ARVASI'NİN ESERLERİNDE YER VERDİĞİ BAZI TEMEL TASAVVUFÎ KAVRAMLARIN HADİSLERDEN DAYANAKLARI.....	64
2.1. Nefs	65
2.2. Makam.....	67
2.3. Vakt.....	70
2.4. Hâl	71
2.5. Kabz ve Bast.....	73
2.6. Vecd	77
2.7. el-Cem‘ ve'l-Fark	78
2.8. Heybet ve Üns	79
2.9. Fenâ ve Bekâ	83
2.10. Gaybet	85
2.11. Sahv ve Sekr	87
2.12. Mahv ve İsbat	88
2.13. Mükâşefe	89
2.14. Havâtır	91
2.15. Mücâhede	93
2.16. Halvet	95
2.17. Vera‘	97
2.18. Zühd.....	99
2.19. Samt.....	101
2.20. Havf ve Recâ	103
2.21. Velâyet	105
2.22. Kerâmât	107
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	114
ÖZGEÇMİŞ.....	127

KISALTMALAR

AİBÜ	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
b.	: Bin/İbn
bkz.	: Bakınız
bnt.	: Bint
b.y.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicri
h. n.	: Hadis Numarası
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
(k.s)	: Kuddise Sırruhu
(ö.)	: Vefat Tarihi
s	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Basım tarihi yok
vd.	: Ve diğerleri
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Osmanlı'nın son devir âlim ve mutasavvıflarından Seyyid Abdülhakîm Arvâsî (ö.1362/1943), cumhuriyetin kuruluş sancılarına tanıklık etmiştir. Yaşadığı dönem (1865-1943) ilmî/fikrî ve siyasî değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimine rastlamaktadır.¹ Arvâsî, siyasî ya da herhangi bir gruba dâhil olmamış, sadece irşad faaliyetleri ile ilgilenmiştir. Buna rağmen adı 1930 yılında cereyan eden Menemen olayına² karıştırılmıştır. Kaşgarî dergâhını basan polisler, suç unsuru olarak talebelerin yazdıkları mektupları ve keşfi olarak tespit edilen Hz. Âdem'den kıyamete kadar gelecek insanların sayısını bildiren formülü bulmuşlardır. Muhtemeldir ki bu formül büyü malzemesi sanılmıştır.³ Divan-ı Harb'de yargılanma esnasında hâkimin “sen şeyh misin? suâline şu cevabı vermiştir: “Ben şeyh değilim. Ve o yüce mertebeye lâayık olmaktan uzağım; yok eğer şeyhlik, devrimizde gördüklerimizin hâli ise, ona da tenezzül etmekten münezzehim.”⁴ Ayrıca zâhirî ve bâtinî ilimlerde temâyüz eden Arvâsî, Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983) ve Hüseyin Hilmi Işık (1911-2001) gibi zatlari etkisi altına almıştır.⁵

Kâleme aldığı eserleri ile kendi fikrî çizgisini ortaya koyan Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “*er-Riyazu't-Tasavvufiyye*”, “*Râbita-i Şerife*”, “*Ashab-ı Kiram*”, “*Ruh*”, “*Ebeveyn-i Rasûlullah*”, “*Sefer-i Ahiret*” gibi risâleler, “*Tasavvuf Dersleri ile İlgili Notlar*” ve kendisine tevcih edilen suallere verdiği cevapları içeren “*Mektuplar*” yazdığı kitaplardır. Neşre hazır olmakla birlikte muhtelif sebeplerle eserlerinin büyük bir kısmı İstanbul'da kaybolmuştur. Süleyman Kuku, Arvâsî'nin çeşitli vesilelerle kâleme almış olduğu risâleleri, mektupları ve eline geçen tomarları

¹ Dönemin hükümeti tekkeleri kapattığında yanındakileri teselli makamında şöyle demiştir: “Hükümet, tekkeleri değil, boş mekânları kapattı. Onlar zaten kendi kendilerini çoktan kapatmışlardı.” Necip fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları* (Ankara: Büyük Doğu Yayınları, 2022), 320.

² Eyüp öz, “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu? *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (2015), 409-436.

³ Ekrem Buğra Ekinci, *Hayatı ve Hatıralarıyla Seyyid Abdülhakîm Arvâsî* (İstanbul: Arı ve Sanat Yayınları, 2022), 127.

⁴ Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, 322.

⁵ Nihat Azamat, “Abdülhakîm Arvâsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim Tarihi: 9 Eylül 2023); Nuran Çetin, “Abdülhakîm Arvâsî ve Tasavvuf Anlayışı”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/33 (2014), 137.

Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı adıyla neşretmiştir.⁶ Onun eserlerinde, tasavvufun temel prensipleri, nefis muhasebesi ve manevî olgunlaşma üzerine derinlemesine tahliller bulunur. Bunun en çarpıcı örneğini Necip Fazıl Kısakürek vermiştir. Şöyle ki: Arvâsî, Necip Fazıl ile tanışmasında tasavvufa dair hangi kitapları okuduğunu sormuş, Kısakürek de *Divan-i Nakşî, Marifetnâme* gibi eserleri okuduğunu söylemiş, bunun üzerine Arvâsî, kendi tasavvufî kimliğinin kodlarını verircesine şu ifadeyi kullanmıştır. Bu iş kitapla olmaz, akılla da varılmaz. Hiç yemeğin lezzeti çatal bıçakla anlaşılabilir mi?⁷

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin eserleri içerisinde özellikle temel tasavvufî kavramları içeren “*er-Riyazü't-Tasavvufiyye*” eseri oldukça kıymetlidir. Müellif, mezkûr eseri Necip Fazıl'ın ifadesiyle “bir nevi İslâm Üniversitesinde” müderrislik yaptığı yıllarda kâleme almıştır.⁸ Sonraları Kısakürek, “*er-Riyazü't-Tasavvufiyye*” eserini “*Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Tasavvuf Bahçeleri*” adıyla sadeleştirmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla mezkûr eser ile ilgili iki çalışma yapılmıştır. Biri Osman Gördebil'in, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin *er-Riyazü't-Tasavvufiyye Adlı Eserinin Metin Transkripti ve Tahlili*, diğeri İbrahim Baz'ın, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı* adlarıyla yaptıkları yüksek lisans tezleridir. Mutasavvıfların hadise yaklaşımı öteden beri gündeme getirilen bir konudur. Bu çalışmada Arvâsî'nin *er-Riyazü't-Tasavvufiyye* başta olmak üzere diğer eserlerindeki temel tasavvufî kavramların delillendirmede ya da örneklemede yer verdiği hadislerin tahriç ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Böylelikle Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin temel tasavvufî kavramları hakkında delillendirdiği hadislerin sıhhati tespit edilmiş olacaktır.

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE GAYESİ

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin eserlerinde ya da mektuplarında kullandığı hadislerin hangi kaynaklara dayandığı, sened yönünden durumu ve kısmen yorumlama biçimini anlamak önemlidir. Bu bağlamda temel tasavvufî kavramların

⁶ Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı* (İstanbul: Damra Yayınlar, ts).

⁷ Necip Fazıl Kısakürek, *O ve Ben* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2023), 93.

⁸ Kısakürek, *O ve Ben*, 113; Necip Fazıl Kısakürek, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Tasavvuf Bahçeleri* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2015).

açıklamasında nakledilen hadislerin sıhhatinin ortaya çıkması diğer önemli bir husustur. Bu hedef doğrultusunda çalışmamızda Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin temel tasavvufî kavramları, hadislerle ilişkilendirmesinin nasıllığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışma, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin eserlerinden matbu olanların yanı sıra Süleyman Kuku Beyefendi'nin çalışmasında yer verdiği çeşitli risaleleri üzerinden yapılmıştır. Eserlerde yer verilen her kavram incelenmiş ancak belirli kavramların izahında hadislere yer verildiğinden sayı on üç temel tasavvufî kavramla sınırlı kalmıştır. İkinci Bölüm'de *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye* adlı eserin matbu baskısı esas alınarak ilgili kavramların izahı hadislerden deliller getirilerek sunulmaya çalışılmıştır.

3. PROBLEM DURUMU

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin eserlerinde ya da mektuplarında temel tasavvufî kavramların izahında yer verdiği rivâyetlerin hangi kaynaklara dayandığı ve sıhhat derecelerinin ortaya konulmasıdır.

4. MATERYAL VE YÖNTEM

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin eserlerinde ya da mektuplarında temel tasavvufî kavramların izahında yer verdiği rivâyetleri tespit için birincil kaynaklara müracaat edilmiştir. Birçok kitaba *el-Mektebetü's-Şamile* programı vasıtasıyla ulaşılmıştır. Kaynaklar ve kaynakça Şamile programındaki veriler baz alınarak oluşturulmuştur. Maalesef, bu kaynaklarda (*Mektebetü's-Şâmile* veya *Shamela.ws* gibi) Kütüb-i Sitte hadislerinin ait olduğu “bâb” başlığına dair bazı kaynaklarda numaralandırma yer almamaktadır. Dolayısıyla bazı Kütüb-i Sitte eserleri “kitap”, “kitap başlığı,” “h. n. (hadis numarası)” ve cilt/sayfa olarak kaynak belirtilmiştir. Ayrıca Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin matbu olan ya da çeşitli vesilelerle ortaya çıkan eserleri internet sitelerinden ve başka çalışmalarla ortaya çıkarılan kaynaklar incelenmiştir.

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin hayatı hakkındaki malumatın çoğu, Büyük Doğu Yayınları tarafından basılan ve müellifin orijinal el yazısının yer aldığı *Hal*

Tercemesi'nden alınmıştır. Müellifin eserlerine yine Büyük Doğu Yayınları ve Süleyman Kuku Beyefendi'nin hazırlamış olduğu kitaptan ve özellikle çeşitli vesilelerle kâleme alınmış küçük risale ve mektuplardan faydalanılmıştır.

Temel tasavvufî kavramlar öncelikle *er-Riyazetü't-Tasavvufiyye* ve başka eserlerden tespit edilmiştir. Daha sonra kavramların izahında hadislerin tahriri yapılmıştır. Ayrıca aşk ve tevessül kavramları ile ilgili başlık atılmadığı halde iki kavram da çalışmaya dâhil edilmiştir. Öncelikle hadisler temel hadis kaynaklarından bulunmuş, peşinden ilgili rivâyetler Etraf ve Tahrir kitaplarından faydalanmak sûretiyle değerlendirilmiştir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm müellifin hayatına dair bilgiler içermektedir. İkinci Bölüm'de, eserlerinde yer verdiği temel tasavvufî kavramlar ve ilgili hadisler incelenmiştir. Bu bölüm çalışmamızın özgün bölümünü oluşturmaktadır. Birinci ve İkinci Bölüm'ün sonunda genel değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca sayısal veriler tespit edilip grafik üzerinde gösterilmiştir.

1. BÖLÜM

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. DÖNEMİN SİYASÎ VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

Osmanlı devleti, Batı karşısında askerî alanda uğradığı başarısızlıklar sonucunda Batı'nın bilimsel ve teknolojik gelişmeleri, hukuk sistemleri ve sosyal yaşam tarzı ile ilgilenmeye başlamıştır. III. Selim döneminde başlayan yenilik girişimleri Tanzimat Fermanı ile hız kazanmış ve Osmanlı hukuk sistemine çeşitli yansımaları olmuştur. Bu süreç hem sosyal yaşamı hem de İslâmî hukuk anlayışını tartışma konusu haline getirmiştir. Tartışmaların yoğunlaştığı ortamda, Osmanlı aydınları ve ulema farklı gruplara ayrılmıştır. Bir kesim, mevcut olumsuzluklardan İslâm'ı sorumlu tutmuş ve Batı uygulamalarına tam uyum sağlandığında sorunların çözülebileceğine inanmıştır; hatta bazıları İslâmî kurumların kaldırılmasını bile önermiştir. Öte yandan, diğer bir grup, sorunların İslâmî kaynaklarda değil, Müslümanların bilgi eksikliklerinde olduğunu savunmuş ve kurtuluşun İslâmî çerçevede mümkün olduğunu ileri sürmüştür. İslâmî çerçevede kalmayı savunan bu ikinci grup içinde ise “gelenekçi” ve “modernist” görüşler olarak ikiye ayrılmıştır. Bununla birlikte, bu ayrım homojen olmayıp, hem modernistler hem de gelenekçiler kendi içinde farklı fikirler taşımaktadırlar. Modernistlerin amacı İslâm'ı yeniden yorumlamak ve çağın şartlarına uyarlamak iken⁹, gelenekçiler bu değişim karşısında geçmişten gelen uygulamaları savunmuştur. Bununla birlikte gelenekçiler arasında

⁹ Merhum Davudoğlu, konu ile ilgili şunları söylemektedir: Reformcu çevreler, Müslümanların hissizleşmesini, geri kalmasını ve fikrî atalete düşmesini doğrudan İslâm âlimlerine, Ehl-i Sünnet'in müctehitlerine, tefsir ve hadis ilminin öncülerine bağlamaktadır. Onlara göre, İmam-ı Azam'dan günümüze kadar gelen din âlimleri dini adeta dondurmuş, onun gelişmesine set çekmiş, gerçek hayatla ilgisi olmayan soyut meselelerle meşgul olmuşlardır. Bu anlayışa göre, Allah'ın Kitabı'nda ve Peygamber'in sünnetinde böyle ayrıntılı meseleler yoktur; insan, ihtiyaç duyduğu hükümleri doğrudan Kur'an'dan ve hadisten çıkararak belirlemelidir. Fıkıh âlimlerinin ciltlerce yazdığı eserler ise -haşa-dinin kendisi olarak görülmemelidir! Bu görüşte olanlar, “Eski âlimlerin aklı vardıysa, bizimkiler ne işe yarar!” diyerek kolları sıvamış, içtihadı girişmişlerdir. Onlara göre, âyet ve hadislerden zamanın şartlarına göre yeni hükümler çıkarılmalı, deney ve gözleme dayanmayan hiçbir bilgiye itibar edilmemelidir. Modern bilimin kabul etmediği ya da görmezden geldiği ne varsa, açık ve net hakikatler bile olsa, bir şekilde yorum yoluyla devre dışı bırakılmalıdır. Kelâm ilmi ise faydasız görülerek eğitim kurumlarından tamamen çıkarılmalıdır. Ahmed Davudoğlu, *Dini Tâmir Davasında Din Tahripçileri*, (İstanbul: Bedir Yayınları, 2012), 62.

Batı'yı tamamen reddeden bir tutum nadiren görülmüş ve Batı unsurları çeşitli şekillerde gündemlerinde yer almıştır.¹⁰

Osmanlı devletinin yıkılma sürecine çoktan girdiği 1860 yılında dünyaya gelen Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, Birinci Dünya Savaşı, yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşu gibi yakın tarihimizin önemli olaylarına tanıklık etmiştir. Öyle ki hayatı boyunca Sultan Abdülaziz, V. Murat, II. Abdülhamit, Mehmet Reşat ve Sultan Vahdettin devirlerine şahit olmuştur. Kırım savaşının son demleri ve Islâhat fermanının yayınlanması neticesinde isyanlar ve II. Meşrûtiyetin ortaya çıkması vb. olaylarda bu zaman diliminde yaşanmıştır.¹¹ Şüphesiz bu dönemin en önemli olaylarından biri de Fransız ve İngiliz konsoloslarının öldürülmesini bahane ederek Osmanlı devletini yok sayma pahasına Cidde şehrini bombalamış olmalarıdır. Üstelik mezkûr iki devlet Suriye halklarını kışkırtarak ayaklanmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardır.¹²

Böylesi çalkantılı bir zamanda, Cumhuriyet döneminde tekkelerin hukuken kapatılması, tasavvufun entelektüel ve kültürel hayat üzerindeki tesirini ortadan kaldırmamıştır. Aksine, tarikat geleneği farklı kanallar aracılığıyla düşünce dünyasına nüfuz etmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Necip Fazıl Kısakürek üzerindeki etkisi kadar, Abdülaziz Bekkine'nin Nurettin Topçu ile olan münasebeti de dikkat çekicidir. Nakşibendî-Gümüşhanevî meşrep şeyhler arasında “celâl” sıfatının tecellilerini en güçlü şekilde temsil eden isimlerden biri olarak bilinen Abdülaziz Bekkine (1895-1952), özellikle Topçu ile ilişkisi üzerinden modern Türk düşüncesine yön veren tasavvufî bir otorite konumuna yükselmiştir. Nitekim ilk tanışmalarında Bekkine'nin, “Sen felsefede kaç yıl tahsil gördün, ne öğrendin?” sorusuna Topçu'nun, “Fransa'da onca yıl okudum, boşuna mı?” şeklindeki cevabına, şeyhin, “Evet, boşuna okumuşsun” karşılığını

¹⁰ İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi II*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Baskı, 2014), 17-18. Ayrıca bkz. Taner Aslan, “Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma” Erdem (55), 1-32.

¹¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Ankara: TTK Yayınları, 1997), 204.

¹² Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 295.

vermesi, bu ilişkinin mahiyetini göstermesi bakımından sembolik bir örnek teşkil eder.¹³

Osmanlı klasik döneminde Sünnî geleneğin başlıca temsilcisi konumunda bulunan tarikat, Halvetiyye olmuştur. Ancak, özellikle Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı 1826 sonrasında, II. Mahmud'un politikaları ve Gümüşhanevî'nin hocası Kürt Hoca Abdurrahman Harputî'nin (1756-1851) kararlı tutumu ile hem Yeniçerilik hem de onunla yakından ilişkili Bektaşilik zayıflamış, böylece Nakşibendiyye giderek Halvetiyye'nin yerini alarak hâkim Sünnî tarikat kimliğine kavuşmuştur. Bu gelişme sonucunda modern Türkiye'de Gümüşhanevî mektebine bağlı Nakşibendîlik, özellikle aydınlar arasında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat bilincini pekiştiren ve İslâm'ın sünnet merkezli yaşanmasına aracılık eden en önemli tasavvufî damar hâline gelmiştir. Cumhuriyet döneminde ise Nakşibendî gelenek, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, Abdülaziz Bekkine ve Mehmed Zahid Kotku gibi önde gelen şeyhler aracılığıyla toplumun manevî hayatını beslemeyi sürdürmüş; öte yandan Halvetî geleneğin etkisi de Ahmed Tâhir Memiş ile Fethi Gemuhluoğlu arasındaki irtibat üzerinden kültürel sahada kendisini göstermeye devam etmiştir.¹⁴

Van ve çevresinde 1800'lü yıllarda farklı etnik grupların var olması, bölgenin siyasî yapısına etki etmektedir. Bölgede Müslüman Kürtlerin yanı sıra Şîî grupların, Ermeni ve Nesturîlerin¹⁵ olduğu bilinmektedir. Ayrıca sayıları fazla olmamakla beraber Yezidî ve Musevî halkların var olduğu söylenebilir. Fransız ihtilali 19. yüzyılın en önemli olaylarından milliyetçiliğe bağlı olarak ortaya çıkmış, Doğu Anadolu bölgesinde yer alan kozmopolit yapının bozulmasına zemin oluşturmuştur. Bölgenin Ruslar ve Ermeniler tarafından işgal edilmesiyle Seyyid Abdülhakîm Arvâsî için İstanbul serüveni başlayacaktır. Kendisi *Hal Tercümesi* 'nde Ermenilerin

¹³ Bayram Ali Çetinkaya (ed.), *Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni – Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları 2015), 9/23-25; Hüseyin Karaman, *Nurettin Topçu*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010), 20-24.

¹⁴ Çetinkaya, *Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, 9/23-25.

¹⁵ İstanbul Patriği Nestûr'un (ö. 451) öncülüğünde oluşan bir hristiyan mezhebi. Geniş bilgi için bkz. Kadir Albayrak, "Nestûrilik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Nesturilik> (Erişim Tarihi: 12.11.2025).

nasıl zâlimlikler yaptığını ve hesaba gelmez vahşetleri bizzat yaşadığını ifade etmektedir.¹⁶

Osmanlı devletinin başkenti İstanbul'da o günlerde Mondros mütarekesi imzalanmış, ülkenin birçok yeri işgal edilmiş ve halk milli mücadele seferberliği için gerekli hazırlıkları yapmaktadır.¹⁷ Birinci ve İkinci İnönü, Sakarya ve Baş Komutanlık muharebeleri sonucunda yapılan Lozan Anlaşması'nın neticesi olarak Osmanlı imparatorluğu yerine 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur.¹⁸

Osmanlı döneminde eğitim ve sosyal faaliyetler için kullanılan tekkeler aynı zamanda ahlâkî terbiyenin yani tasavvuf eğitiminin tatbik edildiği mekânlardır. Her ne kadar bazı yapılar içerisinde bozulmaların olduğu bir hakikat ise de sosyal hayat bağlamında tekke ve zaviyelerin önemli bir konumu bulunmaktadır.¹⁹ Dönemin lâik/seküler devlet anlayışının bir sonucu olarak tekke ve zaviyeler 1925 yılında kapatılmıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılma sürecinde Menemen hadisesi bahane gösterilerek birçok şeyh efendi mahkemelerde yargılanmıştır. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî de olaylara ismi karıştığı gerekçesiyle Ankara'da gözaltına alınmış ve yargılanmıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılma sürecinden sonra tasavvufî geleneği hayatın içerisinde canlandırma faaliyetleri hız kazanmış, birçok şeyh irşat faaliyetlerine çeşitli vesilelerle devam etmiştir. Arvâsî'nin Necip Fazıl Kısakürek ve Hüseyin Hilmi Işık gibi isimleri etkilemesi bunun somut bir örneğidir.²⁰

Necip Fazıl Kısakürek *O ve Ben* adlı otobiyografi kitabında kendi hayatına dair notları şöyledir: Necip Fazıl 25 Mayıs 1905 tarihinde İstanbul Çemberlitaş'ta doğmuş; büyükbabası Ağır Ceza mahkemesi hâkimi Mehmet Hilmi Efendi'nin konağında çocukluk yılları geçmiştir. Babası hukuk mezunu olup bazı vazifelerinde bulunmuş olan Abdülbaki Fazıl Bey, annesi Anadolu kadını Mediha Hanım'dır. Asıl

¹⁶ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Üçışık, *Hal Tercümesi*, (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 3. Baskı, 2019), 28-39.

¹⁷ Muhammet Işık Cihan, "Millî Mücadele'nin Örgütlenmesinde Milli Cemiyetlerin Etkisi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 /2, (2024), 1376.

¹⁸ Neşe Özden vd. (ed.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2023), 137-143.

¹⁹ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 69.

²⁰ Osman Gördebil, *Abdülhakîm Arvasî'nin er-Riyazü't-Tasavvufiye İsimli Eseri Metin Transkrip ve Tahlili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, (Danışman: Prof. Dr. Dilaver Güler) 2011; 13.

adı Ahmet Necip olan Necip Fazıl okuma yazmayı büyükbabasından öğrenmiş ancak eğitim hayatı boyunca düzensiz bir dönem geçirmiştir. Fransız ve Amerikan okullarında eğitim görmüş, sonrasında mahalle mektebinde eğitimine devam etmiştir. Bir iki mektebe daha gittikten sonra Heybeliada Numune mektebinden mezun olmuştur. Aynı yıl Heybeliada Bahriye Mektebi'ne kaydolmuş fakat 5 yıl okuduktan sonra 1921'de İstanbul Dârü'l-Fünun felsefe bölümüne girmiştir. Buradaki eğitimini de bitirmeden devlet bursu ile felsefe tahsili için Paris'e gitmiştir.²¹ Böylece batı kültürünü yakından tanımış ve Sorbonne Üniversitesinde eğitim hayatına devam etmiştir. Ancak bu dönemde sürekli huzursuz ve bir anlam arayışı içinde olduğunu ifade etmiştir. Maddeci felsefeye yönelmiş, batı düşüncesini keşfetmiş, ancak istediği tatmine ulaşamamıştır. Hayatının en büyük kırılma noktası hiç şüphesiz Seyyid Abdülhakîm Arvâsî ile tanışmasıdır. Daha sonra bu karşılaşmayı “Bana yakan gözlerle bir kerecik baktınız, ruhuma büyük temel çivisini çaktınız. Otuz üç yıl saatim işlemiş ben durmuşum, gökyüzünden habersiz uçurtma uçurmuşum,” dizeleriyle ifade edecektir.²² Necip Fazıl bu dönüşümden sonra eserlerinde tasavvufî ve İslâmî temaları işler. Sonradan Büyük Doğu dergisini çıkararak İslâmî fikirleri yaymak için bir mücadele başlatmıştır. Bu süreçte konuşmalarından ve yazdıklarından ötürü hapse girmiş, sansüre uğramış, ancak davasından vazgeçmemiş, 25 Mayıs 1983'te vefat etmiştir.²³

Etkilediği Hüseyin Hilmi Işık da, 1911'de İstanbul Eyüp Sultan'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Mihrişah Sultan mektebinde alarak 1924 senesinde aynı yerdeki Reşadiye mektebinden mezun olmuştur. 1929'da askeri lise okumuştur. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî ile Beyazıt Camii'nde namaz kılmak için gittiği bir gün sohbet vesilesiyle tanışmıştır. Arvâsî kendisine *Râbıta-i Şerife* kitabını hediye etmiştir. Kitabın yazarını yanındakilere sorunca sohbeti yapan zatın kitabı olduğunu öğrenmiş ve böylece Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'ye gönül ısınmıştır. Bu süreç onun hayatında bazı değişimlere sebep olmuştur. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin vaazlarını hiç kaçırmamaya ve ondan Arapça ve Farsça dersler okumaya başlamıştır. Hatta Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin tavsiyesiyle Tıp Fakültesinden Eczacılık Fakültesine

²¹ M. Orhan Okay, “Kısakürek, Necip Fazıl”, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/kisakurek-necip-fazil> (Erişim Tarihi: 27.02.2025).

²² Necip fazıl Kısakürek, *Çile*, (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 70. Basım, 2010), 77.

²³ Miyasoğlu Mustafa, *Necip Fazıl Kısakürek*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 5. Baskı, 2009), 1-301.

geçmiştir. Başta *Saadeti Ebediye* olmak üzere birçok eser kâleme almıştır. Hüseyin Hilmi Işık 26 Ekim 2001’de vefat etmiştir.²⁴

2. SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ’NİN HAYATI

Abdülhakîm Arvâsî²⁵ seyyid²⁶ olup ataları, çok çalkantılı bir hayat sürmüşlerdir. İsimleri hakkında kendisinin iki farklı açıklaması bulunmaktadır. Böyle nadir bulunan bir isimle adlandırılmasının sebebinin pederleri çocuklarına düşkünlüğü sebebiyle onların, hem zahiren hem bâtınî olarak güzel yetişmelerini istemiştir. Miladi 1580-1657 tarihlerinde Hindistan’ın Kalküta şehrinde İslâm âlimi sıfatını kendisinde hakkıyla gösteren ve İslâm’ın her ilim ve fennin de eser telif eden Seyyid Abdülhakîm Selkûti²⁷ ismine nispetle teberrüken tevsim (isimlendirilmek) olmuştur. Bir diğer sebep ise doğum günü, hanelerini şerefliendiren Seyyid Taha (k.s) merhumun yaşça küçük kardeşi “Seyyid Abdülhakîm’in” bulunmasıyla teberrük için o zatın ismini almıştır.²⁸

Hülagû’nün Bağdat’ı 1258 yılında işgal etmesiyle birlikte Arvâsî’nin dedeleri Musul’a hicret etmiş, oradan Anadolu şehirlerinden Şanlıurfa, Bitlis ve daha sonra Mısır’a gitmişlerdir. Ailenin büyük oğlu Molla Muhammed bir süre sonra tekrar Anadolu şehri Hakkari’ye yerleşmiş ve burada bir izdivaç gerçekleştirmiştir. Bir müddet sonra Molla Muhammed ailesiyle birlikte Van’ın güneyinde bir köy kurup buraya yerleşmiştir.²⁹ Yerleştikleri yere “Arvâs” adını vermişlerdir. Burada bir

²⁴ Heyet, *Evlîyalar Ansiklopedisi*, (İstanbul: İhlâs Holding Gazetecilik A.Ş. Yayıncılık, 1992), 183-193.

²⁵ Bu isimle Ahmet Arvâsi diye bilinen mütefekkir bir zatın babası da vardır. Bunlar da "Arvasîler" olarak bilinir. Soyadı kanununun çıkmasıyla “Arvâsi” soyadını almıştır. Ahmet Arvâsi’nin babası, Abdülhakîm Arvâsî diye bilinen bir kişidir. Necip Fazıl Kısakürek’in hocası olarak iştihar etmiş olan Abdülhakîm Arvâsi ile aynı kişi değildir. Ahmet Arvâsi’nin babası olan Abdülhakîm Arvâsi bu isim benzerliğini 18 Nisan 1980’de, Mehmet İlhan Bey’e yazmış olduğu bir mektupta şöyle anlatmaktadır: “Şu an Ankara’nın Bağlum nahiyesinde yatan Sayın Abdülhakîm Arvâsî ile aynı ailedeniz. Kendileri aynı zamanda babamın da isim babalarıdır. Babama kendi adlarını vermişlerdir.” Wikipedi, “Seyyid Ahmet Arvâsi”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Seyyid_Ahmet_Arv%C3%A2s%C3%AE (Erişim Tarihi: 8 Şubat 2025).

²⁶ Hz. Peygamber’in Hz. Ali ile Fâtıma’dan doğan torunlarıyla onların soyundan gelenler için unvan olarak kullanılmıştır. Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, 3/200.

²⁷ “Siyâlkûtî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/siyalkuti> (Erişim Tarihi: 19.08.2024).

²⁸ Arvâsî Üçışık, *Hal Tercümesi*, 13-14.

²⁹ Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’nin Külliyyâtı*, 1/178.

medrese ve dergâh inşa eden Seyyid Arvâsî ailesi, günümüze kadar devam edegelmiştir.³⁰

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, Mustafa Efendi'nin en büyük oğludur. Kendisine “Seyyid” denilmesinin yanı sıra, “Manzûr-i Nazar-i Piran-ı Kiram” lakabı verilmiştir. Arvâsî'nin soyu anne tarafından Abdülkâdir Geylânî'ye (ö.561/1166) dayanmakta olup Van'ın Başkale beldesinde dünyaya gelmiştir. İlk ilim tahsilini Seyyid Taha-i Hakkâri'nin müridi olan babası Mustafa Efendi'den almıştır. Sonrasında başta doğu uleması olmak üzere birçok âlimden sarf, nahiv, lügat, mantık, kelam, fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, tasavvuf, hendese, geometri gibi dinî ve fennî bilimlerde birtakım dersler okumuştur.³¹ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî ders usullerine dair şu ifadelerle yer vermiştir: “Her talebe ferdan ferdâ (biri birer) hücrelerinde saatlerce ders bakmakla meşgul olup müderrisîn huzurunda dahi ferdi olarak hazır bulunurlardı. Münazara ve mübahase tarzında sabahtan öğleye kadar bir ders ve öğleden akşama kadar da bilâ-fasıla (ara vermeden) ders okunurdu. Çok vakit olurdu ki fecir (sabah) namazını müteakip derse başlanır, zuhur (öğle) ve asır (ikindi) ders esnasında kılınır ve bu sûretle akşamlanırdı. Geceleri saatlerce ders tamamlamakla geçirdiğimiz zamanlar olurdu. Biz de tatil olmazdı, zira cer³² yoktu. Talebenin bil cümle ihtiyaçları evkaf veya salondan değil sırf malımızdan idi.”³³ Bu usul üzere beşerin takati üzerinde gayret sarf eden Seyyid Abdülhakîm Arvâsî bunun sebebinin Ramazan ayının 15. gecesi gördüğü rüya olduğunu ifade etmiştir.³⁴

Hâlidîye tarikatı şeyhlerinden Seyyid Fehim'e 1880 yılında intisap etmiş yani tabi olmuş, ondan Nakşibendiye, Kübreviye, Sühreverdiye, Kadiriye ve Çiştîye tarikatlarından hilâfet almıştır.³⁵ Kendi ifadelerinden anlaşılan odur ki; dedeleri Kadiriye ve Çiştîye tarikatlarında büyük payeler elde etmiş ve muteber eserler telif etmişlerdir. İntisap ettiği Fehim Efendi'nin kendisini kabulü, yine bir rüya sonucu

³⁰ Abdullatif Uyan, *Menkıbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, (İstanbul: Berekât Yayınları, 1983), 1/37.

³¹ Çetin, “Abdülhakîm Arvâsî ve Tasavvuf Anlayışı”, 133.

³² Cer: Talebenin ve medresenin ihtiyacını karşılamak için yiyecek toplama. Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, 1/279.

³³ Arvâsî Üçışık, *Hal Tercümesi*, 21.

³⁴ Abdülhakîm Arvâsî'ye rüyasında Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'in huzurunda bir şahsın kendisine fikhî bir soru sormasıyla gelişen olayları anlattığı yer için bkz. Arvâsî Üçışık, *Hal Tercümesi*, 22-24.

³⁵ Azamat, “Abdülhakîm Arvâsî”, TDV, (Erişim Tarihi: 27.03.2023)

istihare ederken olmuştur.³⁶ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî birçok tarikattan icâzet alsa da burada sadece Nakşibendilik silsilesine yer verilecektir.

Başkale’de kendisine kalan mirasla medrese ve kütüphane yaptıran Arvâsî, burada yaklaşık yirmi yıl dersler okutmuştur. Arvâsî’nin bölgeye en önemli katkılarından biri de Şiiliğin yayılmasını önlemek olmuştur.³⁷ Ardından Rusların Başkale’yi işgal etmesi sonucu Musul’a yerleşmiş, 1915 yılında Musul’da bulundukları sırada, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Sason kazasına müftü olarak görevlendirilmiştir.³⁸ O günün zor şartlarında memuriyet vazifesine devam etmek yerine aktif olarak savaşa katılmayı tercih ettiği için, kısa bir süre sonra müftülük vazifesinden affını istemiştir. Savaş sırasında gösterdiği üstün faaliyetler nedeniyle meşîhat³⁹ tarafından ilmî rütbe ve maaş ile taltif edilmiştir.⁴⁰ Bir keresinde bu durumu şöyle anlatmıştır: “Memleketin işgal altında bulunduğu o sıkıntılı günlerde Beşiktaş’taki Sinanpaşa Camii’nde bir vaazdan çıkmıştım. Caminin önünde bekleyen zarif bir saray arabasından nazik bir beyefendi indi ve “Sultan Hazretleri size selamlarını iletiyor ve iftara davet ediyor,” dedi. Bunun üzerine arabaya binerek saraya doğru yola çıktım. İstanbul’un önde gelen vaizleri ve imamı da oradaydı. İftar yemeğinden sonra baş musahip⁴¹ içeri girdi ve Sultan’ın şu mesajını iletti: “Hepinizden, Anadolu’da düşmanla savaşan askerlerimizin zaferi için dua etmenizi; halkı hem maddî yardıma hem de dualarla destek olmaya, eli silah tutanları da mücadeleye katılmaya teşvik etmenizi rica ediyor.” Bu isteğin ardından pek çok kişiyi Anadolu’ya yönlendirdim ve önemli miktarda yardım toplanmasına vesile

³⁶ Rüyanın detayı için bkz. Arvâsî Üçışık, *Hal Tercümesi*, 32.

³⁷ Ali Dündar Kılıç, “Arvas ve Arvasiler’in Van Gölü Havzasındaki Etkileri”, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, t.s), 263.

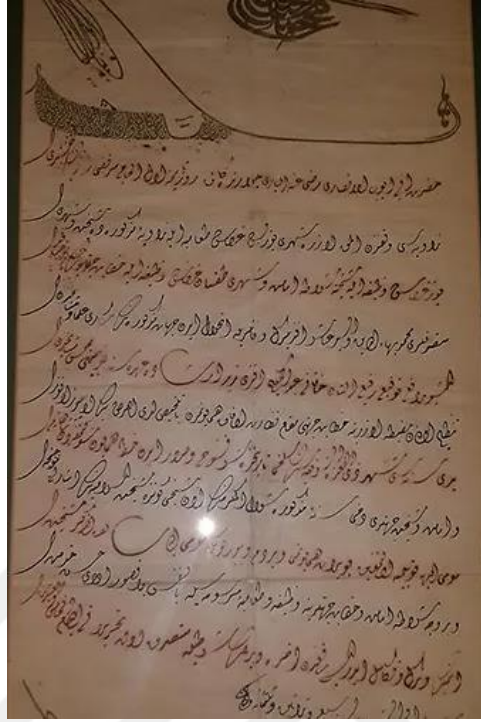
³⁸ Ekinci, *Seyyid Abdülhakîm Arvasî*, 71.

³⁹ Meşîhat, “sözlükte yaşlılık,” “önderlik,” “şeyhlik” gibi anlamlara gelmektedir. Osmanlı devletinde Şeyhü’l-İslamlık makamı anlamında kullanılmıştır. Bu makam daha sonra Şeriyye ve Evkaf vekâletine çevrilmiştir. Cumhuriyet döneminde bu bakanlığın kaldırılmasıyla yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1993), 2/491; İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 435.

⁴⁰ Sadık Albayrak, *Yürüyenler ve Sürünenler*, (İstanbul: Medrese Yayınları, 1979), 160.

⁴¹ Osmanlı saray teşkilâtında saraydaki görevliler içinde vezir ve beylerbeylerinden padişaha danışmanlık yapan, kişiliği ve bilgisiyle temayüz ederek ona arkadaşlıkta bulunanlar için kullanılmıştır. Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, 2/583.

oldum.⁴² Sultan Vahdettin Han'ın kendilerini taltif ettiği belgenin orijinal kopyası aşağıdadır:

Belgenin Latin harflerine transkribi şöyledir: “Meşâhir-i Meşâiyih-i Nakşibendiyye-i Hâlidîyye’den Şeyh Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’nin (Vefatı: 1943) İstanbul-Eyüp, Gümüşsuyu Mahallesi, İdris Köşkü Sokak, 35 Ada, 2 Parsel’de Yer Alan Kaşgâri Şeyh Abdullah Nidâî (Bânisi Sâhibu’l-Hayrât: Ruznâmçe-i Evvel Yekçeşm el-Hâcc Murtaza Efendi-Vefatı: 15 N. 1160. Dergâh Haziresinde Medfundur.) Nakşibendi Dergâh-ı Şerîfine Postnişîn/Şeyh Olarak Tayinine Dâir 25 Zilhicce 1337/21 Eylül 1919 Tarihli Sultan M. Vahîduddîn’e Ait Berât. Hazret-i Ebî Eyyub el-Ensârî Radiyallahu Anhu’l-Bârî civârında kâin Ruznâmçe-i evvel el-Hâcc Murtaza Efendi en-Nakşibendî zâviyesi vakfından almak üzere, şehri yüz beş kuruş taâmiye ile zâviye-i mezkurede meşihât ve şehri yüz kuruş vazîfe ile meşihata meşrûta imâmet ve şehri doksan kuruş vazîfe ile hitâbet cihetlerinin ber muceb-i kayd mutasarrıfları Mehmed Bahâeddîn ve es-Seyyid Aşir Efendilerin vefatlarıyla inhilâl eden cihât-ı mezkurenin Hakkârî ulemâ ve meşâyihden işbu râfî’-i tevkî-i refî’u’s-şân-ı Hâkânî Seyyid Abdülhakîm Efendi zîde irşâduhu uhdesine tevcîhini

⁴² Rehber Ansiklopedisi, “Abdulhâkîm Arvâsî” <https://www.rehber-ansiklopedisi.com/abdulhakim-arvasi-2/>. (Erişim Tarihi: 19.06.2025).

Meclis-i Meşâyih’de tanzîm olunan mazbata üzerine hitâbet ciheti makâm-ı nezâret-i evkâf-ı hümâyunumdan bâ telhis lede’l-arz bin üç yüz otuz yedi senesi şehr-i zilka’de-i şerîfesinin selhi târihinde şerefsünûh ve sudûr eden hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrûn-ı şâhânem ve imâmet ve meşihat cihetleri dahi sene-i mezkûre Şevvâl-ı Mükerrerinin on beşinci gününde Meşihat-ı İslâmiyenin işâreti mucibince mumaileyhe tevcih olunmağın bu berât-ı hümâyunumu verdim ve buyurmuşturm ki, mumaileyh-i sâlifuz-zikr meşihat ve ber vech-i meşruta imâmet ve hitâbet cihetlerine vazîfe ve taâmiye-i mersûmesiyle binnefs, bilâ kusur edâ-yı hüsn-i hizmet etmek ve terk ve tekâsül eder ise ref’inden âhere verilmek şartıyla mutasarrıf ola. Tahrîren Fi’l-yevmi’l-hâmis ve’l-işrîn min şehr-i zilhiccet-i ş-şerîfeti liseneti seb’a ve selâsîn ve selâsemietin ve elf. (25 Zilhicce 1337).”⁴³

İngilizlerin Musul’u işgal etmesinin ardından ailesiyle Adana’ya yerleşmiştir. Adana’nın düşman eline geçme tehlikesini göz önüne alarak Arvâsî ailesi Eskişehir’e, peşinden 1919’da İstanbul’a göç etmiştir. İstanbul’da Kaşgarî dergâhı şeyhliği kendisine tevdi edilmiştir. Tekkeler kapatılana kadar bu görevinde devam etmiştir. Hüseyin Vassaf’ın (ö. 1929) kendisine daha evvelden nerelerde şeyhlik vazifesi yaptığını sorması üzerine şöyle cevap vermiştir: “Ehl-i Beyt’ten bu yana ilim ve irfanla yoğrulan bir soya mensup olduğumdan Van ve civarı vilâyetlerde ilmi yaymakla beraber tarikat-ı âliye ile irşatta bulunuyorduk. İran’ın sünni kısmında ve civarında h. 1305/1887 tarihinden itibaren aşiret ve kabileler arasında icrâ-i meşihat ederek sırf şahsi servetimden harcamak sûretiyle tekke ve zaviyeleri imar eyledik. Hususiyle Van şehrinde ve Başkale’de daimî bir sûrette vazifemiz bu idi. Rus istilası sebebiyle Ermeniler tarafından vilâyetimiz alt üst edilince, buradaki vazifemiz de son bulmuş oldu.”⁴⁴ İstanbul’da kaldığı yıllarda Piyer Loti tepesini ziyarete gelen Fransız sefiri Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’nin şöhretini duymuş ve kendisiyle mülakat gerçekleştirmiştir. Fransız elçisi bir gün Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’ye, “Biz Almanya’yı müttefik bildik; ama onlar hem bize savaş açtı hem de Fransa’yı işgal etti. Bunun sebebi nedir?” diye sormuş, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, meseleyi şöyle açıklamıştır: “Fransa’nın başında maaşla görev yapan bir cumhurbaşkanı bulunur; o

⁴³ Latin harfleriyle tercümesi ve görselin alındığı kaynak internet sitesidir. Geniş bilgi için bkz. “Abdülhakim Arvâsî”, “Sultan Vahdeddin Hanın Fermanı”, <https://www.abdulkakimarvasi.com/ferman>, (Erişim Tarihi: 11.09.2023).

⁴⁴ Arvâsî Üçışık, *Hal Tercümesi*, 46.

bir memurdur. Almanya'nın başında ise Hitler gibi bir lider vardır; o, ülkesini kendi mülkü gibi görür, sahiplik duygusuyla hareket eder. İşte bu fark, tutumlarını da belirler.” Bu sözler karşısında etkilenen Fransız diplomat, Arvâsî'yi büyük bir takdirle “gerçek bir filozof” olarak nitelendirmiştir.⁴⁵

Soyadı kanunu ile “Üçışık” soyadını alan Arvâsî Beyoğlu Ağa ve Beyazıt camilerinde dersler vermiştir. Buralarda Necip Fazıl gibi şahsiyetlere etki etmesi sonucunda, ünü geniş kitlelere yayılmıştır. Yaşadığı dönem itibarıyla sıkıntılı günler geçiren Arvâsî, 27 Kasım 1943 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Ankara'nın Keçiören ilçesine bağlı Bağlum semti mezarlığındadır.⁴⁶ Şeyhine fevkalade muhabbet besleyen Kısakürek, Bağlum mezarlığına olan hissiyatını şöyle dile getirmiştir:

“Hayat bir zar içinde hayatı örten bir zar

Bana da hayat yeri Bağlum köyünde mezar.”⁴⁷

Kısakürek, Bağlum mezarlığına gömülmek arzusunu vasiyetinde dile getirmiştir.⁴⁸ Ancak vefatı ihtilâl dönemine denk gelmiş, vasiyeti yerine getirilemeyerek, İstanbul Eyüp Sultan mezarlığına defnedilmiştir.

Arvâsî, yerine halife olarak birini bırakıp bırakmadığı sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Van şehrinde âlim ve salih gördüğüm şeyh Muhammed Sıddık Efendi'ye icazet vermiştim. Senelerce icrâ-yı tarikat etti ve sohbetlere devam etmekle nice kimseleri irşat etti. Daha birçok hizmetleri ifa ederken Ermeniler tarafından şehit edilmek sûretiyle rahmet-i Rahman'a kavuştu. Ondan bu yana yalnız hatm-i haccan okuyup müridanı ezkar ve adaba teşvik zımında izin vermişim, fakat hilâfet ve sefaret sıfatıyla değildir. Böylece Van'da Fehim ve Necmettin, Abdülmecid, Masum; Hakkâri'de biraderim Ziyaeddin; Müküs'de (Bahçesaray) Hüseyin ve Hasan; Gevar'da (Hakkari'nin Yüksekova ilçesi) Kasım; İran'ın sünnîlerinden Muhammed

⁴⁵ Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı*, 363.

⁴⁶ Azamat, “Abdülhakîm Arvâsî”, TDV, (Erişim Tarihi: 27.03.2023). Ayrıca Seyyid Abdülhakim Arvasî'nin kabri hakkında geniş bilgi için bkz. Şerife Akıncı, *Dini Ziyaret Yerleri Açısından Ankara*, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek lisans Tezi, Ankara, 2008), 117.

⁴⁷ Kısakürek, *Çile*, 309.

⁴⁸ İbrahim Baz, *Ankara'nın Manevî Önderlerinden Abdülhakîm Arvâsî*, II. Uluslararası Hacı Bacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1, (2017), 347.

Halid ve Haydar Efendiler’e halka-yı hatme-i hâceganın başında durarak, hatmi idare etmeleri için izin vermişim.”⁴⁹

2.1. Başkale’de Kurduğu Medrese ve Bölgeye Katkısı

Bazı araştırmacılara göre medrese geleneğini en çok imar eden ve bu hizmeti canlı tutanlar Seyyidlerdir. Çeşitli baskı ve göçlerin neticesinde Doğu ve Güney doğuya yerleşen “Ehl-i Beyt” nesilleri ve bölgenin diğer ilim erbabı, medreseler kurarak bu eğitim faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Buralarda verilen icazetnamelerin de Osmanlı devletinde kabul görmesi, bölgede medrese geleneğine ciddi katkı sağlamıştır.⁵⁰

Müküs kazasında ilmi tahsilini yaptıktan sonra Arvâs köyüne dönen Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “vatanım” dediği köyünde bir medrese inşa etmiştir. Medrese iki odalı ve kerpiçten yapılmıştır. Sonradan bir oda daha eklenerek genişletilmiştir. Kurulan bu medreseye Hamidiye ismini bizzat Seyyid Abdülhakîm Arvâsî vermiştir. Ancak bölgede Hamidiye ismiyle değil, şeyhlerin medresesi anlamında “Şeyhan Medresesi” denilmiştir.⁵¹ Bu olayı *Hal Tercümesi* adlı eserinde şöyle ifade etmektedir: Vatanımda mevcut medâristen maada (başka), şahsıma mahsus emval-i vefire-i mevrüsemenden (bana miras kalan bol mallarımdan) bir medrese bina ve mevcut kitaplara ilâveten bir hayli kitap daha tedarik ederek bir kütüphane vücuda getirdim. Bu medrese ve kütüphaneden yaklaşık 29 yıl talebeler istifade etmiş, bunların masrafları Arvâsî ailesi tarafından tedarik edilmiştir. Bu hizmet, bölge halkının ve yöneticilerinin övgülerine mazhar olmuştur.⁵²

Bu medresenin belki de en önemli katkısı, bölgeye Şiiiliğin girmesini önlemek olmuştur. Bunun yanı sıra halka büyük hizmetler yapılmış ve birçok âlim, ârif buralardan icazetname almışlardır.⁵³ Şeyhan medresesi ve camisi, T.C Kültür ve

⁴⁹ Arvâsî Üçışık, *Hal Tercümesi*, 53-60. (Kısmen tasarrufla)

⁵⁰ Tarık Ziya Arvâs, “Şeyhan Medresesi ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî”, *1. Uluslararası Zap Uleması Sempozyumu, Hakkâri*, 2 (2018), 379.

⁵¹ Şeyhan kelimesi, Farsça ya da Kürtçe bir kullanım - an olunca şeyhler anlamında kullanılır. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Arvâs, “Şeyhan Medresesi ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî”, 281.

⁵² Arvâsî Üçışık, *Hal Tercümesi*, 20.

⁵³ Kılıç, “Arvâs ve Arvâsilerin Van Gölü Havzasındaki Etkileri”, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, ts., 263.

Turizm Bakanlığı Van Kùltür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun aldığı kararla 2012'de koruma altına alınmıştır.⁵⁴

2.2. İstanbul Yılları

Hüseyin Vassaf'ın "İstanbul'a ne zaman geldiniz?" sorusuna karşılık Seyyid Abdùlhakîm Arvâsî, uzunca bir cevap vermiştir. İstanbul'a geliş serüvenini kendi ifadesiyle "maruz kaldığı fecayıyi/çileli hayatı" küçük yaştaki akrabalarına hatıra olması için genişçe anlatmıştır.⁵⁵ O, zamanın Dâhiliye Nezaret Müsteşarı olan Hayri Efendi'nin vesilesiyle Eyyüb Sultan'da bir medreseye yerleşmiştir. Bunun üzerine Seyyid Abdùlhakîm Arvâsî, aile efradını İstanbul'da toplama imkânı bulmuş, üstelik İstanbul'a yerleşmeleri Şeyhu'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi zamanına tevâfuk etmiştir.⁵⁶

Seyyid Abdùlhakîm Arvâsî sonraki yıllarda Tekke ve Zaviyelerin kapatıldığına tanıklık etmiştir. İstanbul'da en yüksek seviyedeki Dârülfünûn ihtisas mektebinde müderrislik yapmış, Kaşgarî dergâhında irşat faaliyetleriyle beraber muhtelif camilerde sohbetlerine devam etmiştir. Bu görevi sayesinde Mustafa Sabri, Ömer Ziyaeddin Dağıstanî ve Ahmet Naim Efendiler gibi meşhur şahsiyetlerle tanışmıştır. O, 1931'den 1943'teki vefatına kadar İstanbul'un muhtelif camilerinde meselâ; Ayasofya, Eyüp Sultan, Ağa câmiileri ve daha birçok câmide fahri vaizlik yapmıştır. Özellikle Ebûssuud, Nimetullah ve Hüseyin Vaiz-i Kâşîfî'nin tefsirlerini, *Şir'atü'l-İslâm*, *Şifâ-i Şerif*, *Kitâbu Hulâsati'l-Vefâ fî Ahbâri Dâri'l-Mustafa* ve *Kimyâ-yı Seâdet* kitaplarını okutmuştur.⁵⁷ Bu sohbetlerin tesiriyle olsa gerek Necip Fazıl Kısakürek ve Hüseyin Hilmi Işık gibi şahısları etkilemiştir.

⁵⁴ Nimetullah Arvâs, "Arvâs Medresesi ve Türkiye'deki Entelektüel Çevre Üzerindeki Etkisi (Seyyid Abdùlhakîm Arvâsî Örneği)", *Medrese ve İlahiyat Arasında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 1(2013), 211.

⁵⁵ Arvâsî Üçışık, *Hal Tercümesi*, 38.

⁵⁶ Arvâsî Üçışık, *Hal Tercümesi*, 43.

⁵⁷ Rehber Ansiklopedisi, <https://www.rehberansiklopedisi.com/abdulhakim-arvasi-2/>. (Erişim Tarihi: 15.09.2023).

İstanbul yılları eser telifi açısından Seyyid Abdülhakîm Arvâsî için oldukça verimli bir dönem olmuştur. *er-Riyazü't-Tasavvufiyye* adlı eseri başta olmak üzere birçok eserini bu yıllarda kâleme almıştır.⁵⁸

2.3. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Adının Karıştığı Menemen Olayı

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin adının karıştığı menemen olayının hulasası şöyledir: Mehdi olduğunu iddia eden Derviş Mehmet⁵⁹ adındaki bir adam, grubuyla beraber 23 Aralık 1930 Salı sabahı Menemen'e ulaşmış; eyleme geçmeden önce esrar içen grup, uyuşturucunun da etkisiyle camiye gidip orada bulunan cemaate Mehdiliğini ilan etmiş ve kendisine tabi olmayanların 70.000 kişilik hilâfet ordusu tarafından öldürüleceğini söylemiştir. Bazı Menemenliler de Giritli Mehmet'i desteklemişlerdir. Bölgeye isyanı bastırmak üzere 43. Alay Komutanlığı tarafından gönderilen ve henüz 24 yaşında olan Asteğmen Kubilay ve iki bekçi, isyancıların ateş etmesi sonucu şehit olmuştur. Maalesef azgın grup bununla da yetinmeyip Asteğmen Kubilay'ın naaşına müsl⁶⁰ yaparak başını koparıp şehrin meydanında bayraklarına takarak sergilemişlerdir. Tarihe menemen isyanı olarak geçen bu olay Türkiye genelinde infiale yol açmış ve milletimizi derinden üzmüştür. Olaya karıştığı iddia edilen 105 kişi divan-ı harb-i örfî tarafından yargılanmış ve 28 kişi idam cezası ile infaz edilmiştir.⁶¹

Menemen hadisesini -dini hüviyete sahip olduğu iddia edilen- esrarker grubun yapması sonucu dönemin yönetimi tarafından birçok tarikat şeyhine yönelik araştırma ve soruşturmalar başlatılmıştır. Olayla hiçbir alâkası olmadığı halde Seyyid

⁵⁸ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiyye*, (Büyük Doğu Yayınları: İstanbul, 1. Basım, 2009), 1-3. Ayrıca bkz. Ekinci, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, 76.

⁵⁹ Manisa'dan hacı Mustafa isimli sanık bu yıllarda yaşanan bir olayı sorgusunda şöyle anlatmıştır: Mehdi denilen zat benden 300 lira istedi. "Kaç defa istedi?" 3 defa efendim. "Ne için senden istiyormuş, sen o kadar zengin misin ki para talep ediyor?" Efendim bu adam memleketin eşkıyası idi. Bu tehdit mektubunu göndermişti. Geniş bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Sıra no: 58, 25/44.

⁶⁰ Başkalarına ibret olsun diye, burnunu, kulağını vesair uzuvlarını kesip, gözlerini oyarak kendisini çirkin bir şekle sokmak suretiyle düşmana ceza vermek. Müslenin iki manâsı vardır. Biri, kısas ve mukabele bi'l-misil (yapılan işe aynıyla karşılık vermek); diğeri de öldürülen şahsın (maktulün) burnunu, kulağını ve diğer azalarını kesmektir. Müslenin yasaklanan kısmı budur. Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez-Zebîdî, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Babanzade Ahmet Naim ve Kamil Miras (Ankara: DİB Yayınları, 1984), 1/186.

⁶¹ Atatürk Ansiklopedisi, "Menemen Olayı", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/menemen-olayi-2/>, (Erişim Tarihi: 03.05.2024).

Abdülhakîm Arvâsî'nin Menemen hadisesine yönelik soruşturma kapsamında sanık sıfatıyla mahkemeye çağrıldığı⁶², Erbilli Şeyh Es'ad Efendinin ise idama bedel 24 yıl hapis cezasıyla hüküm giydiği tutanaklarda belirtilmektedir.⁶³

Yakın tarihi inceleyenlerin malumu olan Menemen hâdisesinin esasında şöyle bir arka planı vardır: İsmet İnönü'nün tek parti hükümetine karşı artan tepki ve halkın demokrasi talepleri üzerine onları bir nevi yatıştırmak amacıyla 1930'da Serbest Fırka adında bir parti kurulmuştur. Bu partinin kurulmasında bir danışıklı dövüşün olduğunu söyleyenler de vardır. Beklenenin fevkinde halkın bu partiye teveccühü tek parti hükümetini endişelendirmiştir. Tam bu esnada birkaç meczubun eseri mi, yoksa dini cereyanları bastırmak için hükümetçe tertiplenen bir komplo mu olduğu bugün bile meçhul olan Menemen hâdisesi, serbest fırkadan kurtulmak için bir fırsat olarak görülmüştür. Hatta dönemin İzmir valisi, hadisenin sorumluluları olarak Nakşibendiliği itham edercesine bir rapor düzenlemiştir. Bunların neticesinde sıkıyönetim mahkemesi kurulmuş ve İstanbul'daki ilgili ilgisiz birçok şeyh efendi mahkemeye çıkarılmıştır.⁶⁴

Hüseyin Hilmi Işık konuya dair şöyle demiştir: “Mahkemelerin devam ettiği günlerde dua ediyor, ağlıyor, yalvarıyorduk. Camiye gidince Şakir Abi'yi, Efendi hazretlerinin sevdiği bazı kişileri görüyorduk ama birbirimizle hiç konuşmuyorduk. Çünkü her taraf sivil polislerle doluydu. Seyyid Abdülhakîm Efendinin mahkemeye çıkacağını gazeteler “Yarın Seyyid Abdülhakîm ve avenesinin mahkemesi var” şeklinde vermişti. Son gün gazetede “Seyyid Abdülhakîm ağzının içinde küçük dilini oynata oynata öyle konuştu ki, mahkeme heyetini hayran bıraktı. Karar yarın açıklanacak” şeklinde bir haber çıktı. Celseler sona erdi. Kararlardan devamlı idam çıkıyordu. O gece çok okudum, çok dua ettim. Büyük korku ve sıkıntı ile uyudum. Rüyada Eyüp Sultan Camii'nde orta kapıdan girince soldaki ilk parmaklıklar içinde Seyyid Abdülhakîm Arvâsî ile karşı karşıya oturuyorduk. Tebessüm ediyordu; pardösünün sağ iç cebinden bir beyaz külah çıkarıp açtı. İçinden bir şeker alıp bana

⁶² Abdülhakîm Arvâsî mahkemede, “Sen şeyh misin?” sualine karşı şu cevabı vererek beraat etmiştir: “Ben şeyh değilim, bu yüce mertebeye layık olmaktan uzağım. Yok, şeyhlik, zamanımızda gördüklerimin hâli demekse, ona da tenezzül etmem!” Ekinci, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, 127, 131; Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, 127, 309.

⁶³ Barış Ertem, “TBMM ve Divan-I Harp Mahkemesi Tutanaklarına Göre Kubilay Olayı”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, (3) 113.

⁶⁴ Ekinci, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, 128-129.

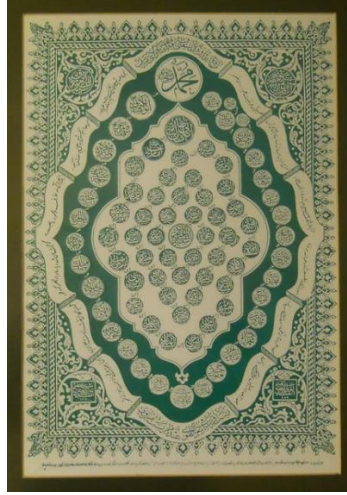
verdi. “Al ye!” dedi. Yedim ve uyandım. O rüyanın ve şekerin tadını hâlâ duyuyorum. Sabaha kadar sevinç içinde bekledim. Artık o gün gördüklerime “müjde tatlı haber alacağız” dedim. Sabah ilk gazeteyi aldım. Büyük puntolarla “Savcı idamını istedi, mahkeme beraat ettirdi” yazıyordu. Altında da Seyyid Abdülhakîm Efendinin serbest bırakıldığı yazıyordu. Cenabı Hak’ka şükrettim.”⁶⁵

3. TARİKAT SİLSİLESİ

Tarikat şeyhlerinin Hz. Peygamber’e kadar uzanan üstatlar zincirlerine tarikat silsilesi denir. Tasavvuf bir arada bulunmak sûretiyle gönülden gönüle, hâl ve duyguların aktarımı olduğundan mürşit veya günümüz anlamında rehber ihtiyacı vardır. Dolayısıyla müritlerin kim olduğu ve birbirlerinden istifade ettiklerini göstermesi açısından tarikat silsilesi önemlidir. Hasan Kâmil Yılmaz, tarikat silsilesini büyük manevî bir aileye benzetmiş; öyle ki, tarikat silsilesini bilmeyen mürit, aile soyunu bilmeyen kişiye benzetilmiştir.⁶⁶ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’nin Nakşibendilik silsilesi şöyledir: Peygamber Efendimiz sallallahu aleyhi vesellem, Ebûbekir Sıddık, Selman-ı Fârisî, Kasım b. Muhammed, Cafer-i Sâdık, Beyazd-i Bestamî, Hasan Harakani, Ebû Ali Farmedi, Yusuf Hemedânî, Abdülhalik Gocdûvânî, Arif-i Rivegerî, Mahmud Encirfagnevî, Ali Ramitenî, Muhammed Baba Semmasî, Seyyid Emir Külâl, Seyyid Muhammed Behaeddin Buhârî, Aladdin-i Attar, Yakub-i Çerhî, Ubeydullah-i Ahrâr, Kadı Muhammed Zahid, Derviş Muhammed, Hâcegi Muhammed Emkenegi, Muhammed Bakıbillah, İmam Rabbanî, Muhammed Masum Farukî, Seyfeddin Fârukî, Seyyid Nur Muhammed, Mazhar-ı Cân-ı Cânân, Seyyid Abdullah Dehlevî, Mevlana Halid Bağdadî, Seyyid Taha-i Hakkârî, Seyyid Fehîm-i Arvâsî ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’dir. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî kendi sağlığında bu altın silsilenin levhasını yaptırmıştır. Levhanın yazılarını Hattat Safî Efendi, tezyin işlerini ise Hüsnü Efendi yapmıştır. Levhanın görseli şu şekildedir:

⁶⁵ Ekinci, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, 136.

⁶⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar, 2020), 320-321.

(Resim <https://www.Abdülhakîmarvasi.com/> sitesinden 19.08.2024 tarihinde alınmıştır.)

4. ESERLERİ

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî yaklaşık on beş eser kâleme almıştır. Bu eserler aşağıda kısaca tanıtılacak, ancak konumuzu ilgilendiren eser ise ayrıntılı anlatılacaktır.

4.1. Râbîta-i Şerîfe

Eser bazı tarikatların önemli unsurlarından râbîta⁶⁷ hakkında bilgi vermektedir. Bilinen ilk baskısı 1342 yılında Necm-i İstikbal Matbaası tarafından yapılmıştır.⁶⁸ Eser 80 sayfadır. Muhtevasında zikrin çeşitleri, râbîta, râbîtanın çeşitlerinin yanı sıra râbîtanın edepleri bazı şahsiyetlere yazdığı mektuplar bulunmaktadır.⁶⁹ Son bölümünde ise Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolunda yapıla gelen Hatm-i Hâce'nin tarifleri bulunmaktadır.

Mezkûr eser, 1974'te Toker Matbaasında Necip Fazıl Kısakürek'in sadeleştirdiği baskısı ile Büyük Doğu Yayınlarının 2021 tarihli baskısının orijinal metinleri elimizde mevcuttur.

⁶⁷ Müridin konsantre olup şeyhini aklında canlandırarak şeyhinin yardımı ile Allah'tan feyz alması anlamına gelir. Daha başka açıklamalar da yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2020), 387.

⁶⁸ Baz, İbrahim, *Abdulhakîm Arvâsî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Ankara, (Danışmanı: Doç. Dr. Ethem Cebecioğlu) 1996; 74.

⁶⁹ Necip Fazıl Kısakürek, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Rabîta-i Şerîf*, (İstanbul: Toker Matbaası 1974).

4.2. er-Riyâzü't-Tasavvufiyye

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, eserin yazılış hikâyesini şöyle anlatmaktadır: “O sıralarda müderrisi bulunduğum Medrese-i Süleymaniye’nin Tasavvuf dersi tarafıma tevdi edilmişti. Ankara şer’i vekâletince her müderris kendi ders kitabını hazırlamakla mükellef tutulmuştu. Bu sebeple elimde bulunan tasavvufa dair notları Allah Teâlâ’nın inâyetiyle bir araya getirmeye başladım.”⁷⁰ Eserde tasavvufun tanımı, başlangıcı, gayesi ve mevzûsu gibi konularla birlikte vahdet-i vücud, zikir, istikamet, rıza, murakabe, halvet, uzlet, cem fark, fena-beka, heybet, üns gibi yüzü aşkın tasavvufî kavramın izahına yer vermiştir. Fakat eser, bir ders kitabı olduğundan ve tasavvufî konuları ana hatlarıyla izah etme gayesi taşıdığından temel tasavvufî kavramların ayrıntılı izahı yapılmamıştır. Eseri Büyük Doğu Yayınları orijinal Osmanlı Türkçesi ve Transkrip edilmiş hâliyle basmıştır. Kısakürek’in sadeleştirmesi de matbûdur. Ayrıca Seyyid Abdülhakîm Arvâsî ve eserleri hakkında 1996’da yüksek lisans tezi hazırlayan İbrahim Baz, çalışmasında *er-Riyazü't-Tasavvufiyye* risalesi hakkında güzel bilgiler vermektedir. Esasen Arvâsî, eserini bölümlere ayırmaksızın kâleme almıştır. Fakat Baz, eserin muhtevasını aktarmak adına olsa gerek, konuları bölümlere taksim etmiştir.⁷¹ Eserin muhtevasını altı bölümde incelemiştir.

1. Bölüm: Tasavvufun tarihi, gayesi, mevzusu ve tesmiyesine dair bilgiler yer almaktadır.
2. Bölüm: Temel Tasavvufî kavramların açıklaması yapılmaktadır. Zikir, istikâmet, rızâ, murâkabe vb.
3. Bölüm: Bazı terimlerin Farsça ve Arapça dillerindeki karşılıklarına değinilmiştir. Mesela “babu’l-ebvab” kelimesinde tövbe kastedilmiştir.
4. Bölüm: Nakşibendi tarikatındaki on bir temel prensip yer almaktadır. Mesela “Hûş der dem” yani her nefeste uyanık olmaktır.
5. Bölüm: Bazı terimlerin birbirine benzer ve farklı yönleri açıklanmıştır.
6. Bölüm: Tevhîd, Vahdet-i Vücud ve İmam-ı Rabbani’nin görüşlerine yer verilmiştir.⁷²

⁷⁰ Arvâsî Üçışık, *Hâl Tercümesi*, 51. (Kısmen sadeleştirerek)

⁷¹ Baz, *Abdülhakîm Arvâsî’nin Hayatı*, 71.

⁷² Baz, *Abdülhakîm Arvâsî’nin Hayatı*, 71-73; Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’nin Külliyyâtı*, 685.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellif, on iki tane temel tasavvufî kavramın izahında birtakım hadisleri kaydetmiştir.⁷³ Ancak yer verilen bu rivâyetlerin kaynakları zikredilmemiştir. Müellifin bu tutumu esasen tasavvufçuların hadislere yaklaşımını yansıtmaktadır. Burada tasavvuf ehlinin hadis rivâyetlerine yaklaşımı şöyle sıralanabilir:

- a) Rivâyetlerinde genelde hadisin senedini terk ederler.
- b) Hadisleri lafızlarıyla değil, manalarıyla rivâyet ederler.
- c) Hadislerin sıhhatine keşif, ilham ya da rüya yoluyla karar verirler.
- d) Hadisleri kendi tasavvurlarına göre te'vil ederler.

e) Kendilerinden önceki büyük zatlara itimat edip hadisleri kitaplarına alırlar.⁷⁴ Bahsi geçen maddelerin hemen hemen hepsini Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin eserlerinde de görmek mümkündür. Yoksa ehl-i tasavvufa hadis uyduruyorlar vs. diye itham etmek haddi aşmaktır.⁷⁵

4.3. Mevlidi'n-Nebî

Osmanlı Türkçesi ile üç varaktan oluşan eserin içeriği Hz. Peygamber'in dünyaya gelişi ve onun doğduğu geceye hürmeten okunan mevlid-i şerifin hükmü ve benzeri konular oluşturmaktadır. Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı* adlı eserinin ikinci cildinde mezkûr risaleye günümüz harfleriyle transkript ederek yer vermektedir. Ayrıca Necip Fazıl'ın sadeleştirerek basıma verdiği *Râbıta-i Şerîfe* kitabının ek kısmına ilâve edilmiştir.

⁷³ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiyye*, 25-212; Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı*, 2/621-714.

⁷⁴ Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, (Ankara, TDV Yayınları, 5. Baskı, 2022), 43-66; Ahmet Yıldırım, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 4/2, (2018), 63; Seyit Avcı, "Süfîlerin Hadis Tesbit Ölçüleri: İsmâil Hakkı Bursevî Üzerine Bir İnceleme", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2/1, (2014), 7-29.

⁷⁵ Ali Eşref Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, haz. Zaferullah Daudî ve Ahmet Yıldırım, (İstanbul: Ümran Yayınları, 1996), 43.

4.4. Nefy ve İsbât Zikrinin Mufasssalen Âdâbı

Küçük hacimli bu risale içerisinde zikrin tanımı, mahiyeti ve âdâbı gibi konuları ele almıştır. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, kendisine konuyla ilgili soru soran kişiye, verdiği cevapları kâleme almıştır.

4.5. Eshâb-ı Kirâm

Süleyman Kuku, Eshâb-ı Kirâm adlı esere, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı* adlı kitabında yer vermiştir.⁷⁶ Müellif, “*Ashab-ı Kiram*” adlı kitabına giriş sadedinde birtakım sorular tevcih etmiş ve böylelikle eserin muhteviyatına işaret etmiştir. O suallerden bazıları şunlardır: Sahâbe-i kiram hakkında varid olan ehadis-i şerifler nelerdir? Hz. Ali radiyallahu anh ile Hz. Muaviye radiyallahu anh arasında vâki olan ihtilafın halli nasıldır? Tezkiye-i ilâhiye hilafına olarak Ashab-ı Kiramı ta'n ve tahtiye edenlerin (küçük görenlerin) şer'i hükmü nedir? Müellif, bu ve benzeri sorulara kitabında cevaplar vermeye gayret etmiştir. Yazar, “*Ashab-ı Kiram*” adlı kitabının başında kendi ifadeleriyle, “İşte mukaddime, asıl risalenin hülâsası makamında” deyip bir girizgâh yazmıştır.⁷⁷

4.6. Ecdâd-ı Nebî

Bu risale Büyük Doğu Yayınları tarafından *Ebeveyn-i Rasûlullah* adıyla günümüz harflerine aktararak basılmıştır. İçeriğinde Hz. Peygamber'in ve diğer peygamberlerin anne, baba ve dedelerinden bahsedilen on sayfalık bir risaledir.⁷⁸

4.7. Sefer-i Âhiret

Eserde ölüm ve ölüme hazırlık, vefat sırasında yapılması gerekenler, ölüyü yıkama, ölünün kefenlenmesi, cenaze namazının kılınması ve benzeri konular anlatılmaktadır. Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin*

⁷⁶ Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı*, 2/498-557.

⁷⁷ Abdülhakîm Arvasî Üçışık, *Ashab-ı Kiram*, (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1.Baskı, 2016), 9-10.

⁷⁸ Abdülhakîm Arvasî Üçışık, *Ebeveyn-i Rasûlullah* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1.Baskı, 2019).

Külliyatı adlı kitabında sayfa 480-496'da esere yer verirken; Hüseyin Hilmi Işık ise, *Tam İlmihal Saadet-i Ebedîye* adlı eserinde bu listeye yer vermiştir.

4.8. Keşkûl

Bu eser Hüseyin Vassaf'ın Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'ye yöneltmiş olduğu soruların cevabını teşkil etmektedir. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin mahlası, lakabı, doğum tarihi, ailesi, tahsil hayatı ve hayatına dair birçok soru-cevabın yer aldığı bir eserdir. Otobiyografi tarzında kâleme alınan bu eser Süleyman Kuku'nun, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyatı* adlı eserinin birinci cildinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra mezkûr eseri Büyük Doğu Yayınları *Hâl Tercümesi* adıyla neşretmiştir.

4.9. İslâm Hukukunun İncelikleri

Dönemin cezaevleri umum müdürü Baha Arıkan Bey'in Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'ye yönelttiği İslâm hukuku ile ilgili ceza, had, hapis ve benzeri konulara dair soruların cevaplarını ihtiva eden bir risaledir. Bu risâle, Süleyman Kuku'nun, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyatı* adlı eserinin birinci cildinde yer almaktadır. Ayrıca Necip Fazıl'ın sadeleştirerek neşrettiği *Râbıta-i Şerîfe* adlı kitabının sonuna eklenmiştir.

4.10. Tesbih Kullanmanın Meşru'iyeti ve Mebde-i Zuhûru

Bahse konu olan eserin müstakil bir baskısının olup olmadığı bilinmemekle beraber elimizdeki Büyük Doğu Yayınları'nın *Hâl Tercümesi* adlı kitabının 51. sayfasında mezkûr risaleden söz edilmiştir. Hüseyin Vassaf'ın hangi eserleri kâleme aldınız? sorusuna Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, *Tesbih Kullanmanın Meşru'iyeti ve Mebde-i Zuhûru* risalesini zikretmiştir.⁷⁹

⁷⁹ Arvâsî Üçışık, *Hal Tercümesi*, 51.

4.11. Ekber-i Kebâir

Bu risalede büyük günah ve dinden çıkarmaya sebep olacak konular anlatılmıştır. Risale Süleyman Kuku'nun, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı* adlı eserinin birinci cildinin 582-596 sayfalarında latin harflerine aktarılarak eklenmiştir. Ayrıca Necip Fazıl'ın sadeleştirerek neşrettiği *Râbıta-i Şerîfe* adlı kitaba özetlenerek eklenmiştir.

4.12. Namaz Risâlesi

Bu risalede namazın farzları, sünnetleri, müstahapları, namazı bozan durumlar, namazın erkânı ve faziletine dair hususlar yer almaktadır. Risale Süleyman Kuku'nun, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı* adlı eserinin ikinci cildinin 325-373 sayfalarında lâtin harflerine aktarılarak eklenmiştir.

4.13. Rûh Risâlesi

Hacmi küçük olan bu risalede rûhun mahiyeti, kıdemi veya hudûsu konularına dair soru ve cevaplar yer almaktadır. Rûh risalesini Büyük Doğu Yayınları, orijinal nüshasıyla beraber 2019 Aralık ayında İstanbul'da neşretmiştir.⁸⁰

4.14. Âyete'l-Kürsî Tefsiri

Bu risale, adından da anlaşılacağı üzere el-Bakara sûresinin 256. âyeti olan âyetü'l-kürsînin tefsirini ele almaktadır. Süleyman Kuku'nun, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı* adlı eserinin ikinci cildinin 119-126 sayfalarında lâtin harflerine aktarılarak eklenmiştir.

4.15. Diğer Mektup ve Eserleri

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin sevenlerinden Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı* adlı eserinde Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin mektûbâtına ve diğer küçük risalelerine yer vermiştir. İlgili kısımlar ise şöyledir: Bir Rüyânın Ta'biri (1/390-395); Rûh Risâlesi (1/396-415); Râbıta ve Zikir

⁸⁰ Abdülhakîm Arvâsî Üçışık, *Rûh Risalesi*, (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2. Basım, 2019).

Hakkında Mektup (1/418-427); Aklın Tefsiri (1/445-448); Helal ve Haramın Tarifi (1/448-449); İmân (1/449-450) Kazâ ve Kader (1/450-451); Şeriat, Tarikat, Hakikat (1/456-457); Semâ (1/502-504); Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın Tilâveti (1/504-509); Şeriat, Din, Kur'ân (1/511-513); Cin Risâlesi (1/530-535) Esmâü'l-hüsnâ (2/11-24); Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Ahmed Râşid Efendi'ye Zikir Mevzûndaki Mektubu (2/25-28). Bunların yanısıra Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin sevenlerinden Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye* adlı eserinde Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin mektuplarına yer vermiştir.⁸¹ Örneğin Ruhların Hazır Olması Hakkında Mektubu s.743'te, Cin Hakkında Bilgi Mektubu s.135'tedir.

5. SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Osmanlı'nın son devrine ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına tanıklık eden Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin dönemine ışık tutacak ilmi ve kültürel anlayışı oldukça önemlidir. Nitekim kendisini diğer tarikat şeyhlerinden ayıran birçok tutum ve söylemleri olmuştur. Ona göre tasavvuf, sıfatı beşeriyeden huruç ile sıfatı melekiye ve ahlâk-ı ilâhiye ile muttasıf ve mütehallık (ahlâklanmış) olmaya hâdim bir hâldir.⁸²

Arvâsî, Necip Fazıl Kısakürek'e verdiği bir örnekle tasavvufu bir başka yönden şöyle ifade etmiştir: Nasıl ki yemeğin lezzetini veren çatal ve bıçak değildir. Yemeğin lezzeti çatalla bıçakla alınmaz öyle de tasavvuf, sırf akıl ve mantıkla kavranamaz.⁸³ Arvâsî bu anlayışın bir neticesi olarak tarikat âdâbında da çok titiz davrandığı bilinmektedir. Konuyla ilgili Emin Garbî Arvâs Bey şunları söylemektedir: “Seyyid Abdülhakîm Efendi tarikat âdâbının tatbiki hususunda fevkalade hassas olup rast gelene tarikat vazifesi vermezdi. Nitekim bunun için istihâre yapmak lazımdır; manevî işaret almak lazımdır, derdi.”⁸⁴

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'ye göre tasavvuf, kaynağı Kur'an ve sünnete dayanan nebevî bir mirastır.⁸⁵ Nitekim ona göre tasavvuf mesleğinin gayesi en üst düzeyde peygamberin ahlâkını kazanarak ilâhî sıfatlarla boyanmaktır. Böylelikle

⁸¹ Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye*, (İstanbul: Hakikat Yayınevi, 35. Basım, 2015), 1210.

⁸² Arvâsî Üçışık, *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*, 35.

⁸³ Kısakürek, *O ve Ben*, 93.

⁸⁴ Ekinci, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, 91.

⁸⁵ Arvâsî Üçışık, *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*, 40.

şer'i amelleri kolaylıkla îfa etmektir.⁸⁶ Zaten ona göre sûfî beşerî sıfatlardan çıkıp melekî sıfatlara bürünen ve böylece en yüce olan ilahî ahlâkı kazanan kişidir.⁸⁷ Bir mektubunda tasavvuf yolundaki sâlike (sûfî) şu üç esasın gerekli olduğunu belirtmiştir. Birincisi Hz. Peygamber'in sünnetine son derece riâyet edip sonradan ortaya çıkan bid'atlerden kaçınmak; ikincisi tâbî olduğu şeyhine son derece muhabbetle bağlanmak; üçüncüsü kıl ucu dahi olsa Ehl-i sünnet itikadından ayrılmamaktır. Nitekim ona göre bid'at ve nefsânî isteklere uymak ilâhî huzura ermeye engeldir. Necip Fazıl'ın "Sultandan veli olur mu Efendim?" sorusuna "Olmaz" cevabını vermesindeki sır bu olsa gerektir.⁸⁸

Arvâsî'nin tasavvuf anlayışında zikir, râbîta ve tevhîd önemli bir yer tutmaktadır. Abdülhakîm Arvâsî'ye göre zikir ancak kalbin amelidir. Dolayısıyla sadece dil ile zikrin hakikatine erişilemez. Çünkü;

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

"Kalpler ancak Allah'ı zikretmekle mutmain olur"⁸⁹ âyetine göre zikrin esas yeri kalptir. Bununla beraber Seyyid Abdülhakîm Arvâsî zikri üç kısımda değerlendirir. Birincisi sadece kalp ile yapılan, ikincisi dil ile yapılan, üçüncüsü her ikisiyle yani hem kalp ve dilin birlikte katılmasıyla yapılan zikirdir. Ayrıca kendisi gizli zikrin açık zikirden daha faziletli olduğunu belirtir. Çünkü gizli zikre kibir ve riya gibi arizî şeyler karışmamaktadır.⁹⁰ Abdülhakîm Arvâsî'ye göre râbîtasız zikir amaca ulaştırmaz. Râbîtayı da üçe ayırmaktadır. Birincisi şeyhinin sûretini hayalinde tasavvur etmek, ikincisi şeyhinin sûretini kalbinde tasavvur etmek, üçüncüsü şeyhinin kıyâfet ve sûretinde kendini görerek tasavvur etmektir.⁹¹ Bununla beraber *Riyâzü't-Tasavvufiyye* adlı eserinde tevhîde de özel bir bölüm açarak dört kısımda açıklamıştır. Birincisi tevhîd-i imânî yani Allah Teâlâ'nın birliğine, ibadetin yalnız O'na tahsisine ve O'nun hakkında varid olan âyet ve hadislerin işaretlerine kalben iman, tasdik ve dil ile ikrar etmektir. İkincisi tevhîd-i ilmî yani yolun başındaki ehl-i sâlik bilir ki hakikî mevcut ve mutlak tesir edici âlemlerin Rabbi olan Allah'tır. Bu

⁸⁶ Arvâsî Üçışık, *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*, 35.

⁸⁷ Arvâsî Üçışık, *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*, 35.

⁸⁸ İkinci, *Seyyid Abdülhakîm Arvasî*, 92.

⁸⁹ *er-Ra'd*, 13/28.

⁹⁰ Arvâsî Üçışık, *Rabûta-i Şerife*, 14.

⁹¹ Arvâsî Üçışık, *Rabûta-i Şerife*, 16-17.

ancak ilm-i bâtin ile bilinebilir. Üçüncüsü tevhîd-i hâlî yani ehl-i sâlik, kendisinde olan zulümâtın resim ve alâmetlerinin hepsinin tevhîd ışığının altında yok olduğunu görmesidir. Tıpkı güneşin çıkmasıyla gündüzde yıldızların görünmemesi gibidir. Tevhîdîn mertebelerinin sonuncusu ise tevhîd-i ilâhî yani Allah Teâlâ, vahdaniyet sıfatı gereği ezelde tek idi ve sonsuza dek öyle olacaktır.⁹²

Tasavvuf ve tarikatın yoğun bir şekilde yaşandığı çevrede dünyaya gelen Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hem İslâmî ilimlere hem de tarikat âdâb ve erkânına dair geniş malumata sahip olmuştur. Sadece yazdıklarıyla kalmamış bunun hayata geçirilmesi için de gayret sarf etmiştir. Kur'an'ın ve sünnetin izinde bir tasavvuf anlayışı kendisinde yer etmiştir.

⁹² Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı*, 2/702-703.

2. BÖLÜM

SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN ESERLERİNDEKİ TEMEL TASAVVUFÎ KAVRAMLAR VE İLGİLİ HADİSLERİN İNCELENMESİ

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, eserlerinde temel tasavvufî kavramlara oldukça fazla yer vermektedir. Ancak bu kavramları delillendirmede tespit edilebildiği kadarıyla müellif, on beş kavramın izahında hadislerle yer vermiş⁹³ ve bu rivâyetlerin kaynakları zikredilmemiştir. Müellifin bu tutumu esasen tasavvufçuların hadislerle yaklaşımını yansıtmaktadır. Daha önce de *er-Riyazü't-Tasavvufiyye* adlı eserini açıklarken de belirttiğimiz gibi, önemine binâen tekrar edecek olursak tasavvuf ehlinin hadis rivâyetlerine yaklaşımı şöyle sıralanabilir:

- a) Rivâyetlerinde genelde hadisin senedini terk ederler.
- b) Hadisleri lafızlarıyla değil, manalarıyla rivâyet ederler.
- c) Hadislerin sıhhatine keşif, ilham ya da rüya yoluyla karar verirler.
- d) Hadisleri kendi tasavvurlarına göre te'vil ederler.

e) Kendilerinden önceki büyük zatlara itimat edip onların kullandığı hadisleri kitaplarına alırlar.⁹⁴ Bu maddelerin neredeyse tamamını Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin eserlerinde de görmek mümkündür. Bu nedenle vakanın somut bir örnek üzerinden tespit edilmesi için başta *er-Riyazü't-Tasavvufiyye* adlı eser olmak üzere, gerek matbû gerekse tabedilmemiş eserlerine müracaat edilerek zikredilen hadislerin değerlendirme ve incelenmesi yapılacaktır.

Eserlerdeki temel tasavvufî kavramlara geçmeden önce, mutasavvıfların hadis anlayışı, kullandıkları zayıf ve mevzû hadislerin durumu ile ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Sûfîlerin hadis anlayışı, tarih boyunca hem dinî hem de epistemolojik bakımdan farklı tartışmalara konu olmuştur. Özellikle zayıf hadislerin

⁹³ Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı*, 2/ 621-714.

⁹⁴ Yıldırım, "Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları" 43-66; Yıldırım, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", 63; Avcı, "Sûfîlerin Hadis Tesbit Ölçüleri: İsmâil Hakkı Bursevî Üzerine Bir İnceleme", 7-29.

sûfî metinlerde sıklıkla yer alması, bu durumun ardında yatan gerekçeleri anlamayı zaruri kılmaktadır. Bu çerçevede sûfîlerin hadis anlayışı, yalnızca rivâyet kriterleriyle değil, irfânî bilgi anlayışıyla birlikte değerlendirilmelidir. Zayıf hadislerin kullanımı meselesi de bu çok katmanlı zeminde anlam kazanmaktadır. Her şeyden önce sûfîlerin zayıf hadisleri kullanmalarındaki temel amaç, çoğu zaman fikhî bir hüküm vermek değil, manevî bir hakikati, ahlâkî bir öğüdü ya da irşat amaçlı mesaj vermeyi hedeflemektedir. Bu anlamda zayıf hadis, sûfî metinlerde çoğunlukla bir “hikmet kaynağı” veya “ahlâkî telkin” mahiyetinde işlev görmektedir.⁹⁵ Hadisin senedinin sıhhatinden ziyade metnin anlam ve hedefi sûfîlerin dikkatini çekmiştir. Çünkü sûfî nazarda bilginin değeri, onun gönüle ve hâle tesiriyle ölçülür. Dolayısıyla zayıf hadislerin sûfî gelenekteki yeri, zâhirî ilimlerin sınırlarını aşan bir bilgi ve tecrübe sistemine bağlı olarak değerlendirilmelidir.⁹⁶ Bu çerçevede zayıf hadislerin tercih edilmesinde iki temel gerekçe göze çarpar: Bunlardan birincisi, metinlerin tasavvufî hakikatlerle örtüşmesi, ikincisi ise bu hadislerin Kur’ânî ilkeler ve sünnet-i nebevî ile temellendirilmiş olmasıdır. Gerçekten de sûfîlerin müracaat ettikleri bazı zayıf hadislerin, Kur’an âyetleri ve sahîh hadislerle desteklenebildiği görülmektedir. Örneğin “Bir saat tefekkür, altmış yıl ibadetten hayırlıdır.”⁹⁷ şeklindeki rivâyet, zayıf kabul edilmesine rağmen Kur’an’daki “Onlar göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde derin derin düşünürler...”⁹⁸ âyetiyle anlam bakımından paralellik arz etmektedir.⁹⁹

Sûfîlerin zayıf hadislerle amaçladıkları şeyin, şer’î delil getirmek değil, dinin özüne dair irşat amaçlı mesajlar sunmak olduğu açıktır. Bu anlamda sûfîler, rivâyetlerin zâhirinden çok bâtınî anlamlarına odaklanmış, bunu yaparken de Kur’an ve sahîh hadislerden sapmamaya özen göstermişlerdir. Elbette bu tutumun yer yer aşırılıklara varması ve tasavvufî literatüre bazı hatalı rivâyetlerin sızması tenkit konusu olabilir. Ancak genel itibarıyla, sûfîlerin maksadının bir “şer’iatsızlık” değil,

⁹⁵ Yıldırım, “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis”, 52.

⁹⁶ Geniş bilgi için bkz. Ferhat Gökçe, “Sûfîlerin Hadis ve Hadis İlimleri ile Münasebeti”, *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, 24 (2018), 7-9.

⁹⁷ Molla Ali el-Karî, *Esrârü’l-Merfûa fi’l-Ahbârî’l-Mevzûa*, thk. Muhammed Sabbağ (Beyrut: Müessesetür’Risale, t.s), 175.

⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/191.

⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, (İstanbul: Ensar Yayınevi, 2002), 663-664; Yıldırım, “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis”, 52.

“şeriatın özüne ulaşma” çabası olduğu unutulmamalıdır.¹⁰⁰ Bu durumda, sûfîlerin maksatlarının, şer’î bir hüküm ihdas etmekten ziyade Kur’an ve sünnetle temellendirilebilecek bir ahlâkî hakikati veya manevî istikameti zihinlere ve kalplere yerleştirmek olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹ Nitekim Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi sûfî muhakkikler, hadisleri yalnız lafzî olarak değil, aynı zamanda mânevî anlamlarıyla değerlendirmiş ve bu değerlendirmeyi “marifet ve keşf” temelinde gerçekleştirmişlerdir.¹⁰² Bazı tasavvufî eserlerde mevzû hadislerin kullanıldığı da vâkidir. Ancak bu, sûfîlerin toptan hadis ilmine yabancı oldukları veya ihmalkâr davrandıkları anlamına gelmez. Zira erken dönem sûfîlerin önemli bir kısmı muhaddis kökenlidir ve hadis ilmine vukufiyetleriyle tanınmışlardır.¹⁰³

Öte yandan zühd ve tasavvufun erken dönem temsilcilerinden Hakîm et-Tirmizî’nin hadis anlayışı, sûfî gelenekte nadir görülen ölçüde entelektüel ve derinliktir. O, bir hadisin kabul edilip edilmeyeceği konusunda sadece sened değil, aynı zamanda metin merkezli bir “ma’rûf ve münkeri tanıma” ölçütü ortaya koymuştur. Hakîm et-Tirmizî’ye göre, bir hadisin zayıf sayılması, onun mutlaka bâtıl olduğu anlamına gelmez; zira hakikat bazen senedde değil, metindeki işaretlerde gizlidir.¹⁰⁴ Bu yaklaşım, onun keşf ve ilhamla desteklenen mânevî bir muhakeme metoduna sahip olduğunu gösterir. Bu sebeple, bazı zayıf rivâyetleri, taşıdığı mânâyı ve irfanî muhtevayı merkeze alarak savunmuş ve kullanmıştır.¹⁰⁵ Ebû Tâlib el-Mekkî meşhur eseri *Kûtü’l-Kulûb*’da pek çok zayıf hadise yer vermiştir. Onun hadis anlayışı, lafız merkezli değil, daha çok mânevî ve işârî temellidir. Mekkî, rivâyetlerin senedinden çok, onların içeriğinin kalbî ve ahlâkî boyutuyla ilgilenmiştir. Bu yaklaşımı sebebiyle zayıf hadisleri, özellikle tasavvufî eğitim, zühd, nefis terbiyesi ve

¹⁰⁰ Yıldırım, “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis”, 52; Fikret Karapınar, “İlk Devir Sûfîlerin Hadis Birikimleri”, marife, yıl. 7, sayı. 2, güz (2007), 40; Gökçe, “Sûfîlerin Hadis ve Hadis İlimleri ile Münasebeti”, 8.

¹⁰¹ Karapınar, “İlk Devir Sûfîlerin Hadis Birikimleri”, 41.

¹⁰² Geniş bilgi için bkz. Gökçe, “Sûfîlerin Hadis ve Hadis İlimleri ile Münasebeti”, s. 8-9; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 97-100.

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, (Ankara: Seha Neşriyat, 1986), 97-99; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 80-84.

¹⁰⁴ Gökçe, “Sûfîlerin Hadis ve Hadis İlimleri ile Münasebeti”, 7-8.

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 151-167.

amelî yönlendirmeler gibi alanlarda kullanmayı meşru görmüştür.¹⁰⁶ Bununla birlikte el-Mekkî, cerh ve ta'dil ilmini bildiğini ve hadis rivâyetinde en azından temel esaslara vakıf olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰⁷

Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988), *el-Lüma'* adlı eserinde hadis rivâyetine geniş yer vermiştir. O, hadisleri doğrudan isnâdlı olarak kullanmış, ancak bu isnâdların sağlamlık derecesi çoğu zaman tartışmalıdır. es-Serrâc, hadislerin teknik yönlerinin hadis ehline bırakılması gerektiğini belirterek, sûfinin asıl görevinin kalbe hitap eden anlamı kavramak olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁸ Bu yaklaşım, sûfî literatüründe yaygın olan “ilm-i zâhir ehline bırakılır, biz bâtına talibiz” düşüncesinin klasik bir yansımasıdır.

İmam Gazzâlî'nin zayıf hadis kullanımı, özellikle *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde görülür. Gazzâlî, bu rivâyetleri delil olmaktan çok, ahlâkî telkin, kalbî yönlendirme ve ruh terbiyesi için kullanmıştır. Zayıf hadisleri kullanırken, genellikle metnin taşıdığı manevî ve ahlâkî değere odaklanmış ve bu yönüyle onları pedagojik bir araç olarak görmüştür.¹⁰⁹ Hadis usulü açısından bir eksiklik olarak görülse de sûfîlerin amacı ahkâm çıkarmak değil, toplumun manevîyatını ihyâ etmektir. Ayrıca onun bu kullanımına bazı sahîh rivâyetlerin de anlam bakımından destek verdiği görülmektedir.¹¹⁰

Tüm bu veriler ışığında sûfîlerin zayıf hadisleri kullanma pratiğini üç temel esasa oturtmak mümkündür: a) Mâna Önceliği: Hadisin lafzî sıhhatinden ziyade, taşıdığı manevî ve ahlâkî mesaj esas alınır. b) Kur'an ve Sünnetle Te'yid: Zayıf hadislerin anlamı, Kur'an ve sahîh sünnet ilkeleriyle desteklenerek manevî bağlamda güçlendirilir. c) İrşadî Amaç: Zayıf hadisler, şer'î bir hüküm vermek için değil, nefis terbiyesi, kalp eğitimi ve ahlâkî hassasiyetleri canlı tutmak için kullanılır. Bu bakış açısıyla sûfîlerin zayıf hadisleri kullanımı, genellikle bağlamından koparılmış, keyfî

¹⁰⁶ Geniş bilgi için bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 123-135.

¹⁰⁷ Gökçe, “Sûfîlerin Hadis ve Hadis İlimleri ile Münasebeti”, 7, 9.

¹⁰⁸ Gökçe, “Sûfîlerin Hadis ve Hadis İlimleri ile Münasebeti”, 7. Geniş bilgi için bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 181-190.

¹⁰⁹ Yıldırım, “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis”, 52, 62. Geniş bilgi için bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 50-51, 96.

¹¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Karapınar, “İlk Devir Sûfîlerin Hadis Birikimleri”, 43-45.

bir tercih değil; bilakis kendi bütünlüğü içinde anlamlı ve maksatlı bir metodun parçası olarak değerlendirilmelidir.¹¹¹

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, *er-Riyazü't-Tasavvufiyye ve diğer* eserlerinde doksanın üzerinde tasavvufî kavrama temas etmiştir. Ancak bu kavramlardan tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece on beşinde hadisle istidlâl ya da istişhada gidilmiştir.

1. SEYYİD ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ'NİN ESERLERİNDEKİ TEMEL KAVRAMLAR

Burada Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin eserlerindeki temel kavramlar kısaca ele alınacak, kavramlarla ilgili hadislerin tahriç ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

1.1. Cehrî Zikir

Cehrî zikir, sesli yapılan zikrin bir çeşididir. Kâdiriyye ve Mevleviyye gibi bazı tarikatlar açıktan zikir yapmayı benimsemişlerdir. Bunun zıddı hafî yani gizli zikirdir ki Nakşibendiyye gibi tarikatlar bunu esas almışlardır.¹¹² Sûfîler tarafından cehrî zikrin Hz. Ali'den, hafî zikrin ise Hz. Ebû Bekir'den geldiğine inanılmaktadır.¹¹³ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “Kurûn-u mütebahhirde kesb-i revaç iden keyfiyat-ı mahsusiyle zikrî cehr kitap ve sünnetten me’huz değildir”¹¹⁴ demekle sonradan ortaya çıkan sesli zikir yapma adına bir takım acayip uygulamaların bid’at olduğuna işaret etmiştir.¹¹⁵ Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِي، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عُمَارَةَ وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ وَأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَقِّنُوا مَوْتَاكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»

¹¹¹ Karapınar, “İlk Devir Sûfîlerin Hadis Birikimleri”, 41-42. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Aydın, *Tasavvuf ve Hadis*, 97-112.

¹¹² Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 88.

¹¹³ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 441.

¹¹⁴ Günümüz Türkçesindeki anlamı: “Son devirlerde rağbet gören yüksek sesle zikir uygulaması, özel nitelikleriyle ne Kur’an’da ne de Sünnet’te yer almaktadır.” Arvâsî Üçışık, *Râbita-i Şerife*, 68.

¹¹⁵ Arvâsî Üçışık, *Râbita-i Şerife*, 68.

Muhammed b. Yahya > Abdurrahman b. Mehdî > Süleyman b. Bilâl > Umâre b. Gazîyye > Yahya b. Umâra > Ebû Saîd ve Ebû Hüreyre radiyallahu anh dediler ki: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “Ölmek üzere olanlarınıza *Lâ ilâhe illâllah (şehâdet) kelimesini telkin ediniz.*”¹¹⁶

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

İbn Mâce (ö.273/887), Ebû Davud (ö.275/889), et-Tirmizî (ö.279/892) ve en-Nesâî (ö.303/915) Ebû Said el-Hudrî rivâyetini çeşitli tariklerle eserlerinde tahrir etmişlerdir.¹¹⁷ İbn Hacer el-Askalanî (ö.852/1449) mezkûr rivâyetin sahîh olduğunu belirtmiştir.¹¹⁸ Ayrıca Hâce Ali Ramîtenî’ye alenî zikri hangi niyetle yaparsınız diye sorulunca, dervişlerin her sözü son söz olduğundan bahsi geçen rivâyeti şahit olarak nakletmiştir.¹¹⁹

1.2. Tövbe

Tövbe, sözlükte rücû etmek, dönüş yapmak pişmanlık duymak vb. anlamlara gelmektedir.¹²⁰ Istılahta ise kulun günahlardan dönüş yapıp Allah’a yönelmesidir. Tövbe kelime olarak Allah’a nispet edilirse “kulun tövbesini kabul edip ihsan etmesi” olarak ifade edilir.¹²¹ Tövbenin gerçekleşmesi için er-Râgıb el-İsfahanî, (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği)¹²² dört şartın olduğunu ifade etmiştir:

a) Günahı terk etmek,

¹¹⁶ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Mehmet Zihni Efendi vd., (İstanbul: Dârü'l-Tabakati'l-Âmire, 1916), “Cenâiz,” 916; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Nasır b. Abûlaziz eş-Şesrî (Riyad: Dârü'l-Kunûzi's-Şirbiliyye, 2010), 6/446.

¹¹⁷ İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût, (Dimeşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Cenâiz,” 3; Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût, (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009), “Cenâiz,” 20; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir ve Muhammed Fuad Abdulbâki, (Mısır: Mustafa el-Babi, 1985), “Cenâiz,” 7; İbn Hacer Askalanî, *Bulûğu'l-merâm min edilleti'l-aşkâm*, thk. Semir b. Emir ez-Zührî, (Riyad: Dârü'l-Felak, 2003), 56.

¹¹⁸ İbn Hacer Askalanî, *Bulûğu'l-Meram*, 224.

¹¹⁹ Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı*, 85.

¹²⁰ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt, (Beyrut: Dârü's-Sadr, 3. Baskı, 1993), 1/233.

¹²¹ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/tovbe#1> (Erişim Tarihi: 13.01.2025).

¹²² Vefatı ile ilgili âlimler tarafından muhtelif tarihler verilmiştir. Ne var ki kaynaklarda bulunan bilgiler de birbiriyle çelişebilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ömer Kara, “Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: Râgıb el-İsfahânî” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum Atatürk Üniversitesi, 38 (2012), 102-146.

b) İşlenen günahlara pişmanlık duymak,

c) Tekrar o günaha dönmekte kararlı olmak,

d) İyi amellerle günahları telafiye çalışmaktır.¹²³ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî de tövbeyi, “hayatta kaldıkça nedametle beraber bir daha dönmemeye azm-ü cezm eylemek” diye tarif etmiştir.¹²⁴ Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ: حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ حَدِيثَيْنِ: أَحَدُهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، وَالْآخَرُ عَنْ نَفْسِهِ، قَالَ:

إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَأَنَّهُ قَاعِدٌ تَحْتَ جَبَلٍ يَخَافُ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِ، وَإِنَّ الْفَاجِرَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَذُبَابٍ مَرَّ عَلَى أَنْفِهِ، فَقَالَ بِهِ هَكَذَا. قَالَ أَبُو شِهَابٍ بِيَدِهِ فَوْقَ أَنْفِهِ،

ثُمَّ قَالَ: (لَلَّهِ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ الْعَبْدِ مِنْ رَجُلٍ نَزَلَ مَنْزِلًا وَبِهِ مَهْلَكَةٌ، وَمَعَهُ رَاحِلَتُهُ، عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ، فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ نَوْمَةً، فَاسْتَيْقَظَ وَقَدْ ذَهَبَتْ رَاحِلَتُهُ، حَتَّى اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ أَوْ مَا شَاءَ اللَّهُ، قَالَ: أَرْجِعْ إِلَى مَكَانِي، فَرَجَعَ فَنَامَ نَوْمَةً، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَإِذَا رَاحِلَتُهُ عِنْدَهُ)

Ahmed b. Yûnus > Ebû Şihâb > A‘meş > Umâra b. Umeyr > el-Hâris b. Süveyd’den rivayetle Abdullah b. Mesûd radiyallahu anh bize iki söz nakletmiştir: Bunlardan biri Peygamber Efendimiz sallallahu aleyhi vesellem’den diğeri ise kendisindendi. Şöyle demiştir: “Mümin, günahlarını sanki üzerine düşmek üzere olan bir dağın altında oturuyormuş gibi görür; ondan korkar. Fâcir ise günahlarını burnunun üzerinden geçen bir sinek gibi görür ve eliyle şöyle yaparak (sallayarak) onu kovmaya çalışır.” Râvî diyor ki: (Ebû Şihâb, eliyle burnunun üstünden bir şeyi kovar gibi işaret yaptı.) Sonra şöyle ifade etmiştir: “Allah, kulunun tövbe etmesine, bir kimsenin çölde ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalıp yanındaki yiyeceği ve

¹²³ Ebü’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Beyrut: Dârü’ş-Şâmiyye, 1997), 88-89; Mahmut Esad Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, (Ankara: TDV Yayınları, 1. Baskı, 2023), 106.

¹²⁴ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’t-Tasavvufiye*, 86.

içeceği yüklenmiş bineğini kaybettikten sonra, uyuyup uyanınca bineğini tekrar yanında bulmasıyla yaşadığı sevinçten daha çok sevinir.”¹²⁵

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Allah’ın kulun tövbesinden dolayı sevinç duyacağına dair rivâyetler; başta el-Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim’in (ö.261/875) eserlerinde olmak üzere sahîh hadislerin derlendiği birçok eserde tahric edilmiştir. Üstelik cerh ve ta’dil meselesinde müteşeddîd olarak bilinen en-Nesâî de *Sünen*’inde rivâyete yer vermiştir. el-Münzirî’nin (ö.656/1258) *et-Terğib ve Terhib*’i üzerinde sahîhlerin tespitine çalışan el-Elbânî de (1914-1999) mezkûr rivâyetin senedinin sahîh olduğunu belirtmiştir.¹²⁶

1.3. Râbta

Sözlükte bağ, düzlük anlamına gelen râbta, ıstılahta özel bir şekilde müridin şeyhinin sûretine yönelmesi olarak tarif edilir.¹²⁷ Râbta üç şekilde yapılır. Birincisi şeyhin sûretini hayalinde tasavvur etmektir. İkincisi şeyhin sûretini kalbinde tasavvur etmektir. Üçüncüsü ise şeyhin kıyâfet ve sûretinde kendini görmektir.¹²⁸ Râbta başta Nakşibendilik olmak üzere ehl-i tarik tarafından çok önemsenmiştir. Sühreverdiyye tarikatına mensup olan Zeynüddin Hafî (ö.838/1435) feyz konusunda râbtaı büyük bir asıl görmüş; hatta asılların aslı olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹ Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ حُثَيْمٍ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ يَزِيدَ قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût, (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2001), 8/314; el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-Sahîh*, (Kahire: Dârü’t-Te’sîl, 2012), “Daavât”, 4.

¹²⁶ Nâsirüddin el-Elbânî, *Kitabu Sahîhu’t-Terğib ve’t-Terhib*, (Riyad: Mektebetü’l-Mearif, 2001), 3/224.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 7/303; Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, 3/2.

¹²⁸ Arvâsî Üçışık, *Râbta-i Şerife*, 17.

¹²⁹ Akif Dursun, “Rabitanın Tarihi Gelişimi Tanımı ve Fıkhi Yönü”, *Sufiyye* 10 (2021), 84-130; İrfan Gündüz, “Tasavvufî bir terim olarak Rabta”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, 19 (2007), 23-53.

بِخِيَارِكُمْ؟» قَالُوا: بَلَى، قَالَ: «الَّذِينَ إِذَا رُؤُوا ذُكِرَ اللَّهُ، أَفَلَا أَخْبِرُكُمْ بِشِرَارِكُمْ؟» قَالُوا: بَلَى، قَالَ: «الْمَشَاوُونَ بِالتَّمِيمَةِ، الْمُفْسِدُونَ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ، الْبَاغُونَ الْبِرَاءَ الْعَنْتَ»

Müsedded > Bişr b. el-Mufaddal > Abdullah b. Osman b. Huseym > Şehr b. Havşeb'den naklen Esmâ bnt. Yezid radiyallahu anh Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'i şöyle derken duymuştur: “*Hayırlılarınızı size haber vereyim mi?*” Ashab: “Evet ey Allah’ın Rasûlü” dediler. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem buyurmuştur ki: “*Sizin hayırlılarınız, görüldüğü zaman Allah Teâlâ’yı hatırlatanlardır.*” Sonra O (sallallahu aleyhi vesellem) demiştir ki: “*Size şerirlerinizi haber vereyim mi?*” Onlar, “Evet,” dediler. Efendimiz buyurmuştur ki: “*(Onlar) koğuculuk yapanlar, dostlar arasını bozanlar ve suçsuz kimselere haksız yere sıkıntı arayanlardır.*”¹³⁰

Arvâsî râbitanın ispatı hakkında yazdığı bir mektubunda aşağıdaki hadis-i şerifi kaydetmiştir:

حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ ابْنِ خُنَيْمٍ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ عَنْ
أَسْمَاءَ بِنْتِ يَزِيدَ، أَنَّهَا سَمِعَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ: "أَلَا أُتَبِّخُكُمْ بِخِيَارِكُمْ؟"
قَالُوا: بَلَى، يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: خِيَارُكُمْ الَّذِينَ إِذَا رُؤُوا، ذُكِرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ."

Süveyd b. Saîd > Yahyâ b. Süleyym > İbn Huseym>Şehr b. Havşeb > Esmâ binti Yezîd radiyallahu anh Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “*Bana sizin en hayırlılarınızı haber vereyim mi?*” Sahâbîler: “Evet, ey Allah’ın Rasûlü!” dediler. Bunun üzerine O (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: “*Sizin en hayırlılarınız, kendilerine bakıldığında Allah celle celâluhu’nün zikredildiği (hatırlandığı) kimselerdir.*”¹³¹

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “Râbitanın İspatı Hakkında” başlıklı mektubunda şeyh-i kâmilî görmek: “*Onlar öyle kullardır ki görüldüğünde Allah Teâlâ hatıra gelir*” şeklinde şeyhe râbitanın meşruiyeti bağlamında rivâyeti nakletmiştir.¹³²

¹³⁰ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-Müfred*, thk. Fuad Abdülbakî, (Kahire: Tabakatü's-Selefiye, 1989), 119; İbn Mâce, “Zühd,” 5.

¹³¹ İbn Mâce, “Zühd,” 5. Geniş bilgi için bkz. Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı*, 1/470.

¹³² Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı* 1/470.

İbn Mâce'nin *Sünen*'ini tahkik eden Şuayb el-Arnaût, (1928-2016) bu rivâyetin senedinde yer alan Şehr b. Havşeb hakkında ihtilaf edildiğini ve söz konusu râvî zayıf kabul edildiği için bu rivâyetin senedinin zayıf olduğunu belirtmiştir.¹³³ Bununla beraber rivâyetin şahidleriyle birlikte hasen derecesine ulaştığını söylemek mümkündür. Zira et-Tirmizî, Şehr b. Havşeb'in hadislerinin hasen olduğunu ve el-Buhârî'nin onu kuvvetli bulduğunu nakletmiştir. Diğer taraftan Yahya b. Main (ö. 233/848) ravinin sika olduğunu dile getirmiştir.¹³⁴ Ayrıca bu rivâyeti Ahmed b. Hanbel, (ö.241/855) *Müsned*, İmam el-Buhârî *el-Edebü'l-Müfred*, el-Beyhâkî, (ö.468/1066) *Şu'abu'l-İman* adlı eserlerinde tahric etmişlerdir.¹³⁵ Bu veriler ışığında rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁶

1.4. Vera'

Vera' sözlükte el çekmek, uzak durmak demektir. Haram ve yasak olan şeylere düşmemek için şüphelilerden çekinmektir.¹³⁷ Vera' zühdün başlangıcı, İslâm'ın en güzel ahlâklarından biri olarak ifade edilmiştir.¹³⁸ Kişinin söz konusu çekimserliği yani korkaklık ve zayıflığı, toplum içerisindeki konumuna ilişkin değil, esasen Yaratıcısı karşısında duyduğu bir hissiyata işaret etmektedir. Kul gerek kalbi gerekse azalarıyla Allah'ın celle celâluh hoşnut olmadığı fiillerden uzak durmak sûretiyle onlardan korunmakta ve böylece takvâ sahibi olmaktadır. Bununla birlikte, "korku" ile "sakınma" arasında ince bir ayırım bulunduğu özellikle belirtilmelidir. Zira litaratürde sakınma, azaların ameli; korku ise kalbin ameli olarak değerlendirilmiştir. Nitekim gözün haram bakışlardan korunması sakınma kavramının tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Bu anlayış zaman içerisinde anlam zenginliği kazanmış ve "insanın bedensel veya ruhsal varlığını muhafaza eden hususlarda, şariat ölçülerine göre sapma, zarar veya kuşku barındıran her şeyden

¹³³ İbn Mâce, "Zühd", 5 Dipnot.

¹³⁴ ez-Zehbî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, thk. Komisyon, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985), 4/374.

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/409; el-Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 168; el-Beyhâkî, *Şu'abu'l-İman*, thk. Ulvi b. Abdilkadir eş-Şekkak, *Tahricu'l-Ehadisi ve Eseri'l-Kitabi fî Zileli'l-Kuran*, (b.y.: Dârü'l-Hicre, 2. Baskı, 1995), 473.

¹³⁶ Muhammed el-Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan el-Uremi el-Alevi el-Hereri, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, (Cidde: Dârü'l-Minhac, 2017), 25/139.

¹³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8/388.

¹³⁸ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 90.

uzak durma” şeklinde kapsamlı bir çerçeveye kavuşmuştur.¹³⁹ Konu ile ilgili rivâyet aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

لَرَد دَانِق مَن حَرَام يَعْدِل عِنْدَ اللَّهِ سَبْعِينَ أَلْفَ حَجَّةٍ

“Bir haram dirhemi (bir kuruşu) iade etmek, Allah katında yetmiş bin hacca eşittir.”¹⁴⁰ Bu sözü ez-Zehebî, (ö.748/1348) İshak et-Tuhürmisî adında bir adamın uydurduğunu ifade etmektedir.¹⁴¹ Arvâsî’nin bu konuda nakletmiş olduğu sened ve metni olmayan rivayet şöyledir: “Allah Teâlâ’nın menettiklerinden küçük bir şeyi yapmamak insanların ve cinlerin amelinden hayırlıdır.”¹⁴² Arvâsî, mezkûr sözü İslâm dininin alâmetleri ve tarikatın ana caddesini beyan için yazdığı mektubunda nakletmiştir. Böyle abartılı ifadeler insanları uyarmak ve teyakkuzda olmalarına vesile olmak için zaman zaman ehl-i tarik tarafından zikredilmiştir. Örneğin Muhammed b. Ahmed b. Selâm es-Sûfî er-Râzî, Maysere b. Ali’den -ki bu zat onun şeyhidir- şöyle bir sözü hadis diye duymuştur. Bu rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ حَاتِمٍ , قَتْنَا أَبُو عُبَيْدٍ الصُّوفِيُّ أَحْمَدُ بْنُ زَيْرِكَ ,
بِعَسْقَلَانَ , قَتْنَا أَبُو إِسْحَاقَ بْنَ وَهْبٍ الطُّهْرُمِسِيُّ , قَتْنَا عَبْدُ اللَّهِ , يَعْنِي ابْنَ وَهْبٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ
, عَنْ نَافِعٍ , عَنْ ابْنِ عُمَرَ , عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ , قَالَ : «مَنْ رَدَّ دَانِقٍ حَرَامٍ يَعْدِلُ عِنْدَ
اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ سَبْعِينَ حَجَّةً»

Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Hatim > Askalânî Ebû Ubeyd es-Sûfî
Ahmed b. Zeyrek > Ebu İshak b. Vehb et-Tuhürmisî > Abdullah, yani İbn Vehb >
Malik b. Enes > Nâfi > İbn Ömer Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem’in şöyle
buyurduğunu aktarmıştır: “Haramdan elde edilmiş bir dirhemi sahibine iade etmek,
Allah katında yetmiş kabul edilmiş hacca eşdeğer sevap kazandırır.”¹⁴³

¹³⁹ Esma Öztürk, “Hallerde İtidal: Verâ” *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2020), 649-670.

¹⁴⁰ ez-Zehebî, *Telhisu Kitabi'l-Mevzûât*, thk. Ebu Temim b. Yesar, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 294.

¹⁴¹ ez-Zehebî, *Telhisu Kitabi'l-Mevzûât*, 294. Ayrıca mevzû hadislerin alâmetleri için bkz. M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*, (Ankara: DİB yayınları, 4. Baskı, t.s), 172-176.

¹⁴² Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı*, 1/461.

¹⁴³ Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim, Ebû'l-Kasım er-Râfî'î el-Kazvîn, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, thk. Azizullah Attârî, (b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 1/181.

Kısaca vera‘, sahîh hadis-i şeriflerde yer almış bir kavramdır. Bu duruma Ebû Hüreyre’nin radiyallahu anh Hz. Peygamber’den rivayet ettiği şu hadis örnek olarak verilebilir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ. ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ عَنْ بُرْدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ مَكْحُولٍ عَنْ وَائِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا أَبَا هُرَيْرَةَ! كُنْ وَرِعًا تَكُنْ أَعْبَدَ النَّاسِ وَكُنْ قَنِعًا تَكُنْ أَشْكَرَ النَّاسِ. وَأَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تَحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا وَأَحْسِنُ جَوَارَ مَنْ جَاوَرَكَ تَكُنْ مُسْلِمًا وَأَقْلَّ الضَّحِكِ فَإِنَّ كَثْرَةَ الضَّحِكِ تُمِيتُ الْقَلْبَ.

Ali b. Muhammed > Ebû Muaviye > Ebû Reca > Burd b. Sinân > Mekhûl > Vâsile b. el-Eska > Ebû Hüreyre radiyallahu anh Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem’in şöyle buyurduğunu anlatmıştır: “Ey Ebû Hüreyre! Vera‘ sahibi ol ki, insanların Allah’a en iyi ibadet edeni olasın. Kanaatkârlığı esas al ki, insanların Allah’a en şükredeni olasın. Nefsin için istediğini insanlar için de iste ki, mümin olasın. Sana komşu olanlara iyi ol ki, Müslüman olasın. Az gül. Zira gülmek kalbi öldürür.”¹⁴⁴

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Vera‘, hadis-i şeriflerde çok işlenen ve birçok rivâyete konu olan bir kavramdır.¹⁴⁵ Ancak Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’nin vera‘ kavramını açıklarken yer verdiği “Allah Teâlâ’nın menettiklerinden küçük bir şeyi yapmamak insanların ve cinlerin amelinden hayırlıdır”¹⁴⁶ sözünün kaynağına ulaşamamıştır.

1.5. Tevessül

Vesile ile aynı kökten türemiş olan tevessül, sözlük anlamı itibarıyla yaklaşmak, hedeflenen ve arzulanan gayeye ulaşmak için bir şeyi vasıta edip ameli ya da yüksek mertebeli şahsı aracı kılmak” demektir.¹⁴⁷ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî tevessül terimini, “Vehhâbilerin Tarifi Beyanında” başlığını attığı bir mektubunda

¹⁴⁴ İbn Mâce, “Zühd,” 24; el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Şuabu’l-İman*, thk. Abdü’l-Ali Abdülhamid Hamed (Hindistan: Mektebetü’r-Rüşd ve Dârü’s-Selefiyye, 2003), 7/50.

¹⁴⁵ İbn Mâce, “Zühd,” 24; el-Beyhaki, *Şuabu’l-İman*, 7/50. Ayrıca bkz. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 157.

¹⁴⁶ Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’nin Külliyyatı*, 1/461.

¹⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 15/724; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 316-338. Ayrıca bkz. Dilaver Selvi vd., *Kuran ve Sünnet Işığında Râbita ve Tevessül*, (İstanbul: Ümran Yayınları, 1994).

dile getirir. Konun doğrudan tasavvufî olmamasından olsa gerek Vehhâbî¹⁴⁸ düşünceye reddiye kabilinden tevessül için aşağıdaki hadis-i şerif ile istidlal etmiştir.¹⁴⁹ Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ خُرَيْمَةَ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ حُنَيْفٍ: أَنَّ رَجُلًا، ضَرِيرَ الْبَصَرِ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: ادْعُ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يُعَافِيَنِي، قَالَ: «إِنْ شِئْتَ دَعَوْتُ، وَإِنْ شِئْتَ صَبَرْتَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ» قَالَ: فَأَدْعُهُ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَتَوَضَّأَ فَيُحْسِنَ وُضُوئَهُ، وَيَدْعُوَ بِهَذَا الدُّعَاءِ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ، وَأَتَوَجَّهُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ، إِنِّي تَوَجَّهْتُ بِكَ إِلَى رَبِّي فِي حَاجَتِي هَذِهِ فَتَقْضِي لِي، اللَّهُمَّ شَفِّعْهُ فِيَّ»

Mahmûd b. Ğaylân > Osman b. Umer > Şu‘be > Ebû Ca‘fer > Umâra b. Huzeyme b. Sâbit > Osman b. Huneyf radiyallahu anh şöyle demiştir: “Görme engelli bir adam Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem’e gelip demiştir ki: Allah’ın beni iyileştirmesi için dua et. Bunun üzerine Efendimiz sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “İstersen dua edeyim, istersen sabret. Sabretmen senin için daha hayırlıdır.” Bunun üzerine adam: “Dua et.” dedi. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem, ona güzelce abdest almasını ve iki rekât namaz kıldıktan sonra şu duayı yapmasını emretmiştir: “Allah’ım şüphesiz ben Senden, rahmet Peygamberi Muhammed sallallahu aleyhi vesellem ile istiyor ve onunla Sana yöneliyorum. Bu ihtiyacımın yerine getirilmesi için seninle Rabb’ime yöneldim. Allah’ım onu benim hakkımda şefaâtçi kıl.”¹⁵⁰

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Hiz. Peygamber ile tevessül konusunda akla ilk gelen rivâyetlerden biri Osman b. Huneyf’in hadisidir. Bahsi geçen rivâyet birçok muteber hadis kaynağında yer almaktadır. el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö.405/1014) mezkûr rivâyetin *Sahîhayn*’ın

¹⁴⁸ Mehmet Ali Büyükkara, “Vehhâbilik”, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islâmansiklopedisi.org.tr/vehhabilik> (Erişim Tarihi: 21.06.2025)

¹⁴⁹ Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsi’nin Külliyyatı*, 1/621-623.

¹⁵⁰ et-Tirmizî, “Daavât” 118, h. n. 3578, 6/175; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 28/428.

şartlarına uygun olduğunu nakletmektedir.¹⁵¹ Ayrıca el-Elbânî de hadisin senedinin sahîh olduğunu tasrih etmektedir.¹⁵² Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, tevessülün İslâm inancında varoluşunu ortaya koyma bağlamında mezkûr rivâyet ile istidlal etmiştir.¹⁵³

1.6. Sûfî

Arapça yün giyen manasındaki sûfî kelimesi, Hakka vâsıl olan kişiye denir.¹⁵⁴ Bunun için seyr-i sülûkü sürekli yapana da mutasavvıf denir. Sûfî kendi nefsinde fânî, Allah Teâlâ ile bâkidir. Öyle ki sûfî nefsin alışkanlıklardan kurtulmuş, gerçeğin ta kendisiyle buluşmuştur.¹⁵⁵ Tasavvuf ehli bazı kişiler, sûfî kelimesini, kalbini Allah için saflaştıran kişi olarak tanımlamışlardır.¹⁵⁶ Başka bir görüşte, Ehl-i Sûffe'ye benzemesi sebebiyle bu topluluğa Sûfiyye denilmiştir. Bir kanaate göre de yün giydikleri için böyle isimlendirilmişlerdir.¹⁵⁷ Yapılan tarifleri göz önüne aldığımızda sûfî kelimesinin hangi kökten geldiği tartışmalıdır. Bu ifadenin benzerini Hasan Kâmil Yılmaz da söylemektedir. Zaten sûfî kelimesinin ne olduğu ifade edilirken farklı izahlara yer verilmesi ihtilafı desteklemektedir. el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve el-Hucvirî (ö. 465/1072[?]) gibi bazı müellifler bu kelimenin câmid bir lakap olabileceğini dahi söylemişlerdir.¹⁵⁸ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “Tasavvuf Kelimesinin İştikakı ve Vech-i Tesmiyesi” başlığı altında sûfî kavramının “safvet”ten¹⁵⁹ müştak olduğuna remz ve işaret olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁰ Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

¹⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Komisyon, (b.y.: Dârü'r-Risaleti'l-Alemiyeye, 2017), 2/762. Ayrıca hadislerde görme engelliler ile ilgili rivayetler için bkz. Yusuf Açikel, “Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/25 (2010), 15-44.

¹⁵² el-Elbânî, Muhammed Nasuriddin Muhammed Nasuriddin. *Sahîhu'l-Camii's-Sağır ve Ziyâdâtüh*, (b.y.: Mektebetü'l-İslamiyye, t.s), 1/275.

¹⁵³ Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı*, 1/621-623.

¹⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/199.

¹⁵⁵ Abdürrazzak el-Kâşânî, *Mu'cemu'l-İstulâhâtî's-Sufiyye*, thk. Abdü'l-Ali eş-Şahin (Kahire: Dârü'l-Menar, 1996), 158.

¹⁵⁶ el-Kelâbâzî, Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kub, *et-Taarruf*, (Kahire: Dârü'l-Mektebeti'l-Hâniye, 1994), 5.

¹⁵⁷ Reşat Öngören, “Sûfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2024).

¹⁵⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 23-24.

¹⁵⁹ Safvet: Bir şeyin en seçkin, en temiz, tortusuz ve katışıksız kısmı, özü. Geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/419.

¹⁶⁰ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 31.

Hadis-i Şerif

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الدَّبَرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ أَبِي الْكَنُودِ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: إِنَّمَا الدُّنْيَا مِثْلُ الثَّغْبِ؛ ذَهَبَ صَفْوُهُ، وَبَقِيَ كَدْرُهُ

İshak b. İbrahim ed-Deberî > Abdürrazzâk > Ma‘mer > Yezîd b. Ebî Ziyâd > Ebû'l-Kenûd > İbn Mes‘ûd radiyallahu anh dedi ki: “Dünya bereketli yağmura benzer, safvesi (safası) gitti kederi kaldı.”¹⁶¹ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî ise *er-Riyazü't-Tasavvufiye* adlı eserinde “dünyanın safveti gitti, kederi kaldı” şeklinde mezkûr rivâyete yer vermiştir.¹⁶²

Hadisin Tahrir ve Değerlendirilmesi

“Dünyanın safası gitti, kederi kaldı” hadisini Aclunî (ö.1162/1749) *Keşfü'l-Hafâ* adlı eserinde ravileriyle beraber zikretmiş, ancak rivâyet hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.¹⁶³ el-Elbanî hadisin Ahmed b. Hanbel'in *Kitabü'z-Züh'd*ünde ve el-İsfahanî'nin (ö.430/1038) *Hilye'sinde* Yezid b. Ebî Ziyad > Ebû Cuhayfe > İbn Mes'ûd radiyallahu anh tarikiyle yer aldığını ifade etmiştir.¹⁶⁴ Râvîlerden Yezid b. Ebî Ziyad hakkında hem cerh hem de ta'dil ifadeleri kullanılmıştır.¹⁶⁵ Ancak Ebû'l-Kenûd > İbn Mes'ûd radiyallahu anh tarikinde “Dünyanın safası gitti, kederi kaldı” ifadesine benzer bir metin bulunmakta ve bunda “Ölüm, her müminin sevdiğidir” ziyadesi yer almaktadır. Safve, kelimesinin geçtiği ve sahîh olan rivâyet şöyledir: “Dünyanın değişen ve bozulan hâlini, bir su kaynağına benzetiyorum: Onun berrak tarafı içilmiş, geriye bulanıklığı kalmıştır (شرب صفوه). Kişi Allah'a karşı sorumluluğunu yerine getirdiği sürece iyilik üzere olur. Kalbinde bir tereddüt ya da sıkıntı doğduğunda, onu giderecek birine başvurur ve

¹⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/102; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayyir el-Lahmî eş-Şâmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Baskı, 1994), 9/55.

¹⁶² Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 31.

¹⁶³ el-Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf el-Hindavî, (b.y.: Mektebetü'l-Asrıyye, 2000), 1/478.

¹⁶⁴ el-Elbanî, Muhammed Nasıruddin, *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaîfe ve'l-Mevzûa*, (Riyad: Maarif, 1997), 14/915.

¹⁶⁵ İbn Hacer El-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed, *el-Metâlibü'l-âliye bi-Zevâ'idü'l-Mesânidi's-Semâniye*, thk. Komisyon, (yy: Dârü'l-Asıme, 2000), 10/529.

huzur bulurdu. Fakat Allah'a yemin ederim ki, çok yakında böyle kimseleri bulamayacaksınız.”¹⁶⁶ Yine شرب صفوه وبقي كدره ifadesinin yer aldığı İmam el-Buhârî'nin tahriç ettiği hadis-i şerif¹⁶⁷ göz önüne alındığında Arvâsî'nin kaynak belirtmeksizin naklettiği hadisın sahîh olduğu anlaşılmaktadır. İlgili hadis-i şerif aşağıdadır:

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لَقَدْ أَتَانِي الْيَوْمَ رَجُلٌ، فَسَأَلَنِي عَنْ أَمْرِ مَا دَرَيْتُ مَا أَرُدُّ عَلَيْهِ، فَقَالَ: أَرَأَيْتَ رَجُلًا مُؤَدِّيًا تَشِيْطًا، يَخْرُجُ مَعَ أَمْرَانَا فِي الْمَغَارِي، فَيَعْزِمُ عَلَيْنَا فِي أَشْيَاءَ لَا نُحْصِيْهَا؟ فَقُلْتُ لَهُ: وَاللَّهِ مَا أَدْرِي مَا أَقُولُ لَكَ، إِلَّا أَنَا كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فَعَسَى أَنْ لَا يَعْزِمَ عَلَيْنَا فِي أَمْرٍ إِلَّا مَرَّةً حَتَّى نَفْعَلَهُ، وَإِنْ أَحَدَكُمُ لَنْ يَزَالَ بِخَيْرٍ مَا اتَّقَى اللَّهَ، وَإِذَا شَكَ فِي نَفْسِهِ شَيْءٌ سَأَلَ رَجُلًا فَشَفَاهُ مِنْهُ، وَأَوْشَكَ أَنْ لَا تَجِدُوهُ، وَالَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، مَا أَذْكَرُ مَا غَبَرَ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا كَالْتَّغْبِ، شَرِبَ صَفْوُهُ وَبَقِيَ كَدْرُهُ.

Osman b. Ebî Şeybe > Cerîr b. Abdilhamîd > Mansûr b. el-Mu'temir > Ebû Vâil Şakîk > Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh şöyle demiştir: “Bugün bana bir adam geldi ve bir mesele hakkında soru sordu; ona ne cevap vereceğimi bilemedim. Adam şöyle dedi: ‘Bize göre dindar, görevini yapan, gayretli bir adam var. Emirlerimizle birlikte gazvelere çıkıyor; fakat (gazve esnasında) bize saymakla bitiremeyeceğimiz kadar çok şeyler emrediyor. Bu konuda ne dersin?’ Ben de ona şöyle dedim: “Vallahi, sana ne söyleyeceğimi bilmiyorum. Ancak biz Nebî sallallahu aleyhi vesellem ile beraber iken, o bize bir işi yapmamızı emrederdi; o işi yapıncaya kadar bir daha aynı konuda ısrar etmezdi. Sizden biriniz, Allah’tan sakındığı müddetçe hep hayır üzeresiniz. İçinizde bir mesele hakkında tereddüt doğarsa, onu kendisinden sorup açıklık getirecek birini bulduğu müddetçe böyledir. Ama yakın zamanda böyle birini bulamayacaksınız. Sonra dedi ki: “Kendisinden başka ilâh olmayan Allah’a yemin ederim ki, geride (geçmişte) kalan dünya hayatını düşündüğümde, (ona benzettiğim şey) ancak şudur: Suyu içilmiş bir gölcük; saf, berrak kısmı içilmiş; geride ise sadece bulanık tarafı kalmıştır.”¹⁶⁸

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Metalibu'l-Âliye*, 13/143.

¹⁶⁷ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Mustafa el-Buğa, (Şam: İbn-i Kesir, 1994), el-Cihad ve's-Siyer, 11.

¹⁶⁸ el-Buhârî, “el-Cihad ve's-Siyer”, 110.

1.7. Aşk

Arapça aşırı derecedeki sevgi demek olan “ı-ş-k” kelimesinden müştaktır. Bazı lügatlerde sarmaşık anlamına gelen “a-şe-ka” kelimesiyle yakından ilgili olduğu söylenmiştir.¹⁶⁹ Aşk, mecazî ve hakikî olmak üzere iki şekilde incelenebilir. Meczâî aşk, geçici sûretlerden birini sevmektir. Hakikî aşk ise mutlak varlık olan Allah’ı celle celâluh sevmektir.¹⁷⁰

Hicri 525’te vefat eden Aynulkudât el-Hemedânî, hakikî aşkın oluşması için mahlûka olan aşkın öğrenilmesi gerektiğini; Said Nursî (1878-1960) de, mecazî aşkın hakikî aşka dönüşmesini şöyle ifade etmiştir: Aşk şiddetli bir muhabbetir. Fânî mahlûklara müteveccih olduğu vakit ya o aşk kendi sahibini daimî bir azap ve elemde bırakır veyahut o mecazî mahbûb o şiddetli muhabbetin fiyatına değmediği için bâki bir mahbubu aratır; aşk-ı mecazî aşk-ı hakikîye inkılap eder.”¹⁷¹ Böylece ehl-i tasavvufun ittifakıyla mürid, nefsinin istek ve arzularını terk ederse er ya da geç hakikî aşka kavuşur.¹⁷² Doğrudan *er-Riyazü’l-Tasavvufiye* adlı eserde müstakil “aşk” diye bir başlık açılmamıştır. Ancak Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, tasavvufun konusuna değinirken “meşreb-i nübüvvet ve velâyetten talib-i kurbu ilâhî olan ciğer-i suhteyi visalin canına ol cam-ı mâlâmâldan bir cür’a dökülmüştür”¹⁷³ diyerek aşkı tarif etmiştir.¹⁷⁴ Bu sırra binaen burada aşk kavramına temas edilmiştir. Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

ما صب الله في صدري شيئاً إلا وصبته في صدر أبي بكر.

¹⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 10/251; Süleyman Uludağ, “Aşk”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#1> (Erişim Tarihi: 25.11.2025).

¹⁷⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 208.

¹⁷¹ Aynulkudât el-Hemedânî, Abdullah b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî el-Miyâne’î, *Temhîdât Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, trc. Halil Baltacı, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016) 79; Said Nursî, *Mektubat* (Ankara: İhlas Nur Neşriyat, 2006), 33.

¹⁷² İsmail Çetin, *Aşk*, (Isparta: Dilara Yayınları, 2013), 185.

¹⁷³ Günümüz Türkçesindeki anlamı: “Peygamberlik ve velilik yolunu izleyen, Allah’a yakınlık isteyen kişinin, aşk ve muhabbetle dolu gönlüne, ilahi buluşmanın bir damlası nasip olmuştur.” Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’l-Tasavvufiye*, 47.

¹⁷⁴ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’l-Tasavvufiye*, 47.

“Allah Teâlâ’nın göğsüme akıttıklarının hepsini Ebû Bekr’in göğsüne akıttım.”¹⁷⁵ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, *er-Riyazü’l-Tasavvufiye* adlı eserinde tasavvufun mevzûsu başlığı altında aynı lafızla hadis-i şerif diye meşhur olmuş sözü nakletmiştir.¹⁷⁶

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

“Allah Teâlâ’nın sadrına (göğsüme, kalbime) akıttığı her şeyi Ebû Bekr’in kalbine akıttım” sözü Molla Ali el-Karî’nin (ö.1014/1605) de tasrih ettiği üzere hadis değildir.¹⁷⁷ Sûfiler arasında bu sözün yaygın olmasından olsa gerek hadis diye şöhret bulmuştur. Öyle ki Gazzâlî meşhur *İhyâu Ulumi’d-din* adlı eserinde buna benzer ifadeler yer vermektedir.¹⁷⁸ Bu değerlendirmeye ek olarak şunlar denilebilir: Muhammed el-Hût, (ö.1276/1860) *Esne’l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifeti’l-Merâtib adlı eserinde* bu rivâyetin senedinin uydurma olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁹ Zira Molla Ali el-Karî buna benzer lafızlarla mezkûr rivâyetleri zikrettikten sonra bu tarz sözlerin bilinen batıl iftiralar olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁰ Dolayısıyla mezkûr rivâyet mevzûdur.

1.8. Makam

Makam sözlükte, menzil, ikamet edilen, ayak basılan ve oturlan yer gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸¹ Tasavvuf literatüründe ahlâkî ilkelerle seyr-i sülûkün mertebelerini, velilerin kabirlerini ya da sembolik yerlerini ifade eder.¹⁸² Zira Allah Teâlâ kulunu korku, ümit, sabır ve tevekkül gibi hallerle manevî olarak çeşitli

¹⁷⁵ Muhammed el-Hût el-Beyrûtî el-Alevî, *Esne’l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifeti’l-Merâtib*, thk. Mustafa Abdülkadir, (Beyrut: Kutubü’l-İlmiyye, 1997), 248.

¹⁷⁶ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’l-Tasavvufiye*, 58.

¹⁷⁷ Muhammed el-Hût, *Esne’l-Metâlib*, 248; Molla Ali el-Karî, *Esrârü’l-Merfûa*, 476.

¹⁷⁸ Hatice Çubukçu, *İslam Tasavvufunda Hz. Ebû Bekir’in Yeri*, Akademik Bakış Dergisi Sayı: 66 Mart- Nisan 2018 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi.

¹⁷⁹ Muhammed el-Hût, *Esne’l-Metâlib*, 248.

¹⁸⁰ el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa*, 2/516.

¹⁸¹ Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu’l-Bâsit fî Tercemeti’l-Kâmusi’l-Muhît Kamusu’l-Muhît Tercemesi*, haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 6/5175; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 402.

¹⁸² Süleyman Uludağ, “Makam”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/makam--tasavvuf> (Erişim Tarihi: 21.08.2024).

makamlara kavuşturur.¹⁸³ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, makam kelimesine “el-Mâkâmetü fi’l-İstilahati’l-Mühimmeti’t-Tasavvufiyye” başlığı altında yer vermiştir.¹⁸⁴ Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْأَعْرَبِيِّ، وَعَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ
«يُنْزَلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرِ، يَقُولُ:
«مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ؟ مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ؟ مَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ؟»

Mâlik > İbn Şihâb > Ebû Abdillâh el-Eğâr > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre’den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “Her gece, Rabbimiz gecenin son üçte biri kaldığı zaman dünya semasına rahmetiyle tecelli ederek şöyle buyurur: ‘Bana kim dua eder, onun duasına icabet edeyim! Benden kim ister ona dilediğini vereyim! Benden kim bağışlanma diler, onu bağışlayayım!’”¹⁸⁵ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, *er-Riyazü’t-Tasavvufiyye*’de mezkûr rivâyete: “O her gece, dünya semasına nüzul eder” sözleriyle işaret etmiştir. Üstelik hadis-i şerifi Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat akidesine uygun bir şekilde tevil etmiştir: “Abd için vâsf-ı nüzul, abdin Cenab-ı Bârî Teâlâ’ya fakr ve sığırı olup, Mevla-yı müteal için vâsf-ı mezkûr sıfatı ğına ve kibriyadır (Allah’a yücelik ve kibriya için vardır.)”¹⁸⁶

¹⁸³ İbn Fûrek, Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî, *el-İbâne an Turûki’l-Kâsîdîn ve’l-Keşf an Menâhici’s-Sâlikîn* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 321; el-Kâşânî, *Mu’cemu’l-İstilâhâtî’s-Sufiyye*, 107-108.

¹⁸⁴ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’t-Tasavvufiyye*, 58.

¹⁸⁵ el-Buhârî, “Daavât,” 14; Müslim, “el-Cihad ve’s-Siyer”, 758; Ebû Davud, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, *es-Sünen*, thk. Muhyiddin Abdülhamid, (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.), “Kıyamü’l-Leyl”, 7; Mâlik b. Enes, *el-Muavatta*, thk. Mustafa el-A’zamî, (Birleşik Arap Emirlikleri: Ziyad b. Sultan Müessesesi, 2003), 2/298; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/35.

¹⁸⁶ Günümüz Türkçesindeki anlamı: “Kulun Allah’a yaklaşmadaki vâfı, Allah’a muhtaçlık ve alçakgönüllülüğüdür; bu, yüce Mevlâ için bir ihtiyaçsız olma sıfatı hâline gelir ve O’nun yüceliğidir.” Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’t-Tasavvufiyye*, 59.

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Allah Teâlâ'nın dünya semasına tecelli ettiğini belirten rivâyet *Sahîhayn*¹⁸⁷ başta olmak üzere birçok muteber hadis kitabında farklı lafız ve tariklerle yer almaktadır. Ayrıca bahsi geçen rivâyeti İmam Malik (ö. 179/795) *el-Muvatta*'nda sahîh bir isnâdla tahric etmiştir.¹⁸⁸ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, *er-Riyazü't-Tasavvufiye* adlı eserinde makam kelimesiyle beraber değerlendirilen nüzul kavramını delillendirmek için mezkûr rivâyete yer vermiştir.¹⁸⁹

1.9. Setr

Setr kelimesi sözlükte; “bir şeyi örtmek, gizlemek” anlamına gelmektedir.¹⁹⁰ Tasavvuf literatüründe kişiyi sıkıntılardan kâinat örtüsü gibi örten her hicaptır. Kişinin âdet ve amellerindeki duraksamaları ifade etmektedir.¹⁹¹ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, *er-Riyazü't-Tasavvufiye* adlı eserinde “Mahv, İsbat ve Mehk” başlığı altında “Kalbime bir bulanıklık gelir” şeklinde kalbe gelen bulanıklığı setr kavramıyla ilişkilendirmiştir.¹⁹² Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ ثَابِتِ الْبُنَانِيِّ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنِ الْأَعْرَجِ الْمَزْنِيِّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَلَّمَ إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي، وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ كُلَّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ

Ebû Kâmil > Hammâd b. Zeyd > Sâbit el-Bünânî > Ebû Bürde > Eğar b. Yesâr el-Müzenî'den radiyallahu anh rivâyet edildiğine göre Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Kalbime bulanıklık gelir ve ben

¹⁸⁷ Sahîhâyn: Buhârî ve Müslim'in kısaca sahîh diye bilinen *el-Camiu's-Sahîh* adlı eserlerin kısa adıdır. Aydınli, Abdullah, *Hadis Istılahları ve Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 8. Baskı, 2015), 269.

¹⁸⁸ el-Buhârî, “Teheccüd,” 14; Müslim, “Salatü'l-Müsâfirin,” 757; Malik b. Enes, *el-Muvatta*, 2/298; el-İrakî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr fi Tahrîci mâ fi'l-İhyâ mine'l-Ahbâr*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 361.

¹⁸⁹ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 59.

¹⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/341.

¹⁹¹ el-Kâşânî, *Mu'cemu Istılahâtı's-Sûfiyye*, 119.

¹⁹² Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 76.

O'na günde yüz defa tövbe ederim.”¹⁹³ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, *er-Riyazü't-Tasavvufiye* adlı eserinde “Mahv, İsbat ve Mehk” başlığı altında setr kavramını delillendirmek için “Kalbime bir bulanıklık gelir” şeklinde sadece rivâyetin baş tarafını vermekle yetinmiştir.¹⁹⁴

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Müslim, mezkûr hadisin devamında “*Günde yüz defa istiğfar ederim*” ziyadesini zikretmiştir. el-Buhârî de Hz. Peygamber’in günde yüzden fazla istiğfar ettiği rivâyetini nakletmiştir. Ayrıca Ebû Davûd *Sünen* ve Beyhâkî *Şuabu'l-İman*’da bahsi geçen rivâyete yer vermiştir.¹⁹⁵ Buradan hareketle hadisin sahîh olduğu anlaşılmaktadır. Arvâsî, *er-Riyazü't-Tasavvufiye* adlı eserinde “Mahv, İsbat ve Mehk” başlığı altında setr kavramını delillendirmek için “Kalbime bir bulanıklık gelir” şeklinde kalbe gelen bulanıklığı setr kavramıyla ilişkilendirmiştir.¹⁹⁶

1.10. İhsân

İhsân sözlükte kubûh (çirkin olmak) zıddı olan hüsün (güzel olmak) kökünden türemiştir.¹⁹⁷ İhsan kelimesi farklı disiplinlerde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.¹⁹⁸ Tasavvuf ilminde tarikat ve şeriat ilimleriyle kişinin niyetini güzelleştirilmesi olarak ifade edilmiştir. Böylece kişinin yapacağı işler riyakârlık ve garazdan (gösteriş ve birine karşı güdülen düşmanlık) kurtulmuş olacaktır.¹⁹⁹ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “Kurb ve Bu’d” başlığı altında kurbiyeti, ihsan kavramı ile ilişkilendirmiştir.²⁰⁰ Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

¹⁹³ Müslim, “Zikir ve Dua”, 2702; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/391; İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân, *es-Sahîh*, thk. Halis Aydemir ve Muhammed Ali Sönmez, (Beyrut: İbn Hazm, 2012), 2/523.

¹⁹⁴ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 77.

¹⁹⁵ el-İrakî, *el-Muğnî*, 1343.

¹⁹⁶ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 77.

¹⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 13/114.

¹⁹⁸ Mustafa Çağrıçı, “İhsan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://Islamansiklopedisi.org.tr/ihsan--iyilik> (Erişim Tarihi: 22.08.2024).

¹⁹⁹ el-Kâşânî, *Mu'cemu Istilâhâtî's-Sûfîyye*, 286.

²⁰⁰ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 82.

Hadis-i Şerif

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ: أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ، فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ فَقَالَ: مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَبِلِقَائِهِ، وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ. قَالَ: مَا الْإِسْلَامُ؟ قَالَ: الْإِسْلَامُ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ، وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا، وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ، وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ. قَالَ: مَا الْإِحْسَانُ؟ قَالَ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ، قَالَ: مَتَى السَّاعَةُ؟ قَالَ: مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ، وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا: إِذَا وَلَدَتِ الْأُمَةُ رَبَّهَا، وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ، فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ ﷺ: (إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ) [لقمان: ٣٤] الْآيَةَ، ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ: رُدُّوهُ فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا، فَقَالَ: هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ

Müsedded > İsmâil b. İbrâhîm > Ebû Hayyân et-Teymî > Ebû Zür'a > Ebû Hüreyre radiyallahu anh anlatıyor: *Bir gün Peygamber Efendimiz insanların yanında bulunuyordu. Bir adam geldi ve şöyle sordu: "İman nedir?" Peygamberimiz sallallahu aleyhi vesellem: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere; hayrına da şerrine de iman etmendir."* buyurmuştur. Adam: *"İslâm nedir?" diye sordu. Efendimiz: "İslâm; Allah'a ibadet etmen, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namazı kılman, farz olan zekâtı vermen ve Ramazan orucunu tutmandır."* diye cevap verdi. Adam: *"İhsan nedir?" diye sordu. Efendimiz: "İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmendir. Sen O'nu görmesen de O seni görüyor."* buyurmuştur. Adam: *"Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sordu. Peygamber Efendimiz sallallahu aleyhi vesellem: "Bu konuda sorulan kişi, sorandan daha bilgili değildir"* cevabını vermiştir. Adam bu kez: *"Peki, Kıyametin alâmetleri nelerdir?" dedi. Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem: "Cariyenin efendisini doğurması, yalın ayak, çıplak koyun çobanlarının yüksek binalar dikmedeki yarışmalarıdır."* Sonra Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem *"Beş şey vardır ki bunları ancak Allah Teâlâ bilir"* buyurmuş ve şu âyeti okumuştur: *"Kıyamet saatinin bilgisi yalnızca Allah'ın katındadır..."* (Lokman 31/34)²⁰¹

²⁰¹ el-Buharî, "İman," 36; Müslim, "İman," 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/435; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 4/463.

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Bu hadis Cibrîl Hadisi diye meşhur olmuştur ve sahîhtir. Rivâyeti *Sahîhayn*'ın dışında diğer *Kütüb-i Sitte* müellifleri arasında Ebû Davud ve en-Nesâî: “Allah Teâlâ'ya O'nu görür gibi ibadet etmendir” şeklinde tahric etmişlerdir.²⁰² Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, *er-Riyazü't-Tasavvufiye* adlı eserinde “Kurb ve Bu'd” başlığı altında bu kelimeleri izah için mezkûr rivâyete yer vermiştir. Zira ona göre iman ve ihsanın ne olduğu bilinmeden “kurbiyet” ve “bu'diyet” anlaşılamayacaktır.²⁰³

1.11. Samt

Samt, sözlükte susmak, susmanın uzaması demektir.²⁰⁴ Dilin âfetlerinden sakınmak ve az konuşmak tefekküre sebebiyet verdiğinden tasavvufta esastır. Samtın mertebeleri farklı boyutlarda ele alınmıştır. İlk basamak, kişinin sözün fazlalıklarından ve gereksiz ifadelerden uzak durarak, dilin yol açabileceği olumsuzluklardan korunma amacıyla susmasıdır. Bu anlamıyla susma, birçok ahlâk eserinde “dilin âfetlerinden sakınma” başlığı altında ele alınmaktadır. İkinci mertebe ise kulun Allah'ın celle celâluh hükmüne tam bir rıza göstererek sessizliğini muhafaza etmesidir. Daha ileri bir mertebe olarak ise, hakikatin müşâhedesine erişen ve ilâhî heybetin derin tesiri altında kalan kişinin sessizliği söz konusudur.²⁰⁵ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, samt kelimesine, “es-Samt” başlığı altında “âfât-ı lisandan bâise-i necattır” diye tarif etmiştir.²⁰⁶ Konu ile ilgili hadisler aşağıdadır:

a) Hadis-i Şerif

حدثنا أحمد بن محمد بن نافع الطَّحَّانُ المصريُّ، ثنا أحمد بن صالح، ثنا ابن وهب، أخبرني عمرو بن الحارث، ثنا يزيد بن عمرو المَعافِرِيُّ، عن أبي عبد الرحمن عن عبد الله بن عمرو: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ صَمَتَ نَجَا»

²⁰² Ebû Davud, “Sünne,” 18; en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdü'l-Mün'im Şelbî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), “İman,” 6.

²⁰³ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 82.

²⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/45.

²⁰⁵ Ahmet Özkan, “Susmanın Konuşmanın Ölçüsü: Samt” *EKEV Akademi Dergisi*, 86(2001), 60.

²⁰⁶ Günümüz Türkçesindeki anlamı: “Dili âfetlerden korumak kurtuluşa vesiledir.” Geniş bilgi için bkz. Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 91.

Ahmed b. Muhammed b. Nâfi‘ et-Tahhân el-Mısrî > Ahmed b. Sâlih > İbn Vehb > Amr b. el-Hâris > Yezîd b. Amr el-Ma‘âfirî > Ebû Abdîrrahman > Abdullah b. Amr radiyallahu anh rivâyet ettiğine göre Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle demiştir: “*Susan kurtulur.*”²⁰⁷

b) Hadis-i Şerif

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَحِيحٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: يَعْني لُفْمَانُ: «الصَّمْتُ حِكْمَةٌ، وَقَلِيلٌ فَاعِلُهُ

Abdullah > Babam (Ahmed b. Hanbel) > Süfyân b. Uyeyne > İbn Ebî Necîh babası yani Lokman’dan naklederek şöyle demiştir: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “*Susmak hikmettir, onu yapan azdır.*”²⁰⁸

c) Hadis-i Şerif

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَسَّانَ، ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ عَبْدُ الْأَوَّلِ الْمُعَلَّمُ، ثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ الْأَيْلِيُّ، عَنْ زُفَرِ بْنِ وَاصِلٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: «مَنْ كَثُرَ ضَحِكُهُ اسْتَحَفَّ بِحَقِّهِ، وَمَنْ كَثُرَتْ دُعَابَتُهُ ذَهَبَتْ جَلَالَتُهُ، وَمَنْ كَثُرَ مِرَاحُهُ ذَهَبَ وَقَارُهُ، وَمَنْ شَرِبَ الْمَاءَ عَلَى الرَّيْقِ انْتَقَصَتْ قُوَّتُهُ، وَمَنْ كَثُرَ كَلَامُهُ كَثُرَ سَفْطُهُ، وَمَنْ كَثُرَ سَفْطُهُ كَثُرَتْ خَطَايَاهُ، وَمَنْ كَثُرَتْ خَطَايَاهُ كَانَتْ النَّارُ أَوْلَى بِهِ

Muhammed b. Ebî Gâssân > Ebû Nuaym Abdü'l-Evvel el-Muallim > Ebû Ümeyye el-Eylî > Züfer b. Vâsıl > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: *Kişinin gülmesi aşırıya kaçarsa, kendi saygınlığını hafife aldırır. Şakalaşmayı çok yapan kimsenin ciddiyeti kaybolur; mizahı çoğaltan kişinin vakar duygusu zedelenir. Aç karnına çok su içen kimsenin bedeni zayıflar. Sözü fazla olanın hataları da artar; hataları çoğalanın günahları da çoğalır. Günahı artan için ise ateş daha layık olur.*”²⁰⁹

²⁰⁷ et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayyir el-Lahmî eş-Şâmî, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, thk. Abdullah b. Muhammed ve İbrahim el-Hüseynî, (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 14/87; el-İrâkî, *Tahricü'l-Ehâdisi İhyâi Ulumi'd-Din*, 996.

²⁰⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybanî, *Kitabü'z-Zühd*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 88.

²⁰⁹ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 10/197; el-Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecmau'z-Zevâid*, thk. Husameddin el-Kudsî, (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), 10/302.

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

İmam et-Tirmizî ve İbn Şâhin (ö. 385/996) bu rivâyetin İbn Lehîa'dan teferrüden nakledildiğini, dolayısıyla hadisin “garib” olduğunu belirtmektedirler.²¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, hadisi tahric eden et-Tirmizî'nin ravilerinin sika olduklarını ifade etmiştir.²¹¹ Ayrıca susanın kurtulacağını ifade eden hadisin başka tarikleri de vardır:

حدثنا أحمد بن محمد بن نافع الطحان المصري، ثنا أحمد بن صالح، ثنا ابن وهب، أخبرني عمرو بن الحارث، ثنا يزيد ابن عمرو المَعافري، عن أبي عبد الرحمن، عن عبد الله بن عمرو؛ أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «مَنْ صَمَتَ نَجَا»

Ahmed b. Muhammed b. Nâfi' et-Tahhân el-Mısri > Ahmed b. Sâlih > İbn Vehb > Amr b. el-Hâris > Yezîd b. Amr el-Ma'âfirî > Ebû Abdirrahman > Abdullah b. Amr radiyallahu anh Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “*Susan kurtulmuştur.*”²¹²

أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عِيسَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُفَيْةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحُبَلِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ صَمَتَ نَجَا»

İshâk b. İsâ > Abdullah b. Ukbe > Yezîd b. Amr > Ebû Abdirrahman el-Hubulî > Abdullah b. Amr b. el-Âs radiyallahu anh Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “*Susan kurtulmuştur.*”²¹³

Susmak hikmettir, rivâyeti hakkında Aclunî, el-Beyhâkî'nin *Şuabu'l-İman*'da merfu ancak zayıf bir senedle tahric ettiğini ve onu tashih edip yukarıda geçen Lokman'ın rivâyetinin mevkûf olduğunu ifade etmiştir.²¹⁴ Çok konuşanın hatası çok olur, ifadesini yukarıda geçtiği üzere et-Taberânî, (ö. 360/971) *Mu'cemu'l-Evsat*'ında

²¹⁰ et-Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyame ve Rekâiku'l-Vera,” 25; İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân. *et-Terğîb fî fezâ'ili'l-a'mâl ve sevâbi zâlik*. thk. Muhammed Hasan İsmail. (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 116.

²¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şaḥîhi'l-Buḥârî*. (Mısır: Mektebetü's-Selefiyye, ts.), 7/151.

²¹² et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, 14/87.

²¹³ ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esad ed-Darânî, (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000), 3/1781.

²¹⁴ el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/35.

Heysemî, (ö.807/1405) *Mecmau'z-Zevâid*'inde tahriç etmiştir. Heysemî, mezkûr rivâyetin cerh edilen ve zayıf ravilerin olduğunu ancak bunların tevsik edildiğini ifade etmiştir.²¹⁵ Çok konuşmanın hataya sebep olacağına bir başka örnek şu hadisi şeriftir. "قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إِنَّ أَكْثَرَ خَطَايَا ابْنِ آدَمَ فِي لِسَانِهِ" Rasûlullah buyurmuştur ki: "Şüphesiz Ademoğlunun günahlarının (hatalarının) çoğu dilindendir."²¹⁶ et-Taberânî hadisin "garib" olduğunu *el-Mu'cemu'l-Evsat* adlı eserinde belirtmektedir. Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda rivâyetin senedinin hasen seviyesine ulaştığı anlaşılmaktadır.

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, *er-Riyazü't-Tasavvufiye* adlı eserinde "çok konuşmanın âfet olduğunu, kurtuluşun ancak susmakta olacağını" ifade ederek "samt" kavramını delillendirmek için bahsi geçen rivâyetlere yer vermiştir.²¹⁷

1.12. Firâset

Firâset, sözlükte keşfetme, sezme ve ileri görüşlülük gibi anlamlara gelmektedir. "İşi bilen bir adam için feraset sahibidir" şeklindeki cümlede feraset, durumları sezen/keşfeden anlamında kullanılmıştır.²¹⁸ Ebû Said el-Harrâz'a (ö.277/890) göre sezginin kaynağı Cenab-ı Hak olduğu için firâset yoluyla elde edilen bilgi yanılgıdan uzaktır.²¹⁹ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, bu kavramı "el-Firâset" başlığı altında "zann ve idrakte dikkatle nazar edip isâbet etmektir" diye ifade etmiştir.²²⁰ Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي الطَّيِّبِ قَالَ: حَدَّثَنَا مُصْعَبُ بْنُ سَلَامٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ تَعَالَى، ثُمَّ قَرَأَ: {إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ} [الحجر: ٧٥]

Muhammed b. İsmâil > Ahmed b. Ebi't-Tayyib > Mus'ab b. Sellâm > Amr b. Kays > Atiyye > Ebû Saîd el-Hudrî'den radiyallahu anh rivâyet edildiğine göre

²¹⁵ el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, 10/302.

²¹⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 10/197.

²¹⁷ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 91.

²¹⁸ el-Kâşânî, *Mu'cemu Istilâhâtî's-Sufiyye*, 294.

²¹⁹ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 185.

²²⁰ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 103.

Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “Mü’minin firâsetinden çekinin, zira o Allah’ın nazarıyla bakar. Sonra “Şüphesiz bunda işareten anlayanlar için ibretler vardır” Hicr 75. âyetini okumuştur.”²²¹ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “el-Firâset” başlığı altında “Mü’minin Firâsetinden çekinin, zira o Allah’ın nazarıyla bakar” diyerek nakletmiştir.²²²

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

İmam et-Tirmizî, mezkûr rivâyetin senedi için “hasen garib”²²³ ifadelerini kullanmıştır.²²⁴ Ayrıca mezkûr rivâyeti Ebû Nuaym, (ö.430/1038) et-Taberânî ve el-Herevî, (ö. 481/1089) Râşid b. Sa’d > Ebû Ümâme radiyallahu anhâ tarikiyle merfû olarak tahric etmişlerdir. el-Hatîb el-Bağdadî (ö.463/1071) ise bu sözlerin selef arasında meşhur olduğunu ifade etmiştir. es-Sehâvî (ö.902/1497) de benzer rivâyetleri sıraladıktan sonra hadisin tariklerinin zayıf olduğunu dile getirmiştir.²²⁵ Her ne kadar el-Elbânî bahsi geçen rivâyetin zayıf olduğunu iddia etse de²²⁶ es-Sehâvî’nin Ebû Ümâme el-Bâhilî, Sevbân ve Ebû’d-Derdâ’dan (radiyallâhu anhum) gelen farklı tarikleri naklettiği dikkate alındığında hadisin hasen li gayrihi seviyesine ulaştığı anlaşılmaktadır. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “el-Firâset” başlığı altında “Mü’minin ferasetinden çekinin, zira o Allah’ın nazarıyla bakar.” diye mezkûr rivâyet ile firâset kavramını ilişkilendirmiştir.²²⁷

²²¹ Ebû Hanîfe, Nu’mân b. Sâbit, *el-Müsned*, thk. Abdurrahman Hasan Mahmud, (Mısır: el-Âdab, ts.), 59; et-Tirmizî, “Tefsiru’l-Kur’an,” 16.

²²² Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’t-Tasavvufiye*, 103.

²²³ et-Tirmizî’nin bu tabiri ilk bakışta bir çelişki içeriyormuş gibi görünür; çünkü hasen, sahihe göre daha aşağı bir konumdur. Bu iki nitelemenin aynı hadis için bir arada kullanılması hakkında âlimler, farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. a. Hadisin birden fazla isnadı bulunuyorsa, Tirmizî’nin kastı şudur: “Bu hadisin bir rivayet yolu hasen, diğer bir rivayet yolu ise sahih kabul edilmiştir.” b. Hadis sadece tek bir isnad üzerinden gelmişse, bu ifade şu anlama gelir: “Bazı hadis otoriteleri bu rivayeti sahih saymış, bazıları ise hasen derecesine koymuştur.” Bu durum, âlimler arasında bir rivayetle ilgili birkaç değerlendirme bulunduğunu gösterir. Geniş bilgi için bkz. Mahmûd et-Tahhân, *Teyisirü’l-Mustalahü’l-Hadis*, (Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 2010), 61. Ayrıca bkz. Hüseyin Akgün, “Tirmizî’nin Kullandığı “Hadîsun Garîbun” Kavramı” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17/3, (2017), 107-124.

²²⁴ et-Tirmizî, “Tefsiru’l-Kur’an,” 16.

²²⁵ es-Sehâvî, *el-Makasidü’l-Hasene*, 59.

²²⁶ Nâsirüddin el-Elbânî, *Zaîfü’l-Câmi’-s-Sağir ve Ziyâdâtih*, (b.y., Mektebetü’l-İslamiyye, ts.), 20.

²²⁷ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’t-Tasavvufiye*, 103.

1.13. Velâyet

Velî, Allah'ın isimlerinden biri olmakla beraber nusret, velilik ve yardım eden anlamlarına gelmektedir.²²⁸ Tasavvuf literatüründe iki farklı anlamda kullanımı vardır. Birinci kullanım, Allah'ın has kullarını koruyup kollaması manasındadır. İkinci kullanım ise velî, Allah'a ibadet ve taati uhdesine alan mümin kullar için kullanılır.²²⁹ Velâyet kavramının delâlet ettiği meselelere ilişkin İbn Ebi'd-Dünya'nın (ö. 281/894) *el-Evliya* adlı eseri gibi müstakil çalışmalar yapılmıştır.²³⁰ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, "el-Velâyet" başlığı altında velâyet kavramını "Cenâb-ı Rabb-ı Kerîm'in tevellî ve nusret buyurduğu kimsedir" diye tarif etmiştir.²³¹ Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُمَرَ التَّجِيبِيُّ، ثنا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ جَامِعٍ، ثنا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، ثنا أَبُو عُبَيْدٍ، ثنا شَاذُ بْنُ فَيَاضٍ، ثنا أَبُو قَحْدَمٍ، عَنْ أَبِي قَلَابَةَ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: مَرَّ عُمَرُ بِمُعَاذٍ وَهُوَ يَبْكِي فَقَالَ مَا يُبْكِيكَ يَا مُعَاذُ؟ قَالَ: حَدِيثٌ سَمِعْتُهُ مِنْ صَاحِبِ هَذَا الْقَبْرِ يَعْنِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ أَدْنَى الرَّيَاءِ شِرْكٌ وَأَحَبُّ الْعِبَادِ إِلَى اللَّهِ الْأَتْقِيَاءُ الْأَخْفِيَاءُ، الَّذِينَ إِذَا غَابُوا لَمْ يُفْتَقَدُوا وَإِذَا شَهِدُوا لَمْ يُعْرَفُوا، أُولَئِكَ أَيْمَةُ الْهُدَى وَمَصَابِيحُ الْعِلْمِ

Abdurrahman b. Ömer et-Tücîbî > Ahmed b. İbrâhîm b. Câmi' > Ali b. Abdilâzîz > Ebû Ubeyd > Şâz b. Fayyâz > Ebû Kahzaem > Ebû Kılâbe > İbn Ömer radiyallahu anh dedi ki: Hz. Ömer, radiyallahu anh Muaz'ı radiyallahu anh ağlarken gördü ve seni ağlatan nedir? diye sordu. Muaz radiyallahu anh şu kabir sahibinden - kastı Rasûlullah'tır- duyduğum şu hadistir: "Şüphesiz riyanın en düşüğü şirktir ve kulların Allah'a en sevimli olanı ahfiya (gizli ibadet edenler) ve atkıyadır (takvâ sahipleridir). Onlar ki, olmadıklarında aranmazlar, bulunduklarında tanınmazlar. İşte onlar, hidâyet önderleri ve ilim kandilleri olan kimselerdir."²³²

²²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/406.

²²⁹ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 113.

²³⁰ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 169.

²³¹ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 105.

²³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Abdulmecid es-Selefi, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986) 2/252.

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Allah’a en sevimli kullar, hadisini et-Taberânî *Mu’cemu’l-Kebir*’de,²³³ sahîh bir isnâdla el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Müstedrek*’te²³⁴ tahric etmişlerdir. Örnek olması açısından el-Hâkim’in isnâdının sahîh olduğunu ancak el-Buhârî ve Müslim’in tahric etmediklerini belirttiği bu rivâyet şu şekildedir:

أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ إِسْحَاقَ، أَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، ثنا شَاذُّ بْنُ الْفَيَّاضِ، ثنا أَبُو قَحْدَمٍ النَّضْرُ بْنُ مَعْبُدٍ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: مَرَّ عُمَرُ بِمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَهُوَ يَبْكِي، فَقَالَ: مَا يُبْكِيكَ؟ فَقَالَ: حَدِيثٌ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ أَدْنَى الرِّيَاءِ شِرْكٌ، وَأَحَبُّ الْعَبِيدِ إِلَى اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى الْأَتْقِيَاءُ الْأَخْفِيَاءُ، الَّذِينَ إِذَا غَابُوا لَمْ يُفْتَقَدُوا، وَإِذَا شَهِدُوا لَمْ يُعْرَفُوا، أُولَئِكَ أَيْمَةُ الْهُدَى وَمَصَابِيحُ الْعِلْمِ

Ebû Bekir b. İshâk > Ali b. Abdülazîz > Şâz b. el-Fayyâz > Ebû Kahzem en-Nadr b. Ma’bed > Ebû Kılâbe > İbn Ömer (r.anhuma) Hz. Ömer, radiyallahu anh Muaz’ı radiyallahu anh ağlarken gördü ve seni ağlatan nedir? diye sordu. Muaz, Rasûlullah’tan duyduğum şu hadistir. “*Şirkin en hafif derecesi bile riyâdır. Allah’ın kulları içinde en sevimlileri ise takvâ sahibi ve gizli yaşayanlardır. Onlar ki, kaybolduklarında aranmazlar; hazır bulunduklarında tanınmazlar. Onlar hidâyet önderleri ve ilim kandilleridir.*”²³⁵

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “Tabakat-ı Evliyanın Envâi” başlığı altında “Allah’a kullarının en sevgili olanı, sır ve takvâ sahipleridir” diyerek velâyetin sır ve takvâ ile olacağını ifade etmiştir. Peşinden Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “Kulların Allah’a en sevimli olanı ahfîyadır (gizli ibadet edenlerdir)”²³⁶ hadisini nakletmiştir.²³⁷ Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda “Allah’a en sevimli kullar” hadisinin sahîh olduğu söylenebilir.

²³³ et-Taberânî *el-Mu’cemu’l-Kebir*, 20/36.

²³⁴ el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 3/303.

²³⁵ el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 3/303.

²³⁶ el-Kudâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, 2/252.

²³⁷ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’t-Tasavvufiye*, 150.

1.14. Tevhîd

Tevhîd, Allah'ın zatında ve sıfatında bir olması demektir.²³⁸ Bir başka ifadeyle tevhîd, zihin ve vehmin hayal ettiği her şeyden Allah'ı tenzih etmektir.²³⁹ İmam Rabbânî (ö. 1034/1624) tevhîdi, iki kısma ayırmıştır. Birincisi şuhudî tevhîddir ki, sâlikin her şeyi bir olarak görmesidir. İkincisi ise vucudî tevhîddir ki, sâlikin O'ndan başka her şeyi yok bilmesidir. Çünkü varlığı O'nun birliğini gösteren aynalar olarak inanır.²⁴⁰ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “el-Kavl fî't-Tevhîd ve Merâtibihî ve Erbâbihâ” başlığı altında; birincisi tevhîd-i imânî, ikincisi tevhîd-i ilmî, üçüncüsü tevhîd-i hâlî, dördüncüsü tevhîd-i ilâhî olmak üzere mezkûr kavramın dört kısmı olduğuna değinmiştir.²⁴¹ Konu ile ilgili hadis aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

أَخْبَرَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ بْنُ الْفَضْلِ الْقَطَّانُ، أَنبَأَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، ثنا يَعْقُوبُ بْنُ سُفْيَانَ، ثنا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، ثنا أَبِي، ثنا الْأَعْمَشُ، ثنا جَامِعُ بْنُ شَدَّادٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ أَنَّهُ حَدَّثَهُ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ الْحَدِيثَ، قَالَ فِيهِ: قَالُوا: جِئْنَاكَ نَسْأَلُكَ عَنْ هَذَا الْأَمْرِ، قَالَ: كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ غَيْرُهُ، وَعَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، وَكَتَبَ فِي الذِّكْرِ كُلِّ شَيْءٍ، وَخَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ

Ebü'l-Hüseyin b. el-Fadl el-Kattân > Abdullah b. Ca'fer > Ya'kûb b. Süfyân > Ömer b. Hafs > Babam (Hafs) > A'meş > Câmi' b. Şeddâd > Safvân b. Muhriz > İmran b. Husayn'ın radiyallahu anh rivâyet ettiğine göre Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ var idi, onunla hiçbir şey yok idi. O'nun arşı suyun üzerindedir. Zikrinde (levh-i mahfuz) her şeyi yazdı ve yeri ve gökleri yarattı.”²⁴² Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “el-Kavl fî't-Tevhîd ve Merâtibihî ve Erbâbihâ” başlığı altında tevhîd-i ilâhî kavramını delillendirmek için “Allah Teâlâ var idi, O'nunla birlikte hiçbir şey yok idi” kısmına yer vermiştir.²⁴³

²³⁸ el-Kâşânî, *Mu'cemu Istilahâtî's-Sufiyye*, 376.

²³⁹ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 113.

²⁴⁰ İmam Rabbânî, Ahmed Fârukî Serhendî. *Mektubat-ı Rabbânî*. çev. Kasım Yayla. (İstanbul: Merve Yayınları, ts.), 1/131.

²⁴¹ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 160.

²⁴² el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Baskı, 2003) 9/4.

²⁴³ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 167.

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

el-Hâkim en-Nîsâbûrî mezkûr hadisi el-Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğundan sahîh kabul etmiştir.²⁴⁴ el-Buhârî'nin tahric ettiği hadis-i şerif şöyledir:

حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ: حَدَّثَنَا جَامِعُ بْنُ شَدَّادٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ: أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: «دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَعَقَلْتُ نَاقَتِي بِالْبَابِ فَأَتَاهُ نَاسٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ فَقَالَ: اقْبُلُوا الْبُشْرَى يَا بَنِي تَمِيمٍ قَالُوا: قَدْ بَشَرْتَنَا فَأَعْطِنَا مَرَّتَيْنِ ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ: اقْبُلُوا الْبُشْرَى يَا أَهْلَ الْيَمَنِ إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ قَالُوا: قَدْ قَبِلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالُوا: جِئْنَاكَ نَسْأَلُكَ عَنْ هَذَا الْأَمْرِ قَالَ: كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ غَيْرُهُ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ وَكَتَبَ فِي الذِّكْرِ كُلِّ شَيْءٍ وَخَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فَتَدَاى مُنَادٍ: ذَهَبَتْ نَاقَتُكَ يَا ابْنَ الْحُصَيْنِ فَأَنْطَلَقْتُ فَإِذَا هِيَ يَقْطَعُ دُونَهَا السَّرَابُ فَوَاللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ تَرَكْتُهَا

Ömer b. Hafs b. Ğiyâs > Babam (yâni Hafs) > A‘meş > Câmi‘ b. Şeddâd > Safvân b. Muhriz > İmrân b. Husayn’in şöyle demiştir: Ben Nebî sallallahu aleyhi vesellem’in yanına girdim, deveyi kapıya bağlamıştım. Bu sırada Benî Temîm’den bir grup geldi. Rasûlullah onlara: “*Ey Beni Temîm topluluğu! Müjdeyi kabul edin*” buyurmuştur. Onlar: Bize müjde verdin, bize iki defa (mal) ver dediler. Sonra Yemen halkından bir grup içeri girdi. Rasûlullah onlara: “*Ey Yemenliler! Benî Temîm kabul etmediği için siz müjdeyi kabul edin*” buyurmuştur. Onlar: Kabul ettik, ey Allah’ın Rasûlü deyip sordular: Biz sana bu iş (yaratılış) hakkında soru sormaya geldik. Bunun üzerine Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “*Allah vardı, O’ndan başka hiçbir şey yoktu. Arşı suyun üzerindeydi. Zikirde (levh-i mahfuzda) her şeyi yazdı ve gökleri ve yeri yarattı.*” Sonra bir çağırıcı şöyle seslendi: ‘Ey İbn Husayn, deveni kaybettin! Ben de çıkıp gittim, bir de baktım ki devenin önünü serap kesiyor. Vallahi, keşke onu (deveyi aramayı) bırakmış olsaydım.”²⁴⁵ Ayrıca İbn Hibban da bu rivâyeti *Sahîh*’inde tahric etmiştir.²⁴⁶ Tahavî de (ö.321/933) *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*’da “*Allah Teâlâ var idi, onunla hiçbir şey yok idi*” ifadesinin yer aldığı dört tane rivâyet nakletmiştir.²⁴⁷ Molla Ali el-Karî, bazı tariklerde “*şu anda*

²⁴⁴ el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 4/311.

²⁴⁵ el-Buhârî, “Dua,” 1.

²⁴⁶ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/456.

²⁴⁷ Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahavî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, thk. Şuayb Arnaût, (y.y: Müessesetür’-Risale, 1994), 14/301.

olduğu hal üzeridir” kısmının sûfilerin sözü olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁸ Selahaddin b. Ahmed el-Idlibî, konuyla alâkalı müstakil ve faydalı bir makale yazmıştır. Orada mezkûr rivâyetin senedi, içeriği ve akideye konu olması bağlamında ele almıştır.²⁴⁹ Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “el-Kavl fi’t-Tevhîd ve Merâtibihî ve Erbâbihâ” başlığı altında “Allah Teâlâ var idi, onunla hiçbir şey yok idi” diyerek tevhîdin aslını “vasf-ı vahdaniyet” ile ilişkilendirmiştir.²⁵⁰ Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda rivâyetin sahîh olduğuna hükmedilebilir.

1.15. Vahdet-i Vücûd

Varlıkların birliği anlamına gelen *vahdet-i vücûd* tasavvufî bir kavram olarak bütün varlıkları Cenab-ı Hakk’ın isim ve sıfatlarının ortaya çıkış yeri kabul edip vücûd olarak yalnız Allah’ı bilmeye ve hakikî var olarak onu tanıma düşüncesine dayanan anlayışın adıdır. Bu düşünceden ilk defa söz edenler Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ve Hallâc-ı Mansûr (ö. 310/922) olsa da vahdet-i vücûd düşüncesini sistematize eden Muhyiddin İbnü’l-Arabî’dir. (ö.638/1240)²⁵¹ Vahdet-i vücûd anlayışının tarihsel seyri genel hatlarıyla beş aşamada değerlendirilebilir. İlk aşamada, hicrî üçüncü yüzyılda Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 909) ve Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 848 veya 874) gibi sûfilerin bireysel tecrübelerinde, henüz sistematik bir çerçeveye oturmamış ilk fikirler olarak ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada, İbn Sînâ (ö.428/1037) ve Şihâbüddîn Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191) gibi işrâkî felsefeyi ve Yeni-Platoncu öğeleri benimseyen Müslüman düşünürlerin etkisiyle tasavvuf çevrelerinde daha fazla yaygınlık kazanmıştır. Üçüncü aşamada, Hicrî dördüncü yüzyıldan itibaren Horasan tasavvuf geleneği içerisinde yer alan Melâmetiyye mensupları arasında benimsenmiştir. Dördüncü aşamada, özellikle Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin (ö. 638/1240) görüşlerinden sonra sûfiler arasında geniş çapta kabul görmüştür. Beşinci aşamada ise, Köprülü’nün de belirttiği üzere hem

²⁴⁸ Molla Ali el-Karî, *Mirkatu’l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti’l-Mesabih*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2002), 9/3633.

²⁴⁹ el-Idlibî, “Kâne Allahu ve lem Yakun Şeyun Gayruhu Hadîsi Rivâyet, Dirâyet ve Akîde”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 9/1, (2011), 47-66.

²⁵⁰ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’l-Tasavvufiyye*, 163.

²⁵¹ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 675.

Sünnî hem de Şîî-Alevî geleneklere mensup Türk ve Fars tasavvuf edebiyatında, manzum ve mensur eserlerde etkili olmaya başlamıştır.²⁵²

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, “Vahdet-i Vücûd” başlığı altında İbnü’l-Arabî’den “Esmâ ve sıfât-ı vâcibi Celle Sultânühû birbirlerinin aynı olup kezâlik zât-ı vâcib-i Teâlâ’nın aynıdırlar” diye tarif etmiştir.²⁵³ Konu ile ilgili hadisler aşağıdadır:

Hadis-i Şerif

حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَحْكِي عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ: الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي، وَالْعِظْمَةُ إِزَارِي، مَنْ نَازَعَ عَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا، قَذَفْتُهُ فِي النَّارِ

Affân > Hammâd b. Seleme > Atâ’ b. es-Sâib > el-Eğarr > Ebû Hüreyre radiyallahu anh dedi ki: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “Kibriya (büyüklük) ridâmdır; azamet (ululuk) izârımdır; bunlardan birinde kim benimle çekişirse ona azap ederim.”²⁵⁴ Müslim’in rivayeti de şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي مُسْلِمٍ الْأَعْرَجِ: أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ وَأَبِي هُرَيْرَةَ قَالَا: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «الْعِزُّ إِزَارُهُ، وَالْكَبْرِيَاءُ رِدَاؤُهُ فَمَنْ يُنَازِعْنِي عَذِّبُهُ».

Ahmed b. Yûsuf el-Ezdî > Ömer b. Hafs b. Ğıyâs > Babam (Hafs) > A‘meş > Ebû İshâk > Ebû Müslim el-Eğarr > Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre radiyallahu anh dediler ki: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “İzzet O’nun

²⁵² Ekrem Erdem, “İbn Arabî’nin Vahdet-i Vücûd ve Hakikat-ı Muhammediyye Teorisine Göre İnsan-ı Kâmil Anlayışı ve Yöneltilen Eleştiriler: İktisadi Hayata Dair Bir Değerlendirme” *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(2023), 272-304.

²⁵³ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’l-Tasavvufiye*, 180.

²⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Libâs,” 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 15/211. Ayrıca bahsi geçen rivâyet ve diğer teşbih ifade eden lafızlar uygun bir şekilde ehli tarafından tevîl edilir. Mesela “Kibriya ve azamet bana mahsustur” hadisi hakkında Molla Ali el-Karî, şöyle demiştir: “Buradaki ifade, belâgat açısından kuvvetli bir teşbih çeşididir. Bununla anlatılmak istenen şudur: Azamet ve kibriyâ, Allah’a öylesine özgüdür ki, bu durum kişinin kendi elbisesiyle ilişkilendirilmesine benzer. Nasıl ki bir kimsenin elbisesi üzerinde başkasının hak iddiası olamazsa, bu iki sıfat da bütünüyle Allah’a mahsustur ve hiç kimse bunlarda O’na ortak olamaz.” Geniş bilgi için bkz. Ali el-Karî, *Mirkâtü’l-Mefâtih*, 8/3191.

izâridir, kibriyâ O'nun ridâsıdır. Kim benimle bunlarda çekişirse ona azap ederim."²⁵⁵

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

el-Buharî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'in tahkikini yapan Fuad Abdülbaki (1882-1968) ve el-Elbanî "Kibriya ve azamet bana mahsustur" rivâyetinin senedinin sahîh olduğunu belirtmektedir.²⁵⁶ Ayrıca "Büyüklik ridâmdır, Kibriya izarımdır, kim benimle çekişirse ona azap ederim" rivâyetini, İbn Hibbân *Sahîh*'inde nakletmiştir.²⁵⁷ Ayrıca Müslim de hadisi tahric etmiştir.²⁵⁸ Bu bulguların sonucunda hadisin sahîh olduğu anlaşılmaktadır. Seyyid Abdülhakîm Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, "Vahdet-i Vücûd'un Mukaddimesi" başlığı altında vahdet-i vücudun imkânına delil olarak yer vermiştir.²⁵⁹

GENEL DEĞERLENDİRME

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, Tasavvuf çevreleriyle yakın ilişkiler kurmuş, fakat geleneksel şeyhlik anlayışının ötesine geçerek tasavvufu hayatın pratiğine yerleştirme ve ahlâklı bireyler yetiştirme gayesi gütmüştür. Yine Arvâsî, cumhuriyetle birlikte tekkelerin kapatıldığı ve sosyal yapının değiştiği bir dönemde pasif kalmamış, değişen şartlara uyum sağlayarak ilmî faaliyetlerini farklı zeminlerde devam ettirmiştir. İncelemeye konu olan tasavvufî eserlerinde, Arvâsî'nin özellikle bazı temel kavramlara açıklık getirdiği ve bu açıklamaları yaparken İmam Kuşeyrî, İbnü'l-Arabî ve Sühreverdî gibi klasik kaynaklardan istifade ettiği görülmektedir.

On beş kavramı açıklarken çeşitli hadis-i şeriflerden faydalanmış, ancak bu hadislerin birçoğunda kaynak bilgisi verilmemiştir. Yapılan değerlendirmede Arvâsî'nin yer verdiği hadislerin içerisinde sahîh, hasen, zayıf rivâyetler vardır. Ayrıca bu hadislerden sadece birinin uydurma olduğu anlaşılmış, mevzu olan rivâyetin de Sûfiler arasında yaygın olmasından ötürü olsa gerek Arvâsî tarafından nakledildiği anlaşılmıştır. Bu bulgular, tasavvuf geleneğine yönelik eleştirilerin haklı yanları olsa da mutasavvıf yazarların hadis bilgisine tamamen yabancı olmadıklarını

²⁵⁵ Müslim, "Birr", 132.

²⁵⁶ el-Elbanî, *Sahîhu't-Terğib ve't-Terhib*, (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2000), 3/8.

²⁵⁷ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/443.

²⁵⁸ Müslim, "Birr", 132.

²⁵⁹ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 180.

ortaya koymaktadır. Arvâsî'nin eserleri, tasavvufî literatürde hadislerle yer verme konusunda daha bilinçli ve ilmi bir tutum benimsendiğini göstermektedir. Özellikle *er-Riyâzü't-Tasavvufiyye* adlı eserinde, âyetler ve şiirlerle istidlal yaptığı gibi, bazı yerlerde hadislerden de delil getirmiştir. Her ne kadar hadislerin tamamının kaynakları açıkça belirtilmemiş olsa da hadisleri kullanım biçimi onun hadis literatürüne aşına olduğunu göstermektedir.

Bazı mutasavvıfların ilham veya keşif yoluyla hadislerin doğruluğunu değerlendirmeye çalışması, eleştiriye açık bir yöntem olarak görülse de Arvâsî gibi hem medrese hem de tasavvuf geleneğinden gelen âlimler, eserlerinde daha sağlam kaynaklara dayanmaya özen göstermişlerdir. Bu yönüyle Arvâsî'nin eserleri hadis açısından güvenilirliğe dair olumlu bir izlenim bırakmaktadır.

2. SEYYİD ABDÜLHAKİM ARVÂSÎ'NİN ESERLERİNDE YER VERDİĞİ BAZI TEMEL TASAVVUFÎ KAVRAMLARIN HADİSLERDEN DAYANAKLARI

İslâmî disiplinlerin temel kaynakları Kur'an ve sünnettir. Bu iki kaynağın beslendiği yer şüphesiz vahiydir. Bundan dolayı her ilim dalı kendi dinamiklerine bu iki kaynaktan deliller aramaktadır. Diğer ilmi disiplinlere göre tasavvufun kendine has birtakım delillendirme metotları olsa bile temelini Kur'an ve sünnetten bağımsız oluşturamaz. Hatta denilebilir ki tefsir, hadis, fıkıh ve diğer ilimler kadar tasavvuf da kendi dinamiklerini vahyin ışığında şekillendirmiştir. Bu durum tarihi serüven içerisinde tartışmalara konu olmuştur. Diğer ilim dallarının yaptıklarına ek olarak tasavvuf geleneği kendine has bir takım doğrulama yöntemleri kullanmıştır. Bu durum birtakım hadislerin hadis ilmi kriterlerine uygun olup olmadığı yönünde problemler de ortaya çıkarmıştır. Yukarıda görüldüğü gibi Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin, eserlerinde kullandığı temel tasavvufî kavramların izahında yer verdiği hadislerin çoğunluğunun hadis ilminin metodolojisine uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum genelde mutasavvıfların özelde Arvâsî'nin hadis ilmine hakimiyetinin olduğunu göstermektedir.

Bu bölümünde yapılan çalışmanın amacı Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin eserlerinde yer verdiği tasavvufî kavramların hadislerdeki dayanaklarını tespit etmektir. Çünkü Arvâsî, *er-Riyâzü't-Tasavvufiyye* adlı eserinde her kavramı bir

rivâyet ile ilişkilendirmemiştir. Burada yapılmaya çalışılan şey Ali Eşref Tânevî'nin, (ö.1158/1745) *Hadislerle Tasavvuf* eserindeki gibi temel tasavvufî kavramların hadislerdeki karşılıklarının tespitine gayret edilecektir.

2.1. Nefs

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*'da “nefs” kelimesini zat, öz, ruh, kan, kişilik, arzu ve iç kuvvet gibi çok çeşitli mânalarda kullanıldığını ayrıntılı biçimde açıklamaktadır.²⁶⁰ Nefsin ne olduğu hususunda mutasavvıflar arasında farklı görüşler vardır. Esasen nefs kelimesinden mutasavvıfların kastettiği şey, kulun kötü ve illetli vasıflarının farkında olması ile zemmedilen huy ve fiilleridir.²⁶¹ Kâşânî (ö.736/1335) ise nefsi, bazen kendisinde meydana gelen özel durumlar sebebiyle zamana benzetmiştir. Fakat nefs, kendisi hakikat olduğu cihetiyle değişime konu olan zamandan ayrılır.²⁶² Zira nefs sahibi olmak demek, hayat taşıyor olmak anlamına gelmektedir.²⁶³ Sûfîlere göre insanoğlunda dört çeşit nefs vardır:

- a) Tabîî Nefs: Cismin parçacıklarının birbirinden ayrılmamasını sağlayan kuvvet.
- b) Nebatî Nefs: İnsanın tekâmülünü biyolojik açıdan temin eden kuvvet.
- c) Hayvanî Nefs: His ve hareketin kaynağı olan kuvvet.
- d) Nefs-i Nâtika: Kendi zatında maddeden mücerret cevherdir ki Rabbimizin bir emridir.²⁶⁴

İnsanoğlunda var olan nefs-i nâtika, insanda zâhirî ve bâtinî kuvvetleriyle dünya hayatını anlamaya yetkindir. Bu yetkinlik mü'min kulda kuvvetliken mü'min olmayanda zayıftır.²⁶⁵ Zira insan, beden ve nefs, ruh ve kalpten yaratılmıştır.²⁶⁶ İnsanın yetkinliği kazanabilmesi için yapması gerekeni aşağıdaki hadis-i şerifte Hz. Muhammed sallallahu aleyhi vesellem, tavsiye etmiştir.

²⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/236.

²⁶¹ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 49; Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 291.

²⁶² el-Kâşânî, *Mu'cemu Istilâhâtî's-Sûfîyye*, 39.

²⁶³ İbn Bâcce, Ebû Bekr b. Muhammed, *Kitâbü'n-Nefs*, (İstanbul: Elma Basım Yayın, 1. Baskı, 2019), 49.

²⁶⁴ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 294.

²⁶⁵ İsmail Çetin, *Mufasssal Medenî Ahlak*, (Isparta: Dilara Yayınları. 2022), 90.

²⁶⁶ İmam Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, *Kimyâ-yı Saâdet*, Sad. Mehmet Faruk Gürtunca, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1990), 32.

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَحْمَدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْجِزْرِيُّ قِرَاءَةً عَلَيْهِ، ابْنَا أَبُو عَمْرٍو زَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ خَلْفٍ الْقُرَشِيُّ، ثنا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ابْنِ أَخِي ابْنِ وَهْبٍ، ثنا عَمِّي، ثنا أَبُو هَانِي، عَنْ عَمْرٍو بْنِ مَالِكٍ الْجَنْبِيِّ، أَنَّ فَضَالََةَ بْنَ عُبَيْدٍ فَضَالََةَ بْنِ عُبَيْدٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: وَالْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ»

Ebû Abdillâh Ahmed b. Ömer b. Muhammed el-Cîzî > Ebû Amr Zeyd b. Muhammed b. Halef el-Kuraşî > Ahmed b. Abdirrahman (kardeşim İbn Vehb'in oğlu) > Amcam (İbn Vehb) > Ebû Hânî > Amr b. Mâlik el-Cenbî > Fudâle b. Ubeyd, radiyallahu anhu Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu söyledi: "Mücahid, Allah celle celâluh itaat yolunda nefsi ile cihad eden kimsedir."²⁶⁷

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Mücahid, Allah celle celâluh itaat yolunda nefsi ile cihad eden kimsedir, hadisini en-Nesâî *Sünen*²⁶⁸ Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde²⁶⁹ tahrîc etmiştir. Tirmizî de mezkûr rivâyetin isnâdı hakkında hasen ve sahîh tabirlerini kullanmıştır.²⁷⁰ Ayrıca el-Hâkim en-Nisâbü'rî de *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* eserinde nakletmektedir.²⁷¹ Muhammed el-Hût, *Esne'l-Metâlib* adlı eserinde mezkûr rivâyetin hasen ve senedinin sahîh/makbûl olduğunu ifade etmektedir.²⁷²

Hadiste geçen "gerçek mücahid" ifadesi şöyle anlaşılmıştır. Gerçekten Allah Teâlâ yolunda cihad eden kişi, O'nun emir ve tavsiyelerine uyan; yasakladıklarından son derece kaçınan kimsedir.²⁷³ Bazı âlimlere göre bahsi geçen hadis-i şerifte nefsi-i emmâre ile yani insana kötülüğü emreden nefisle mücadele kastedilmiştir. Çünkü kendi nefsinde kötülükleri bertaraf edemeyen dışarıdaki düşmanı nasıl bertaraf

²⁶⁷ el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 11/21.

²⁶⁸ en-Nesâî, "Rekâik," 52.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/375.

²⁷⁰ et-Tirmizî, "Fedâilü'l-Cihad," 2; İbnü'l-Esir Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed, *Camîu'l-Usul fî Ehadisi'r-Rusûl*, thk. Abdulkadir Arnaût, (Beyrut: Mektebetü'l-Hulvânî ve Mektebetü Dâri'l-Beyan, 1976) 11/21.

²⁷¹ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/54.

²⁷² Muhammed el-Hût, *Esne'l-Metâlib*, 299.

²⁷³ İbn Melek, Muhammed b. İzzeddin Abdillatif b. Abdülaziz el-Kirmânî, *Şerhu Mesâbihi's-Sünne*, thk. Nureddin Talib, (by.: Dirasetu's-Sekafîyyi'l-İslamiyye, 2012), 4/320.

edebilir? Önemli olan kişinin kendi içindeki nefisle olan savaşı kazanmasıdır ki asıl cihad da budur. Yoksa dışardaki düşmanla ne için, kimin için savaşılacaktır?²⁷⁴

2.2. Makam

Makam sözlükte ayakların bastığı yer anlamında kullanılır.²⁷⁵ Tasavvuf ıstılahında yoldaki menzillerden sâlikin sahip olduğu kalıcı manevî duraklardır.²⁷⁶ Öyle ki makam kulun, tekrar etmek sûretiyle kendisinde meleke haline getirdiği edep ve ahlâkî meziyetler veya kulun riyazet ve mücahede ile ulaştığı derece demektir.²⁷⁷ Bu makamlara şunlar örnek verilebilir.

- a) Hüzn: Geçmişe üzülmek.
- b) Havf: Allah'tan korkma kapısı.
- c) Huşû: Kalp ve bedeni ile Allah'a bağlanıp saygılı olmak.
- d) Tebettül: Bütün varlığıyla ona yönelmek.
- e) Rağbe: Bu yolda hevesle yol almak.²⁷⁸

Bunlara benzer birçok makam mutasavvıfların eserlerinden zikredilebilir. Ancak içlerinde bir kulun ulaşacağı en güzel makamı aşağıdaki hadis-i şerifte görmek mümkündür:

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ كَرَامَةَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ: حَدَّثَنِي شَرِيكَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ اللَّهَ قَالَ: «مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا، وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لِأَعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لِأُعِيذَنَّهُ، وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدَّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ؛ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ».

²⁷⁴ el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcîlârîfîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî, *Feyzu'l-Kadir Şerhu Cami's-Sağır*, (Mısır: Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübra, 1937), 6/262.

²⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/590.

²⁷⁶ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 58; Kuku, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı*, 2/638.

²⁷⁷ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 402.

²⁷⁸ Ahmed Bıcan Yazıcıoğlu, *Envâru'l-Aşıkîn*, sad. Muhammed Taha, (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2018), 415.

Muhammed b. Osman b. Kerâme > Hâlid b. Mehled > Süleymân b. Bilâl > Şerîk b. Abdillâh b. Ebî Nemir > Atâ > Ebû Hüreyre radiyallahu anh şöyle dedi: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu ifade etmiştir: *“Her kim benim veli kuluma düşmanlık ederse, ben ona savaş açarım. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşmamıştır. Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşır, böylece ben onu severim. Bir kere onu sevdim mi, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse onu verir, bana sığınırsa muhakkak onu himaye ederim. Benim yapacağım bir işte tereddüt ettiğim kadar, mümin kulumun canını almakta tereddüt etmedim; o ölümü hoş görmez, ben ise ona eziyet vermekten hoşlanmam.”*²⁷⁹

Yüce Allah'ı dünya hayatında dost edinmiş ve onun sevgisine zarar verecek her şeyden kaçınmış kişiye veli denilmiştir.²⁸⁰ Veliliği hayat tarzı haline getirenlere düşmanlık ise Allah'a yapılan bir düşmanlık olarak değerlendirilmiştir. Bu düşmanlığın sonucu olarak Allah'ın o kimseye savaş ilan edeceği vurgulanmıştır ki, Kur'an-ı Kerim'de bu tarz bir ifade faiz yiyenler için kullanılmıştır. Bu da bize gösteriyor ki Allah'ın dostuna düşmanlık büyük günahtır. Sırf Allah'a dost olana eziyet vermek “savaşırm” ifadesi ile hadis-i kudsîde karşılık bulmuştur.²⁸¹ Ayrıca hadiste kulun Allah'a yakınlaşmasına vesile olarak nafile ibadetler hatırlatılmıştır. Nitekim Allah Rasûlü sallallahu aleyhi vesellem sadece ashabına emretmekle yetinmemiş bilakis kendisi de ayakları ağrıyınca kadar nafile ibadetle meşgul olmuştur. Üstelik Hz. Peygamber'in konuyla alakalı diğer beyanlarına bakılırsa nafile ibadetlerin farzlardaki eksiklikleri gidereceği işaret buyrulmuştur.²⁸² Hatta Allah'ın celle celâluh sevgisinin kazanılmasına ve günahların affına vesile olacağı da söylenmiştir.²⁸³

“Bir kere onu sevdim mi, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse onu verir, bana sığınırsa muhakkak onu

²⁷⁹ el-Buhârî, “Rekâik,” 38.

²⁸⁰ Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 2/292–295.

²⁸¹ İbn Melek, *Şerhu Mesabihi's-Sünne*, 3/86.

²⁸² Nafile ibadetlerin farzlardaki eksiklikleri gidereceğine dair bir hadis-i şerifin bir bölümü şöyledir: *“Kulumun nafileleri var mı?”* diye soracak, eğer varsa bu nafilelerle farz ibadetteki eksiklikler tamamlanacaktır. Bkz. Ebû Dâvûd, “Salât,” 145; Tirmizî, “Salât,” 188.

²⁸³ Heyet, *Hadislerle İslâm*, (İstanbul: DİB Yayınları, 2020) 2/246.

himaye ederim” kısmında bir mecaz söz konusudur. Zira Allah’ın celle celâluh bir kulun vücuduna girmesi söz konusu olmayıp onun her istediğine cevap verileceğine dair temsildir.²⁸⁴

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Kim benim velime düşmanlık ederse, hadisini el-Buharî *Sahîh*’inde²⁸⁵ tahrîc etmiştir. Ebû Nuaym’ın *Hilye*’nin mukaddimesinde mezkûr rivâyeti ve başka bir veçhini kitabının başında zikretmiştir.²⁸⁶ ez-Zebîdî, (ö. 1205/1791) el-Buhârî’nin senedi için Şerik b. Abdullah Ebî Nemîr’in Atâ b. Yesâr’dan o da Ebû Hüreyre’den rivâyetinde tek kaldığından ötürü onun “garib” hadislerinden olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁷

ez-Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl*’de “Hâlid b. Mahled” başlığı altında şu değerlendirmeyi yapar: “Bu rivâyet garibtir. Şâyet *Sahîh-i Buhârî*’de yer alıyor olmasaydı, muhtemelen Hâlid b. Mahled’in münker rivâyetleri arasında zikredilirdi. Çünkü metin açısından alışılmadık bir üsluba sahiptir ve yalnızca Şerîk tarafından nakledilmiştir. Kaldı ki Şerîk’in hafızası da kuvvetli sayılmaz. Bu metin sadece bu isnâd üzerinden nakledilmiş, başka bir senedle rivâyet edilmemiş ve el-Buhârî dışında hiçbir muhaddis tarafından da kaydedilmemiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde bulunduğu görüşünü de doğru görmüyorum. Bunun yanında, senedde geçen Atâ’nın kimliği hakkında ihtilaf vardır; kimi âlimler onun Atâ b. Ebî Rebâh olduğunu söylese de doğru olan kanaat Atâ b. Yesâr olduğudur.”²⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî de “Bununla birlikte, söz konusu rivâyet farklı senedlerle de aktarılmıştır. Bu rivâyetlerin toplamı göz önünde bulundurulduğunda, hadisin sahîh bir temele dayandığı anlaşılmaktadır.”²⁸⁹

²⁸⁴ el-Hattabî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed, *Meâlimü’s-Sünen*, thk. Muhammed b. Said b. Abdurrahman, (Suudi Arabistan: Câmiatü Ümmi’l-Kura, 1988), 3/2259.

²⁸⁵ el-Buhârî, “Rekâik,” 38.

²⁸⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliya*, (Mısır: Matbaatu’s-Saadet, 1973), 1/4-5.

²⁸⁷ Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tahricu Ehâdisi’l-İhya*, (Riyad: Dârü’l-Asime, 1987), 5/74.

²⁸⁸ ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mizânü’l-İtidâl fî Nakdi’r-Rical*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1974), 1/641.

²⁸⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü’l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi’r-Râfi’iyyi’l-Kebîr*, (Beyrut: Dârü Kütübî’l-İlmiyye, 1989), 3/256.

2.3. Vakt

Vakit, insanoğlu üzerinde gelip geçen bir durum olsa da tasavvuf literatüründe oldukça önemi haiz bir kavramdır. Zira ehl-i hakikat zamanı değerlendirmek adında çok hassas olduklarından “zamanın çocuğu” anlamında ibnü’l-vakt kavramı ortaya çıkmıştır. Bu sözle sâlik kendisi için halihazırda en uygun ibadeti belirlemeli ve geçmiş ve geleceği düşünmeden andan istifade etmelidir.²⁹⁰ Dolayısıyla geçmiş düşünmek, zayi edilen şeyin telafisi mümkün olmadığından, henüz gelmemiş zamanın kaygısına düşmek de yanlıştır.²⁹¹ Binaenaleyh zamanın değerlendirilmesine yönelik Hz. Peygamber’in tavsiyeleri hadis kitaplarında oldukça fazladır. Örneğin:

حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَسُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ صَالِحٌ: حَدَّثَنَا، وَقَالَ سُؤَيْدٌ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نِعْمَتَانِ مَغْبُورٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصَّحَّةُ وَالْفَرَاغُ»

Salih b. Abdillâh ve Süveyd b. Nasr > Abdullâh b. el-Mübârek > Abdullâh b. Saîd b. Ebî Hind > Babası (Ebû Hind) > İbn Abbas radiyallahu anhu Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem’in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “İki nimet vardır ki, insanların çoğu bunları değerlendirme hususunda aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakittir.”²⁹² Ancak yukarıda geçtiği üzere tasavvuf ıstılahında vakt kavramının “zamanın çocuğu” olmak gibi özel bir anlamı vardır. Her ne kadar genel anlamda vakti değerlendirmekle ilgili rivâyetler olsa da ibnü’l-vakt, kavramına karşılık gelen bir rivâyete rastlanılmamıştır. Binaenaleyh bazı hikmet ehli dediler ki:

الوقت كالسيف ان لم تقطعه قطعك

“Vakit kılıç gibidir, sen onu (değerlendirmekle) kesmez isen o seni keser.”²⁹³

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Mezkûr rivâyeti İbn Abbas tariki ile İmam el-Buhârî *Sahih*’inde tahrîc etmiştir.²⁹⁴ Hadisin el-Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun olmasından dolayı²⁹⁵

²⁹⁰ el-Kuşeyrî, Ebû’l-Kasım Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Ali Arslan, (İstanbul: Arslan Yayınları, 1994), 106-107; Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’l-Tasavvufiye*, 56.

²⁹¹ el-Kâşânî, *Mu’emu Istilâhâtî’s-Sûfîyye*, 78-79.

²⁹² et-Tirmizî, “Zühhd,” 1.

²⁹³ el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa*, 2/418.

²⁹⁴ el-Buhârî, “Rekâik,” 1.

sahîhtir. Hadisin ifadesi ile insana bahşedilmiş iki büyük nimet vardır. İnsanoğlu, bu nimetlerin kıymetini çoğu zaman bilememekte ve bu iki nimeti değerlendiremediği için zarar içindedir. Bunlar vücut sağlığı ve boş vakittir. Öyle olur ki insanoğlu ihtiyacı olan şeyleri yani güzel amelleri vücudu sağlamken ya da meşguliyeti az iken kazanma noktasında gevşek davranır. Böylece kişinin ömür sermayesi daraldıkça yani hastalık ve vakti azaldıkça, bu iki nimeti değerlendiremediğine pişmanlık duyar.²⁹⁶ Zira sağlık ve boş vakit bu dünyada ve ahirette kâr etmeye birer vesiledir.²⁹⁷

2.4. Hâl

Hâl, kulun kalbine çabası ve isteği olmadan gelen hüzün, korku, sevinç gibi gelip geçici olan durumlara denir.²⁹⁸ Ateş (gayeye varmak için yanıp tutuşmak), vecd (neşelenip kendinden geçmek), dehş (hayranlık hali) vb. hâller vardır.²⁹⁹ Ancak şu bilinmeli ki bütün hâller Allah Teâlâ'nın kuluna hibesidir. Zira bazı büyükler şöyle demişlerdir: "Hâller, tıpkı anlık parlayan bir şimşek gibidir; süreklilik gösterirse artık 'hâl' olmaktan çıkar ve nefsin bir vehmi (kuruntusu) hâline gelir."³⁰⁰ Bu durumu ifade eden hadis-i şerif aşağıdadır:

حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْجُرَيْرِيِّ، عَنْ أَبِي عُمَانَ، عَنْ حَنْظَلَةَ قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَّرْنَا الْجَنَّةَ وَالنَّارَ حَتَّى كَانَا رَأْيَ عَيْنٍ، فَقُمْتُ إِلَى أَهْلِي فَضَحِكْتُ وَلَعِبْتُ مَعَ أَهْلِي وَوَلَدِي، فَذَكَّرْتُ مَا كُنْتُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَرَجْتُ، فَلَقِيتُ أَبَا بَكْرٍ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا بَكْرٍ، نَافَقَ حَنْظَلَةُ. قَالَ: وَمَا ذَاكَ ذَاكَ؟ قُلْتُ: كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَّرْنَا الْجَنَّةَ وَالنَّارَ حَتَّى كَانَا رَأْيَ عَيْنٍ، فَذَهَبْتُ إِلَى أَهْلِي، فَضَحِكْتُ وَلَعِبْتُ مَعَ وَلَدِي وَأَهْلِي، فَقَالَ: إِنَّا لَنَفْعَلُ ذَاكَ. قَالَ: فَذَهَبْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَّرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: " يَا حَنْظَلَةُ لَوْ كُنْتُمْ تَكُونُونَ فِي بُيُوتِكُمْ كَمَا تَكُونُونَ عِنْدِي لَصَافَحْتُكُمْ الْمَلَائِكَةَ وَأَنْتُمْ عَلَى فُرُشِكُمْ وَبِالطَّرِيقِ، يَا حَنْظَلَةُ سَاعَةً وَسَاعَةً.

²⁹⁵ el-Hâkîm en-Nisâburî, *el-Müstedrek*, 4/341.

²⁹⁶ el-Mübarekfurî, Ebû 'Alâ Muhammed b. Abdirrahman, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, y.y), 6/485.

²⁹⁷ el-Münavî, Zeynüddîn Muhammed Abdirraûf b. Tâcîlârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi'i's-Sağîr*, Mısır: Mektebetü Ticariyyeti'l-Kübra, 1937, 6/288.

²⁹⁸ el-Kâşânî, *Mu'cemu Istîlâhâtî's-Sufiyye*, 71; Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 60.

²⁹⁹ Yazıcıoğlu, *Envâru'l-Aşîkîn*, 418.

³⁰⁰ el-Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 108-109.

Ebû Ahmed ez-Zübeyrî > Süfyân > el-Cüreyri > Ebû Osmân > (Ebû Rib'î) Hanzala (b. er-Rebî' el-Üseyyidî) radiyallahu anh dedi ki: “Biz Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem’in yanında olduğumuzda bize cennet ve cehennemi hatırlatıyordu. Öyle ki sanki gözümüzle görüyorduk. Daha sonra ailemin yanına döndüm, ehlim ve çocuklarımla oynayıp güldüm. Fakat sonra Rasûlüllâh sallallahu aleyhi vesellem’in huzurundaki hâlim aklıma geldi ve evden ayrıldım. Yolda Hz. Ebû Bekr radiyallahu anh ile karşılaştım ve ona: “Hanzala, münafık oldu” dedim. Bana: “Neden böyle söylüyorsun?” diye sordu. Ona: “Biz Rasûlullah’ın huzurundayken bize cenneti ve cehennemi anlattı, sanki gözlerimizle görmüş gibi olduk. Fakat daha sonra ailemin yanına gittim. Onlarla oynadım ve güldüm. Hz. Ebû Bekr: “Biz de böyle yapıyoruz” dedi. Hanzala radiyallahu anh: “Bunun üzerine Nebi sallallahu aleyhi vesellem’in huzuruna gittim. Ona durumu anlattım. Bana: “*Ey Hanzala, eğer siz evinizde benim yanımda bulunduğunuz halde olsaydınız, siz yataklarınızdayken de yoldayken de melekler sizinle musâfaha ederlerdi. Fakat Ey Hanzala! Bir vakit öyle, bir vakit böyle (Bu hal bazen öyle olur bazen böyle olur.)*”³⁰¹

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Hanzala hadisini Müslim *Sahîh*’inde nakletmiş³⁰², Ahmed b. Hanbel de benzer bir vecihle tahric etmiştir.³⁰³ Ayrıca İbn Mâce, et-Tirmizî, et-Taberânî ve el-Beyhâkî de Hanzala hadisini eserlerinde tahric etmişlerdir.³⁰⁴ Mizzî (ö. 742/1341) *Tuhfetü'l-Eşraf* adlı eserinde rivâyetin farklı isnâdlarına yer vermiştir. Söz konusu tariklerin birinde “Melekler sizi kanatlarıyla gölgelerdi” ifadesinin olduğunu ve bu haliyle hadisin senedinin “hasen sahîh” olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁵ Müslim’in mezkûr rivâyeti tahric etmesi ve Şuayb el-Arnaût’un isnâdının sahîh olduğuna dair³⁰⁶ değerlendirmesi dikkate alındığında hadisin sahîh olduğu anlaşılmaktadır.

Hanzala radiyallahu anh rahatsızlığını dile getirdiği rivâyetin sonunda Hz. Peygamber’in, “*Allah’a yemin ederim ki eğer siz benden ayrıldığınızda daima*

³⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/390.

³⁰² Müslim, “Tevbe,” 2750.

³⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/390.

³⁰⁴ et-Tirmizî, “Zühd,” 1; İbn Mâce, “Zühd,” 28; et-Taberânî, *el-Mu’cemü'l-Kebir*, 4/11; el-Beyhâkî, *Şuabü'l-İman*, 2/23.

³⁰⁵ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşraf*, thk. Adbüssaid Şerefeddin, (Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1983), 3/85.

³⁰⁶ İbn Mâce, “Zühd,” 28.

burada olduğunuz gibi olsaydınız o zaman melekler, yataklarımızda ve yollarımızda sizinle tokalaşırlardı. Fakat ey Hanzala! Bir vakit öyle, bir vakit böyle (Bu hal bazen öyle olur bazen böyle olur.)” demesi gönlünü rahatlatmıştır.

Münafıklık samimiyeti bozan ve toplumda güven duygusunu ortadan kaldıran tehlikeli bir olgudur. Nifakın ne denli tehlikeli bir şey olduğu birçok âyet ve hadislerde çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir.³⁰⁷ Maalesef bu hal ahlâkî bir problem olarak varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Mümin olduğunu ilan ve ifade ettiği halde çeşitli çıkarlar için insanları ve insanlığı aldatan kimseler bulunmaktadır.³⁰⁸

Sahâbe topluluğu Allah celle celâluh ve Rasûlü sallallahu aleyhi vesellem ile o kadar çok hemhâl olmuşlardır ki, kendilerini sürekli bir muhasebe halinde değerlendirmişlerdir. Vefat edinceye kadar asıl endişeleri kalbî ya da imanî hallerinde zaafa mahal vermemek olmuştur.

2.5. Kabz ve Bast

“Kabz” sözlükte, “tutulma” anlamına gelmektedir. Ferahlığın zıddı olarak kullanılır. Bast ise “yaymak” manasına gelmekle beraber daralmanın zıddı olarak kullanılmaktadır.³⁰⁹ Tasavvuf literatüründe kabz, cezayı gerektiren manevî bir durumun kalpte belirmesiyle meydana gelir. Seyr-i sülûka çıkan müridin kabzın zıddına mükâfat kabilinden gelen neşe/ferahlık hâli bastır.³¹⁰ Kabz ve bast hallerine örnek aşağıdaki hadis-i şerif verilebilir.

أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي دَارِمٍ الْحَافِظُ بِالْكَوْفَةِ، ثنا أَحْمَدُ بْنُ مُوسَى، ثنا إِسْحَاقُ التَّمِيمِيُّ، ثنا وَضَّاحُ بْنُ يَحْيَى النَّهْشَلِيُّ، ثنا النَّضْرُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَجَلِيُّ، ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ، ثنا الْقَاسِمُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- إِذَا نَزَلَ بِهِ هُمُ أَوْ غَمٌ قَالَ: "يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ بِرَحْمَتِكَ أَسْتَغِيثُ

el-Kûfe’de Ebû Bekir b. Ebî Dârim el-Hâfız > Ahmed b. Mûsâ > İshak et-Temîmî > Vaddâh b. Yahyâ en-Nahşelî > Nadr b. İsmâil el-Becelî > Abdurrahman b.

³⁰⁷ el-Bakara, 2/8-9; Âl-i İmran, 3/7, 154; en-Nisâ, 4/61-62. Ayrıca hadisler için bkz. el-Buhârî, “Merdâ,” 1; Müslim, “Sıfatü’l-Münâfıkîn,” 17.

³⁰⁸ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/628.

³⁰⁹ el-Kâşânî, *Mu’cemu Istılâhâtî’s-Sufiyye*, 352-354.

³¹⁰ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’t-Tasavvufiyye*, 61; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 211.

İshak > el-Kasım b. Abdurrahman > Babası (Abdurrahman) > İbn Mes'ûd radiyallahu anh dedi ki: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'e hüzün ve keder geldiğinde şöyle derdi: “*Ya Hayyu Ya Kayyûm rahmetinle Senden yardım istiyorum.*”³¹¹

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

el-Hâkim en-Nisâbûrî, rivâyetin senedinin sahîh³¹² olduğunu ifade ederken; İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö.751/1350) *el-Kelimü't-Tayyib* adlı eserinde yer alan dua ve zikirlerin senedlerini incelemiş ve mezkûr rivâyetin hasen olduğunu ifade etmiştir.³¹³ İbn Hacer el-Askalanî, Abdurrahman'ın babasından işitip işitmediği konusunun ihtilaflı olduğunu ifade etmiştir.³¹⁴ Abdurrahman, Abdullah b. Mes'ûd el-Huzeli el-Kufî'nin oğludur. Yakub b. Şeybe'ye (ö. 262/875) göre güvenilir bir ravidir ancak hadis rivâyeti konusunda fazla söz söylememiştir; babasından rivâyet etmesi konusunda ise tartışmalar vardır, zira küçük olduğu söylenmiştir. Ali b. el-Medîni (ö. 234/848) ise Abdurrahman'ın babası Abdullah b. Mes'ûd ile karşılaştığını söylemiş; Yahya b. Main hem babasından hem de Hz. Ali'den işittiğini ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in nakline göre Yahya b. Said'den rivâyetle, Abdurrahman altı yaşlarında iken Abdullah b. Mes'ûd vefat etmiştir.³¹⁵ “Ya Hayyu Ya Kayyûm” hadisinin şahidini et-Tirmizî, *Sünen*'inde tahric etmiştir.³¹⁶ Yine farklı bir muhteva ile en-Nesâî, *Sünen*'inde mezkûr rivâyetin benzerini şöyle tahric etmiştir:

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَلَامٍ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، أَخْبَرَنِي عُثْمَانُ بْنُ مَوْهَبٍ
الْهَاشِمِيُّ، سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِفَاطِمَةَ: " مَا يَمْنَعُكَ أَنْ
تَسْمِعِي مَا أَوْصِيكَ بِهِ، أَنْ تَقُولِي إِذَا أَصْبَحْتَ وَإِذَا أَمْسَيْتِ: يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ بِرَحْمَتِكَ أَسْتَغِيْثُ،
أَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ، وَلَا تَكْلِنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ

³¹¹ el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/408.

³¹² el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/408.

³¹³ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Tahricu Kelimi't-Tayyib*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Albânî, (Beyrut: El-Mektebetü'l-İslâmî, 3. baskı, 1977), 116.

³¹⁴ İbn Hacer el-Askalanî, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed, *İthâfû'l-Mehere bi-Etrâfi'l-'Aşere*, (Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1994), 10/309.

³¹⁵ İbnü'l-Mülakkîn, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *Muhtasaru İstidrâki'l-Hâfiz ez-Zehebî alâ Müstedreki Ebî Abdillâh el-Hâkim*, thk. Abdullah b. Hamd el-Luhaydan, (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1. baskı, 1990), 1/408.

³¹⁶ et-Tirmizî, “Daavât,” 53.

Abdurrahman b. Muhammed b. Selâm > Zeyd b. Hubâb > Osman b. Mevheb el-Hâşimî, Enes b. Mâlik'i radiyallahu anh Nebî sallallahu aleyhi vesellem'in Fâtîma'ya şöyle derken işittim demiştir: “*Fâtîma, sana tavsiye ettiğim şeyi işitmekten seni alıkoyan nedir? Şunu söyle: Ya Hayyu, Ya Kayyum! Rahmetinle yardımına sığınıyorum. Beni göz açıp kapayıncaya kadar bile nefsimi bırakma. Bütün işlerimi benim için ıslah eyle.*”³¹⁷

حَدَّثَنَا عَامِرُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ بْنِ مَالِكٍ - وَكَانَ قَائِدَ كَعْبٍ مِنْ بَنِيهِ حِينَ عَمِيَ - قَالَ: سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ، يُحَدِّثُ حَدِيثَهُ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ...، فَلَمَّا جَاءَنِي الَّذِي سَمِعْتُ صَوْتَهُ يُبَشِّرُنِي، نَزَعْتُ لَهُ ثَوْبِي، فَكَسَوْتُهُ إِيَّاهُمَا بِبُشْرَاهُ، وَاللَّهُ مَا أَمْلِكُ غَيْرَهُمَا يَوْمَئِذٍ، وَاسْتَعَرْتُ ثَوْبَيْنِ فَلَبِسْتُهُمَا، وَانْطَلَقْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَتَلَقَّانِي النَّاسُ فَوْجًا فَوْجًا، يَهْتُونِي بِالتَّوْبَةِ، يَقُولُونَ: لَتَهْنِكَ تَوْبَةُ اللَّهِ عَلَيْكَ، قَالَ كَعْبٌ: حَتَّى دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسٌ حَوْلَهُ النَّاسُ، فَقَامَ إِلَيَّ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدٍ اللَّهُ يَهْرُولُ حَتَّى صَافَحَنِي وَهَنَانِي، وَاللَّهُ مَا قَامَ إِلَيَّ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ غَيْرُهُ، وَلَا أَنْسَاهَا لَطْلَحَةً، قَالَ كَعْبٌ: فَلَمَّا سَلَّمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَبْرُقُ وَجْهُهُ مِنَ السُّرُورِ: أَبَشِّرْ بِخَيْرِ يَوْمٍ مَرَّ عَلَيْكَ مُنْذُ وَلَدْتُكَ أُمُّكَ، قَالَ: قُلْتُ: أَمِنْ عِنْدِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ؟ قَالَ: لَا، بَلْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ..

Âmir b. Sâlih > Yûnus b. Yezîd > İbn Şihâb > Abdullah b. Ka'b b. Malik-görme engelli olduğunda ona yol gösterendi- Ka'b b. Malik'ten radiyallahu anh duyudum. Tebük gazvesine katılmayıp geride kalan Ubey b. Ka'b şunları anlatıyordu: Benim affedildiğimi müjdeleyenin sesini işittiğimde, elbiselerimi çıkardım ve bu müjdeli haberi getirmesinden dolayı ona giydirdim. Vallahi! O gün başka bir şeyim yoktu. Emanet olarak iki elbise aldım ona giydirdim. Sonra Rasûlullah'ın yanına gittiğimde insanlar grup grup beni tebrik ediyorlardı. “Sana müjde Allah tövbeni kabul etti” diyorlardı. Mescide girdiğimde insanlar Rasûlullah'ın etrafında oturmuştu. İçlerinden Talha b. Ubeydullah benim için ayağa kalktı, hızlıca yanıma geldi. Musâfaha yaptı ve beni tebrik etti. Muhacirlerden başka kimse kalkmadı. Talha'nın bu davranışını unutmam. Rasûlullah'a selam verdiğimde O, yüzü sevinçten

³¹⁷ en-Nesâî, “Amelü'l-Yevmi ve'l-Leyli,” h. n. 10329, 9/241.

parlarken şöyle buyurmuştur: “*Annenin seni doğurduğu gün gibi müjdelene.*” Dedim ki: Ya Rasûlallah! Bu senden mi yoksa Allah katından mıdır? Buyurmuştur ki: “*Bilakis Allah katındandır.*”³¹⁸

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Mezkûr rivâyet İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742) tarikiyle uzun bir şekilde *Sahîhayn*’da yer almaktadır.³¹⁹ Yine İbn Hibban da *Sahîhi*’inde Ka’b b. Malik’in kıssasını tahric etmiştir.³²⁰ Ayrıca Şuayb el- Arnaût, bahsi geçen rivâyetin isnâdının sahîh olduğunu belirtmektedir.³²¹

Bahsi geçen sahâbîler ile ilgili şu âyetler nazil olmuştur:

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاعَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاعَتْ عَلَيْهِمْ
أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“*Savaştan geri kalan üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmişti, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkıyordu böylece Allah’ın azabından yine ona sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı.*”³²² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır bu âyetin, “yeryüzü kendilerine dar geldi” ve “vicdanları da kendilerini sıkıyordu” ifadelerini şöyle izah etmiştir: Onlar yeryüzünde hiçbir yerde duramıyor ve huzur bulamıyorlardı. Yine vicdanları huzursuz, kendilerini kınıyor ve gönül rahatlığına kavuşamıyorlardı.³²³ Ka’b b. Malik bu uzun rivâyette gazveye nasıl ve neden katılmadığını ifade etmiştir. el-Buhârî şârihlerinden el-Aynî (ö.855/1451) bu hadis ile alâkalı dört buçuk sayfalık şerh yazmıştır. Birçok fikhî meseleye de bu vesile ile temas etmiştir.³²⁴

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/66.

³¹⁹ el-Buhârî, “Fedailü’s-Sahâbe,” 72; Müslim, “Tevbe,” 2769.

³²⁰ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/433.

³²¹ Ebû Davud, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Dârü’r-Risaleti’l-İlmiyye, 2009), 4/404.

³²² et-Tevbe, 9/118.

³²³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Yayıncılık, 1992), 4/419.

³²⁴ el-Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, nşr. Sıtkı Cemil Attar, (Beyrut: Dârü’l-Fıkr, t.s), 14/216-219.

2.6. Vecd

Vecd, sözlükte “bulma, hâsıl olma, buluş” gibi anlamlara gelmektedir.³²⁵ Tasavvufta vecd, kulun çabası olmaksızın onun kalbine gelen hâllerden biridir.³²⁶ Adeta bir yıldırım gibi gelip geçmektir. Yaygın kullanımında ise sâlikin zikir ya da varidat esnasında kendinden geçmesi ve yaptıklarının farkında olmaması olarak bilinir.³²⁷ Vecde gelmeye örnek aşağıdaki hadis-i şerif verilebilir:

حدثنا أبو بكر قال: ثنا جرير عن مغيرة عن إبراهيم قال: صلى عمر ابن الخطاب بالناس بمكة عند البيت فقرا: {لَا يَلَفَ قُرَيْشٌ} قال {فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ} وجعل يومي بإصبعه إلى الكعبة وهو في الصلاة.

Ebû Bekir > Cerîr > Muğîre > İbrahim dedi ki: Ömer b. Hattab radiyallahu anh evinde insanlarla Mekke’de namaz kılarken Kureyş Suresi’ni okudu. {فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ} “Bu beytin Rabb’ine ibadet ediniz”³²⁸ âyetini okuduğunda namazdayken parmaklarıyla Kâbe’yi işaret etti.³²⁹

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Tahric ve etraf kitaplarına bakıldığında mezkûr rivâyetle ilgili yeterli malumat bulunmamakla birlikte, Said b. Mansur’un (ö.227/842) *Sünen*’i üzerinde çalışma yapan ilmî heyetin bir değerlendirmesi bulunmaktadır. İbrahim en-Nehaî, Hz. Ömer radiyallahu anh ile ya da bir sahâbi ile görüşüp hadisi nakletmediğinden rivâyet mürsel kabul edilmiştir. Senedinde inkıta olduğu için İbn Ebî Şeybe’nin (ö.262/875) de *Musannef*’inde tahric ettiği bu rivâyetin isnâdı hakkında zayıf denmiştir.³³⁰ Ancak “el-Âcurrî dedi ki: Ebû Dâvûd’a sordum: ‘İbrâhîm’in mürselleri mi yoksa Ebû İshâk’ın mı?’ Ebû Dâvûd, ‘İbrâhîm’in mürselleri’ cevabını verdi.”³³¹ Binaenaleyh

³²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 13/45–46.

³²⁶ el-Kâşânî, *Mu’cemu Istilâhâtî’s-Sûfiyye*, 318.

³²⁷ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’l-Tasavvufiye*, 64-66; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 638; Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, 203-205.

³²⁸ Kureyş, 106/3.

³²⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/359; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzu’l-Ummal*, thk. Bekri Hayalî ve Saffet es-Seka, (yy: Müessesetü’r-Risale, 1981), 2/556.

³³⁰ Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu’be el-Horasânî. *es-Sünen*, thk. Heyet, (Riyad: Dâru’l-Elukiye, 2012), 8/431.

³³¹ Alaüddin Moğultay b. Kılıç el-Hanefî, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl fî Esmâ’ er-Ricâl*, thk. Muhammed Osman, (Beyrut: Dâru’l-Kütüb el-İlmiyye, 1. baskı, 2011), 1/290.

İbrahim en-Nehaî'nin mürselleri muhaddislerin çoğu tarafından makbul kabul edildiğinden³³² mezkûr rivâyet delil olarak kullanılabilir.

Bu rivâyette Hz. Ömer'in radiyallahu anı kendinden geçerek namaz esnasında parmağını kaldırması, dıştan bakıldığında sadece bir işaret gibi görünse de içte yaşadığı coşkun iman, teslimiyet ve derin duygusal yoğunluk sebebiyle yapıldığı için tasavvufî literatürde vecd hâlinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Çünkü vecd; insanın Allah'ın kelâmıyla veya zikriyle kalbinde oluşan bir coşku sonucu bedeninde ve dilinde kendiliğinden ortaya çıkan tepkilerdir. Hz. Ömer'in âyetle birlikte eliyle Kâbe'yi göstermesi, bu tanıma uygundur. Nitekim Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Luma'* da sahâbenin bu hâllerini “vecdin ilk tezahürleri” olarak anlatır.³³³

2.7. el-Cem‘ ve'l-Fark

Cem‘ ve fark, her şeyi Allah'tan bilerek halkı nazardan çıkarma yalnız Allah'ı var görme hâli olarak ifade edilir.³³⁴ Bir başka ifadeyle kulun muktezâ-i hâline (gerekli durumun) uygun olarak kulluğa dair kesp ettiğine fakr, lütuf ve ihsanâtın eseri olarak görülen şey cem'dir. Böyle bazı tasavvuf ehli, Fâtiha suresinde yer alan “*Ancak sana ibadet ederiz*” âyetinin³³⁵ fakr'a, “*Ancak senden yardım dileriz*” âyetinin³³⁶ cem'e işaret ettiğini ifade etmişlerdir.³³⁷ Sözlük anlamı da dikkate alındığında -odağı bir noktaya toplamak- olan cem' hâli, her şart ve durumda Allah'ı var görme hâli ve O'nun celle celâluh tecelliyatına mazhar olmayı ifade etmektedir.³³⁸ Bu duruma örnek aşağıdaki hadis-şerif verilebilir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُنْذِرِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنِ الْأَجْلَحِ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: «دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيًّا» يَوْمَ الطَّائِفِ فَانْتَجَاهُ، فَقَالَ النَّاسُ: لَقَدْ طَالَ نَجْوَاهُ مَعَ ابْنِ عَمِّهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا انْتَجَيْتُهُ، وَلَكِنَّ اللَّهَ انْتَجَاهُ.

³³² ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'* 5/86. Ayrıca bkz. Bekir Özudoğru, “İbrahim en-Nehaî'nin İbn Mes'ûd'dan İrsâllerine Dair Sözü Bağlamında İlk Dönem İrsâl-Şöhret İlişkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 22/1 (Mart 2022), 697-724.

³³³ Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed es-Serrâc et-Tûsî, *el-Luma' fi't-Tasavvuf*, thk. Abdulhalîm Mahmûd ve Tâhâ Abdûlbâkî Surûr, (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, 1960), 52-54.

³³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/312-314; 8/45. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 217.

³³⁵ Fâtiha, 1/5.

³³⁶ Fâtiha, 1/5.

³³⁷ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 117; Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 67-68.

³³⁸ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 332.

Ali b. el-Munzir el-Kûfî > Muhammed b. Fudayl > el-Ecleh > Ebü’z-Zübeyr > Câbir b. Abdillâh’ın radiyallahu anh rivâyetine göre, Peygamber Efendimiz Tâîf gününde Hz. Ali’yi çağırdı ve onunla baş başa konuştu. Bunu gören insanlar (münafıklar) Rasûlullah’ın amcasının oğluyla konuşması uzadı dediler. Bunun üzerine Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “*Onunla özel konuşan ben değilim, fakat Allah onunla konuşmamı emretti.*”³³⁹

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

et-Tirmizî, Cabir b. Abdillâh’ın radiyallahu anh hadisinin senedinde yer alan el-Eclâh denilen kişiden başka bir rivâyeti bilmediğini vurgulayarak mezkûr rivâyet hakkında hasen garib ifadelerine yer vermiştir.³⁴⁰ Aynı râvîden Ebû Ya’la (ö. 307/919) ve el-Hatib el-Bağdadî de eserlerinde Hz. Peygamber’in Taif günü amcasının oğluyla baş başa görüştüğüne dair rivâyeti tahrîç etmişlerdir.³⁴¹ el-Elbanî, hadisin senedinin zayıf olduğuna hükmetmiştir.³⁴² Zayıf hükmü et-Tirmizî’nin ifade ettiği gibi mezkur rivâyetin Eclâh b. Abdillâh’tan teferrüd etmesinden dolayı verilmiştir. Eclâh b. Abdillâh hakkında çoğu âlimlerin genel kanaati şöyledir: “Kûfeli râvî Eclâh b. Abdillâh el-Kindî hakkında bir kısım âlimler onu güvenilir görmüş, bazıları ise rivâyetlerinin yazılabileceğini fakat kuvvet bakımından ileri seviyede olmadığını, bu yönüyle orta derecedeki şeyhler arasında değerlendirildiğini söylemişlerdir.”³⁴³ Bu bakımdan et-Tirmizî’nin, hadisin hasen olduğuna yönelik değerlendirmesinin bahsi geçen rivâyet için daha uygun olduğu anlaşılmaktadır.

2.8. Heybet ve Üns

Heybet, tasavvuf literatüründe Allah’a karşı korku ve saygı hislerinin uyanması³⁴⁴; üns, Allah’ın cemalini düşünerek kalbin ferahlanması ve kulun bu huzur

³³⁹ et-Tirmizî, “Menâkıb,” 25.

³⁴⁰ et-Tirmizî, “Menâkıb,” 25.

³⁴¹ el-Elbanî, Muhammed Nasuriddin Muhammed Nasuriddin. *Silsiletü’l-Ehadisi’s-Sahîha ve Fıkhiha ve Fevâiduha*, (Riyad: Mektebetü’l-Mearif, 2002), 7/86.

³⁴² el-Elbanî, *Silsiletü’l-Ehadisi’s-Sahîha*, 7/68.

³⁴³ Ebü’l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî el-Kûfî, *Ma’rifetü’s-Sikât min Ricâli Ehli’l-’İlm ve’l-Hadîs ve mine’d-Du’afâ’ ve Zikru Mezâhibihim ve Ahbârihim*, thk. Abdü’l-Alîm Abdü’l-Azîm el-Bestevî, (Medine: Mektebetü’d-Dâr, 1. baskı, 1405/1985), 1/212.

³⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1/779.

haline alışması³⁴⁵ olarak ifade edilmektedir.³⁴⁶ Heybet ve üns, hâlinin galip geldiği kişi halktan uzaklaşma arzusu taşımaktadır. Nitekim el-Haris el-Muhâsibî'ye (ö.243/857) bundan sorulunca: “Üns mahlûkattan uzaklaşmaktır” diye cevap vermiştir. Aynı şekilde Rabiâtü'l-Adeviyye'ye (ö.185/801) “Sen bu mertebeye nasıl ulaştın?” diye sorulunca, O: “Beni ilgilendirmeyen şeyleri terk etmekle beraber ezeli ve ebedî olan Allah'a ünsiyet etmekle” diye cevap vermiştir.³⁴⁷ Heybet ve üns, kavramlarının genel anlamda ifade ettiği manalar düşünüldüğünde aşağıdaki hadis-i şerif örnek verilebilir:

حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ، حَدَّثَنَا جَهْضَمٌ يَعْنِي الْيَمَامِيَّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى يَعْنِي ابْنَ أَبِي كَثِيرٍ، حَدَّثَنَا زَيْدٌ يَعْنِي ابْنَ أَبِي سَلَامٍ، عَنْ أَبِي سَلَامٍ وَهُوَ زَيْدُ بْنُ سَلَامٍ بْنِ أَبِي سَلَامٍ نَسَبُهُ إِلَى جَدِّهِ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَائِشٍ الْحَضْرَمِيُّ، عَنْ مَالِكِ بْنِ يَخَامِرٍ أَنَّ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ قَالَ: احْتَبَسَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ غَدَاةٍ عَنْ صَلَاةِ الصُّبْحِ حَتَّى كِدْنَا نَرَأَى قَرْنَ الشَّمْسِ، فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَرِيعًا، فَتَوَبَّ بِالصَّلَاةِ وَصَلَّى وَتَجَوَّزَ فِي صَلَاتِهِ فَلَمَّا سَلَّمَ. قَالَ: " كَمَا أَنْتُمْ عَلَى مَصَافِّكُمْ كَمَا أَنْتُمْ. ثُمَّ أَقْبَلَ إِلَيْنَا. فَقَالَ: إِنِّي سَأُحَدِّثُكُمْ مَا حَبَسَنِي عَنْكُمُ الْغَدَاةَ إِنِّي قُمْتُ مِنَ اللَّيْلِ، فَصَلَّيْتُ مَا قُدِّرَ لِي فَتَنَعْتُ فِي صَلَاتِي حَتَّى اسْتَيْقَظْتُ، فَإِذَا أَنَا بِرَبِّي فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ. فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ أَتَدْرِي فِيمَ يَخْتَصِمُ الْمَلَأُ الْأَعْلَى؟ قُلْتُ: لَا أَدْرِي يَا رَبِّ. قَالَ: يَا مُحَمَّدُ فِيمَ يَخْتَصِمُ الْمَلَأُ الْأَعْلَى؟ قُلْتُ: لَا أَدْرِي رَبِّ، قَالَ: يَا مُحَمَّدُ فِيمَ يَخْتَصِمُ الْمَلَأُ الْأَعْلَى؟ قُلْتُ: لَا أَدْرِي يَا رَبِّ، فَرَأَيْتُهُ وَضَعَ كَفَّهُ بَيْنَ كَتِفَيَّ حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ أَنَامِلِهِ بَيْنَ صَدْرِي فَتَجَلَّى لِي كُلُّ شَيْءٍ وَعَرَفْتُ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ فِيمَ يَخْتَصِمُ الْمَلَأُ الْأَعْلَى؟ قُلْتُ: فِي الْكُفَّارَاتِ. قَالَ: وَمَا الْكُفَّارَاتُ؟ قُلْتُ: نَقْلُ الْأَقْدَامِ إِلَى الْجُمُعَاتِ، وَجُلُوسٌ فِي الْمَسَاجِدِ بَعْدَ الصَّلَوَاتِ، وَإِسْبَاحُ الْوُضُوءِ عِنْدَ الْكُرْبَاهَاتِ. قَالَ: وَمَا الدَّرَجَاتُ؟ قُلْتُ: إِطْعَامُ الطَّعَامِ، وَلِينُ الْكَلَامِ، وَالصَّلَاةُ وَالنَّاسُ نِيَامٌ. قَالَ: سَلِّ. قُلْتُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَتَرْكَ الْمُنْكَرَاتِ، وَحُبَّ الْمَسَاكِينِ، وَأَنْ تَغْفِرَ لِي وَتَرْحَمَنِي، وَإِذَا أَرَدْتَ فِتْنَةً فِي قَوْمٍ فَتَوَفَّنِي غَيْرَ مَفْتُونٍ، وَأَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَحُبَّ عَمَلٍ يُقَرِّبُنِي إِلَى حُبِّكَ. وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ” إِنَّهَا حَقٌّ قَادِرُ سُوءِهَا وَتَعَلَّمُوهَا“

Benî Hâşim'in kölesi Ebû Sa'îd > Cehdam (yâni Yemâmî) > Yahyâ (yâni İbn Ebî Kesîr) > Zeyd (yâni İbn Ebî Sellâm) > Ebû Sellâm (Zeyd b. Sellâm b. Ebî

³⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/78-79.

³⁴⁶ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 211.

³⁴⁷ İbn Fûrek, *el-İbâne*, 276-278; Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 204.

Sellâm) > Abdurrahman b. Âiş el-Hadrâmî > Mâlik b. Yehâmir > Muâz b. Cebel radiyallahu anh şöyle anlatıyor: Bir sabah vaktiydi, Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem henüz mescide gelmemişti ve güneşin doğması yaklaşmıştı. Derken Peygamber Efendimiz çıkageldi ve: “*Haydi namaza! Haydi namaza!*” buyurmuştur. Ardından bize namazı kıldırdı. Selam verdikten sonra da: “*Saflarınızı bozmayın, olduğu gibi durun,*” dedi. Sonra yüzünü bize dönerek şöyle buyurmuştur: “*Bu sabah beni namaza gelmekten alıkoyan şeyi size anlatacağım. Gece kalktım ve gücüm yettiğince namaz kıldım. Sonra namazdayken uyuyakalmışım. Uyandığımda, Rabbimin en güzel bir şekilde bana görüldüğünü gördüm. Onun huzurundaydım. Rabbim bana: ‘Ey Muhammed! Mele-i a’lâ (yüce melekler topluluğu) ne hakkında tartışıyor, biliyor musun?’ diye sordu. ‘Bilmiyorum, Ey Rabbim,’ dedim. Rabbim tekrar aynı soruyu sordu. Ben yine aynı şekilde cevap verdim. Bunun üzerine, O mübarek eli omuzlarım arasına koydu. Parmaklarının serinliğini göğsümde hissettim. O anda göklerde olan her şeyi kavradım; hepsi bana açık hâle geldi. Sonra Rabbim yine buyurmuştur: ‘Ey Muhammed! Mele-i a’lâ neyi konuşuyor, biliyor musun?’ Ben de: ‘Kefaretleri konuşuyorlar,’ dedim. Rabbim: ‘Peki, kefaretlar nedir?’ diye sordu. Ben de şöyle cevap verdim: ‘Zor şartlarda bile abdestin farzlarını tam olarak yerine getirmek, mescide yürüyerek gitmek ve bir namazdan sonra diğerini beklemek için mescitte kalmak. Rabbim tekrar sordu: ‘Peki, dereceler nedir?’ Ben de: ‘Yemek yedirmek, güzel söz söylemek ve insanlar uyurken gece kalkıp namaz kılmaktır,’ dedim. Bunun üzerine Rabbim: ‘Öyleyse iste,’ buyurmuştur. Ben de şöyle dua ettim: ‘Allah’ım! Güzel işler yapmayı, kötü olanları terk etmeyi, fakirleri sevmeyi, beni bağışlamayı ve bana merhamet etmeni diliyorum. Eğer bir topluluk bir fitneye sürüklenirse, beni o fitneye düşmeden önce vefat ettir. Senden, Seni sevmeyi, Seni seveni sevmeyi ve beni Sana yaklaştıracak amellerin sevgisini istiyorum.’” Sonra Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “*Bu söylediklerim gerçektir. Bunları öğrenin ve başkalarına da öğretin.*”³⁴⁸*

³⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/423.

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Yüce Allah'ın Rasûlullah'a rahmetiyle tecelli ettiğini bildiren hadisi *el-Bezzâr* (ö. 292/905) *el-Müsned* adlı eserinde tahrîc etmiştir.³⁴⁹ el-Heysemî, sika diyenler olmasına rağmen rivâyetin senedinde yer alan Said b. Sinan'ın zayıf olduğunu belirtmiştir.³⁵⁰ Ancak Zehebî, *el-Kâşif* adlı eserinde râvînin sadûk olduğunu ifade etmiş³⁵¹, Yahya b. Maîn ise kuvvetli olmadığını zikretmiştir.³⁵² el-Îrâkî (ö. 806/1404) mezkûr rivâyeti et-Tirmizî'nin hasen sahîh olarak, et-Taberanî ise mürsel olarak naklettiğini ifade etmiştir.³⁵³ Netice-i meram mezkûr rivâyetin senedinin hasen olduğu ifade edilmiştir.³⁵⁴

Molla Ali el-Karî, *Mirkâtü'l-Mefâtih* adlı eserinde şöyle demiştir: “Eğer bu rüya halinde olmuşsa bunda bir sorun yoktur. Çünkü rüyayı gören kişi aslında sûreti olmayan bir şeyi sûreti varmış gibi görebilir. Bu durumda rüyanın doğruluğa bir zarar vermez. Bilakis bu tip durumların rüya tabiri ilminde başka sebepleri vardır. Ancak bu olay uyanırken gerçekleşti ise ki Ahmed b. Hanbel'in rivâyet ettiği hadis buna işaret etmektedir. Bu tür rivâyetlerin sahîh olduğu kabul edilirse selef âlimleri bunların zahirine iman etmekle yetinirdi. Yaratılanların sıfatları gibi değerlendirmezlerdi. Bu tür hadislerin asıl anlamını ise Allah'a havale ederlerdi. Ancak bu zamanda bu tür rivâyetleri tevilsiz bırakmak birtakım sorunlara sebep olacağından şeriatın uygun gördüğü şekilde tevil etmek gerekmektedir.”³⁵⁵ Nitekim “en güzel sûrette” ifadesi şöyle yorumlanabilir. “Rabb’imi gördüğümde ben en güzel hâl ve durumdaydım” yani O’nun bana ikramı ve lütfunun zirvesinde idim.³⁵⁶ Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu tür rivâyetleri bağlamında değerlendirmek hatta olduğu hâl üzere yorum yapmadan sahîh ise iman etmek gerekmektedir. Zira makul ifadenin mutlaka bir tevili olabilir.

³⁴⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık b. Hâlâd b. Ubeydullâh el-‘Atkî el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk: Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh (Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. baskı, 1988-2009), 8/12.

³⁵⁰ el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 7/178.

³⁵¹ Şemsüddin ez-Zehbî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehü Rivâyet fî'l-Kütübî's-Sitte*, (Cidde: Dârü'l-Kible li't-Tabâka't'il-İslâmiyye ve Müessessetü Ulûmü'l Kur'ân, 1. Baskı, 1992), 2/ 484.

³⁵² el-Elbanî, *Silsiletü'l-Ehadisi's-Sahîha*, 7/502.

³⁵³ ez-Zebîdî, *Tahricu'l-Ehadisi'l-İhya*, 2/791.

³⁵⁴ el-Elbanî, *Silsiletü'l-Ehadisi's-Sahîha*, 7/502.

³⁵⁵ Molla Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, 8/2515.

³⁵⁶ el-Mübarekfurî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 9/73.

2.9. Fenâ ve Bekâ

Sözlükte fenâ, yokluk ve hiçlik³⁵⁷; bekâ ise kalıcılık demektir.³⁵⁸ Bundan dolayı bazı mutasavvıflar, fenâ ile kötü düşünce ve sıfatların giderilmesi, bekâ ile güzel düşünce ve sıfatların kazanılmasını kastetmişlerdir.³⁵⁹ Tasavvufî olarak fenâ, sâlikin faaliyet şuurunu kaybetmesi iradesine fail olarak bir başkasını yerleştirmesidir. Sanki kendi kontrolünü, iradesini emrine verdiği fail tarafından yönetilir. Bu bakımdan fenâ üç çeşit olarak ele alınmıştır. Birincisi şeyhinde fâni olmak, ikincisi Rasûl'de fâni olmak, üçüncüsü de Allah'ta fâni olmaktır.³⁶⁰ Nitekim bazıları şöyle demiştir: “Kulun Allah için yaptığı fillerde onları görmekten fani olması, bekâ ise kul, Allah için bir iş yaptığında onları sanki onun yaptığını görmesidir.”³⁶¹ Fena fillâh kavramı bağlamında, “Bir kere onu sevdim mi, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum” hadis-i kudsi³⁶²ni zikredebiliriz. Fena fi’ş-şeyh kavramını ise Eşref et-Tânevî, aşağıdaki şu rivâyetle ilişkilendirmiştir:³⁶³

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، قَالَ الزُّهْرِيُّ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ، وَمَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، يُصَدِّقُ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا حَدِيثَ صَاحِبِهِ... فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: أَلَسْتَ نَبِيَّ اللَّهِ؟ قَالَ: بَلَى قُلْتُ: أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ؟ وَعَدُّوْنَا عَلَى الْبَاطِلِ؟ قَالَ: " بَلَى " قُلْتُ: فَلِمَ نُعْطِ الدُّنْيَا فِي دِينِنَا إِذَا؟ قَالَ: " إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ، وَلَسْتُ أَعْصِيهِ، وَهُوَ نَاصِرِي " قُلْتُ: أَوَلَسْتَ كُنْتَ تُحَدِّثُنَا أَنَّا سَنَأْتِي الْبَيْتَ فَتَطُوفُ بِهِ؟ قَالَ: " بَلَى " قَالَ: " أَفَأَخْبَرْتُكَ أَنَّكَ تَأْتِيهِ الْعَامُ؟ " قُلْتُ: لَا. قَالَ: " فَإِنَّكَ آتِيهِ، وَمَتَطَوَّفُ بِهِ " قَالَ: فَأَتَيْتُ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا بَكْرٍ، أَلَيْسَ هَذَا نَبِيُّ اللَّهِ حَقًّا؟ قَالَ: بَلَى. قُلْتُ: أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَعَدُّوْنَا عَلَى الْبَاطِلِ؟ قَالَ: بَلَى. قُلْتُ: فَلِمَ نُعْطِ الدُّنْيَا فِي دِينِنَا إِذَا؟ قَالَ: أَبْيَهَا الرَّجُلُ، إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ، وَلَنْ يَعْصِيَ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ

³⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, 6/412-413.

³⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, 2/128.

³⁵⁹ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 120; Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, 214.

³⁶⁰ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü 't-Tasavvufiye*, 61-79; Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, 215-217.

³⁶¹ İbn Fûrek, *el-İbâne*, 276-278.

³⁶² el-Buhârî, “Rekâik,” 38.

³⁶³ et-Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, 170.

Abdürrezzâk > Ma‘mer > ez-Zührî > Urve b. Zübeyr > el-Misver b. Mahreme ve Mervân b. el-Hakem. Onlardan her birisi arkadaşının rivayet ettiği hadisi tasdik etmektedir. Hz. Ömer b. Hattab, radiyallahu anh Hudeybiye Antlaşması esnasında yaşadığı duygusal sıkıntıyı şöyle anlatmıştır: Bu gelişmeler üzerine Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem’in yanına gittim ve kendisine şu soruyu sordum: “Ey Allah’ın Rasûlü, sen gerçekten Allah’ın hak peygamberi değil misin?” Peygamber Efendimiz sallallahu aleyhi vesellem cevaben: “*Evet, ben Allah’ın peygamberiyim*” buyurmuştur. Ben tekrar sordum: “Biz hak üzere değil miyiz? Düşmanlarımız da bâtil ehli değiller mi?” Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem: “*Evet, öyledir*” buyurmuştur. Bunun üzerine dedim ki: “O hâlde neden davamızda geri adım atıyoruz, neden taviz veriyoruz?” Peygamber Efendimiz sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “*Ben Allah’ın elçisiyim. O’na isyan etmem. O da mutlaka bana yardım edecektir.*” Ben bir başka soru daha sordum: “Bize Kâbe’ye gidip tavaf edeceğimizi haber vermedin mi?” Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem: “*Evet, söyledim*” buyurmuştur. Ben tekrar sordum: “Peki, bunu bu sene yapacağımızı mı bildirdin?” Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem: “*Hayır. Sen mutlaka Kâbe’ye varacak ve tavaf edeceksin*” buyurmuştur.

Bunun ardından Hz. Ebû Bekir’in radiyallahu anh yanına gittim ve ona sordum: “Bu zat gerçekten Allah’ın Peygamberi değil mi?” O da: “Evet, O Allah’ın Rasûlü’dür.” dedi. Ben yine: “Biz hak yoldayız, düşmanlarımız ise batıl üzerinde değil mi?” dedim. Ebû Bekir radiyallahu anh yine “Evet” cevabını verdi. Ben de: “O hâlde neden taviz veriyoruz?” dedim. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir radiyallahu anh şöyle dedi: “Ey adam! O Allah’ın elçisidir. Asla Rabb’ine karşı gelmez.”³⁶⁴

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Hz. Ömer’in Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem’e karşı sual etmesi iki defa vuku bulmuştur.³⁶⁵ Bahsi geçen hadis *Sahîhayn*’da yer almaktadır.³⁶⁶ Ayrıca İbn

³⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/256.

³⁶⁵ ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tarihu’l-İslam*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmirî, (Beyrut: Dârü’l-Kitabi’l-Arabî, 1993), 2/372.

³⁶⁶ el-Buhârî, “Şehâdât,” 14; Müslim, “Cihad ve’s-Siyer,” 94; el-Humeydî, Muhammed b. Futuh, *el-Cem Beyne’s-Sahîhayn*, thk. Ali Huseyn el-Bevvab (Beyrut: Dârü’l-İbn Hazm, 2002), 3/377.

Hıbbân da rivâyeti *Sahîh*'inde tahriç etmiştir.³⁶⁷ Bu bilgiler ışığında rivâyetin sıhhatine kanaat edilebilir.

İslâm âlimleri şöyle demişlerdir: Bu hadiste geçen (Hz. Ömer)" Ben dedim: "Sen bizlere yakında Ka'beye varıp tavaf edeceğiz diye haber vermedin mi?" Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Evet, ancak ben sana bu sene varıp tavaf edeceğiz, diye haber verdim mi?*" Hayır, dedim. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: "*Sen geleceksin ve tavaf edeceksin.*" Akabinde Hz. Ebû Bekr'in yanına gittim ve bu (zat) Allah'n gerçek nebisi değil midir? dedim. Hz. Ebû Bekr şöyle buyurmuştur: "Evet, Allah'ın Nebîsi'dir." Ben dedim: "Biz hak ehli, düşmanlarımız batıl ehli değil mi?" Hz. Ebû Bekr: "Evet." Ben dedim: "O zaman neden dinimizden ödün veriyoruz?" Sorgulama hâşâ Hz. Peygamber'i sıkıştırmak için sorulmamıştır. Ya da Hz. Ömer'in şüphelerinden kaynaklanmıyordu. Bilakis Hz. Ömer'in bu sorusu ve sözleri, bir şüpheden dolayı değil, sadece gizli kalanı öğrenmek ve kâfirler karşısında İslâm'ın izzetini göstermek için bir teşvik ve gayret idi. Zira Hz. Ömer'in tabiatı, İslâm'ı yüceltme ve bâtıl olanı alçaltma yönünde tanınır.³⁶⁸

2.10. Gaybet

Gaybet sözlükte "bir şeyin başka bir şey içinde kaybolması" ya da "kendini kaybetmesi" anlamına gelmektedir.³⁶⁹ Tasavvuf literatüründe sâlikin, Allah'tan gelen feyz ve tecellilerin şiddeti sebebiyle çevresinden ve kendisinden habersiz hâle gelmesi durumudur.³⁷⁰ Bu duruma örnek olarak Züleyha'nın Mısırlı kadınları imtihan için ellerine bıçak ve elma vererek yanlarına Hz. Yusuf'u davet etmesi neticesinde kadınların da Hz. Yusuf'un güzelliğiyle şaşkına dönüp ellerini kesmesi hâdisesi gayrete örnek olarak verilmektedir.³⁷¹ Netice-i meram kulun gelen nurlar, feyizler karşısında hislerini kaybetmesi durumu olarak ifade edilen gaybet hâline örnek olarak aşağıdaki hadis-şerif verilebilir:

³⁶⁷ İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, 7/100.

³⁶⁸ el-Aynî, *Umdetü'l-Karî*, 14/5.

³⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/655; el-Kâşânî, *Mu'cemu Istılâhâtî's-Sûfiyye*, 341; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 200.

³⁷⁰ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 71-72.

³⁷¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 212-213.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ أَنَّ الْحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ، سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَيْفَ يَأْتِيكَ الْوَحْيُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَحْيَانًا يَأْتِينِي فِي مِثْلِ صَلَاسَةِ الْجَرَسِ. وَهُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ. فَيَفْصِمُ عَنِّي، وَقَدْ وَعَيْتُ مَا قَالَ. وَأَحْيَانًا يَتِمَّتْ لِيَ الْمَلَكُ رَجُلًا، فَيُكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ»، قَالَتْ عَائِشَةُ: وَلَقَدْ رَأَيْتُهُ يُنْزَلُ عَلَيْهِ فِي الْيَوْمِ الشَّدِيدِ الْبُرْدِ، فَيَفْصِمُ عَنْهُ، وَإِنَّ جَبِينَهُ لَيَتَفَصَّدُ عَرَقًا

Mâlik > Hişâm b. Urve > Babası (yâni babası Urve) > Hz. Peygamber'in eşi Hz. Aişe radiyallahu anh şöyle buyurmuştur: Haris b. Hişam, Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'e: Ey Allah'ın Rasûlü! "Sana vahiy nasıl geliyor" diye sordu. Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: "*Bazen bana vahiy taş üzerinde çekilen zincirin sesi gibi gelir. Bu benim için en ağır olanıdır. O sona erdiğinde ben de bana vahyedilen şeyi iyice kavramış olurum.*" Aişe radiyallahu anh dedi ki: Şiddetli soğuk günde ona vahiy geldiğini gördüm. Bu hâl kesildiğinde alnından ter dökülüyordu.³⁷²

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Hz. Peygamber'in vahyin geliş anında neler yaşadığını ifade eden rivâyeti İmam Mâlik'in tahric ettiği lafızlarla el-Buhârî *Sahîh*'inde nakletmiştir.³⁷³ Yine İmam Müslim, et-Tirmizî, en-Nesâî ve et-Taberanî de mezkûr rivâyete eserlerinde yer vermişlerdir.³⁷⁴ Binaenaleyh rivâyetin senedinin sahîh olduğu söylenebilir.

Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'e vahiy birçok şekilde gelmiştir. Bunları maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

- Sâdık rüyalar.
- Hz. Peygamber uyanırken Cebrail aleyhisselam'ın onun kalbine üfürmesi.
- Cebrail aleyhisselam'ın insan sûretine girmek sûretiyle vahiy getirmesi.
- Cebrail aleyhisselam'ın görünmeksizin çingirak sesine benzer bir sesle vahiy getirmesi.
- Cebrail aleyhisselam'ın asli yaratılış şekliyle vahiy getirmesi.

³⁷² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, 2/283.

³⁷³ el-Buhârî, "Bedu'l-Vahiy," 1.

³⁷⁴ İbnü'l-Esir, *Camîu'l-Usul*, 1/281.

- f) Yüce Allah'ın aracısız bir şekilde Hz. Peygamber'in kalbine vahiy bırakması şeklinde olması.³⁷⁵

Hadiste geçen “*Bazen bana vahiy taş üzerinde çekilen zincirin sesi gibi gelir. Bu benim için en ağır olanıdır*” kısmı ile ilgili Kadı İyaz (ö.544/1149) şunları söylemiştir: “Bu demektir ki Hz. Peygamber’e vahiy getiren meleğin sesi, çan sesi gibidir. Bu güçlü ses vasıtasıyla Hz. Peygamber, dünyevî işlerden tamamen alâkasını kesip bütün duyularını vahiyde toplamasıdır. Böylece başka hiçbir şeyi işitmez ve sadece gelen vahye kulak kesilir.”³⁷⁶

2.11. Sahv ve Sekr

Gaybet hâinden sonra sâlikin hislerini hissetmesi durumuna “sahv”; “sekr” ise manevî sarhoşluk hâli, kendinden geçme hâli olarak ifade edilmiştir.³⁷⁷ Vecd hâlinin bir sıfatı olarak bilenen sekr, gaybet haline de benzetilir. Ancak “sekr”de gaybet hâlinin de üstünde bir durum söz konusudur.³⁷⁸ Böylelikle sekr hâline giren sâlikin ağzından kabul edilmeyen söz ve davranışların olması muhtemeldir. Çünkü sekr hâlini yaşayan sâlik, temyiz kuvvetini kaybeder denmiştir.³⁷⁹ Bu durum ondan sorumluluğun kalmasına vesile olur. Bu hâlin olabilmesine örnek aşağıdaki hadis-i şerif verilebilir:

أَخْبَرَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: “رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ”

Ebû Dâvud > Affân > Hemmâm > Katâde > el-Hasen > Hz. Ali radiyallahu anh Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “Üç kişiden kalem kaldırılmıştır; uyanınca kadar uyuyandan, ergenlik çağına ulaşınca kadar çocuktan ve akıllanınca kadar akıl hastasından.”³⁸⁰

³⁷⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 8. Baskı, 2009), 57-65.

³⁷⁶ Kadı İyaz, Ebû'l-Fadl İyad b. Musa, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid fî Şerhi Sahîhi Müslim*, thk. Yahya İsmail, (Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1998), 7/299.

³⁷⁷ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 124.

³⁷⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 214.

³⁷⁹ el-Kelâbâzî, *et-Taarruf*, 45-46; Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 71-74.

³⁸⁰ en-Nesâî, “Talak,” 21.

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Üç kişiden sorumluluğun kalktığını ifade eden rivâyeti et-Tirmizî, en-Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve el-Hâkim en-Nisâbûrî eserlerinde tahrîc etmişlerdir.³⁸¹ et-Tirmizî hadisin hasen garib olduğunu ifade etmiştir.³⁸² Hadisin başka bir tarikinde aklı başında olmayan bir kadının recmedilmesini emreden Hz. Ömer radiyallahu anh ile Hz. Ali radiyallahu anh arasında geçen konuşma da vardır.³⁸³ Özellikle el-Hâkim en-Nisâbûrî'nin rivâyet ettiği senedle hadis sahîhtir.³⁸⁴

İslâm dininde fertlerin ibadet ile sorumlu olmalarını sürekli ya da geçici olarak kaldıran hallerde mevcuttur. Hadiste geçtiği üzere kendinde olmayandan sorumluluk kalkmıştır. Ancak bu unutma, namaz gibi kazası mümkün bir durum içinse mutlaka kazasının yerine getirilmesi istenmektedir.³⁸⁵

2.12. Mahv ve İsbat

Mahv, silmek ve yok etmek,³⁸⁶ isbat ise var olmak, ortaya koymak demektir.³⁸⁷ Bir başka ifadeyle bir şeyin izini dahi ortadan kaldırmak mahvıdır.³⁸⁸ Böylece kötü fiil ve davranışları yok ettikten sonra güzel fiil ve ahlâkî meziyetleri yerleştirmektedir. Şeyhlerden birisi bir zata, “Neyi silersin?” diye sormuş. Sorulan adam cevap veremeyince şeyh efendi şöyle devam etmiştir: Bilmiyor musun ki vakit mahv-ı isbat vaktidir zira mahv-ı isbatı olamayan kişi işsiz ve manasız bir kişidir.³⁸⁹ Buradan hareketle mahv-ı isbat için aşağıdaki hadis-i şerif örnek olarak verilebilir:

حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

«يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزُنْ شَعِيرَةٌ مِنْ خَيْرٍ، وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ

³⁸¹ et-Tirmizî, “Hudûd,” 1; en-Nesâî, “Talak,” 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 41/224; el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 9/15.

³⁸² Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed İbnü's-Sıddîk el-Gumârî, *el-Hidaye fî tahrîci'l-Ehadisi'l-Bidaye*, thk. Yusuf Abdurrahman Maraşlı, Adnan Ali Şallak, (Beyrut: Dârü'l-Alemi'l-Kütüb, 1978), 1/97.

³⁸³ ez-Zeylâî, Cemaleddin Ebû Muhammed, *Nasbu'r-Raye li Ehadisi'l-Hidaye*, thk. Muhammed Avvame, (Beyrut: Müessesetür'r-Riyad, 1998), 4/164.

³⁸⁴ ez-Zeylâî, *Nasbu'r-Raye*, 4/164.

³⁸⁵ Heyet, *Hadislerle İslâm*, 2/19.

³⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/271.

³⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/19.

³⁸⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 213.

³⁸⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 125-126; Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 74-75.

Müslim b. İbrâhîm > Hişâm > Katâde > Enes b. Mâlik radiyallahu anh Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “*Hayırdan arpa tanesi kalbinde olan ve Allah’tan başka ilah olmadığını söyleyen kimse, cehennemden çıkarılır.*”³⁹⁰ Tasavvuf ehli kelime-i tevhîdin ilk bölümü olan لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ kısmını nefîy/mahv yani kalben her şeyi silmeyi, devamında ise لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ diyerek isbatı yani sadece Allah’ı yerleştirmeyi amaç edinmişlerdir.³⁹¹ Ayrıca kelâm-ı kibar kabilinden şu söz bu anlamda değerlendirilebilir. “*Ölmeden önce ölmünüz*”³⁹² ifadesi her ne kadar hadis olarak rivâyet edilmemiş ise de, kişinin kendi nefsinin mahv (silip) yerine Allah’ın iradesini yerleştirme (isbat) bağlamında değerli bir sözdür.

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

İmam Beğavî, (ö.516/1122) mezkûr rivâyetin muttefekun aleyh olduğunu ve Müslim’in *Sahîh*’inde rivâyeti farklı bir senedle tahric ettiğini ifade etmiştir.³⁹³ “Ölmeden önce ölmünüz” ifadesine gelince Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ* adlı eserinde bunu destekler mahiyette “manası doğrudur” diye tasrih etmektedir.³⁹⁴

2.13. Mükâşefe

Mükâşefe, Esmâ-i İlâhiyye’ye imanla başlar ve kişinin gaybî hakikatleri kalben ve rûhen bizzat tecrübe ederek onlara vâkıf olmasını ifade eder.³⁹⁵ Beden ve his perdelerinin kalkması sonucunda melekût âleminin temaşa edilmesidir. Böylece sâlik, akıl ve duyularıyla elde edemediği bilgilere vakıf olabilir.³⁹⁶ Melekût âleminden nurlar, temizlenmiş olan insanın kalbi üzerine atılınca artık keşf perdesi ona açılmış demektir. Bunun en üstünü peygamberlere açılan vahiydir ki burada kastedilen mükâşefe değildir. Kastedilen peygamber dışındaki insanların akıl, kalb ve

³⁹⁰ el-Buhârî, “İman,” 32.

³⁹¹ İsmail Çetin, *Ahlaki Reçeteler*, (Isparta: Dilara Yayınları, 1. Baskı, 2009), 49.

³⁹² el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 2/291.

³⁹³ el-Buhârî, “Fadâilu’l-Kur’an” 15; Müslim, “İman,” 91; el-Beğavî, Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesûd b. Muhammed, *Şerhü’s-Sünne*, thk. Şuayb Arnaût ve Muhammed Zahir eş-Şavîş, (Şam: Mektebetü’l-İslamiyye, 1973), 15/191.

³⁹⁴ el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 2/291.

³⁹⁵ el-Kâşânî, *Mu’cemu Istilâhâtî’s-Sûfîyye*, 346.

³⁹⁶ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 222.

sırlarına yansıyan nurlar sebebiyle melekût âlemine şahit olmalarıdır.³⁹⁷ Buna örnek olarak şu rivâyet verilebilir:

وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أُسَيْدِ بْنِ حُضَيْرٍ قَالَ: بَيْنَمَا هُوَ يَقْرَأُ مِنَ اللَّيْلِ سُورَةَ الْبَقَرَةِ، وَفَرَسُهُ مَرْبُوطٌ عِنْدَهُ، إِذْ جَالَتْ الْفَرَسُ، فَسَكَتَ فَسَكَتَتْ، فَقَرَأَ فَجَالَتْ الْفَرَسُ، فَسَكَتَ وَسَكَتَتِ الْفَرَسُ، ثُمَّ قَرَأَ فَجَالَتْ الْفَرَسُ، فَأَنْصَرَفَ، وَكَانَ ابْنُهُ يَحْيَى قَرِيبًا مِنْهَا، فَأَشْفَقَ أَنْ تُصِيبَهُ، فَلَمَّا اجْتَرَّهُ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ حَتَّى مَا يَرَاهَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ حَدَّثَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: (اقْرَأْ يَا ابْنَ حُضَيْرٍ، اقْرَأْ يَا ابْنَ حُضَيْرٍ).

el-Leys > Yezîd b. el-Hâd > Muhammed b. İbrâhîm > Üseyd b. Hudayr radiyallahu anh şöyle demiştir: Bir gece kendisinin atı yanında bağlıyken el-Bakara sûresini okuyordu. Atı şahlandı. Kendisi -okumayı bırakıp- sustuğunda atta duruluyordu. Okumaya tekrar başladığında at tekrar şahlanıyordu. Ve kendisi -okumayı bırakıp- sustuğunda at da susuyordu. Oğlu Yahya atın yanındaydı. Ona zarar gelmesinden endişelendi. Başını kaldırdığında melekleri görüyordu. Sabah olunca durumu Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'e anlattı ve O şöyle buyurmuştur: “Oku Ya İbn Hudayr! Oku Ya İbn Hudayr!”³⁹⁸

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

İmam Beğavî, mezkûr rivâyetin muttefekun aleyh olduğunu ve Müslim'in de *Sahîh*'inde tahric ettiğini ifade etmiştir.³⁹⁹ Yine Ahmed b. Hanbel, en-Nesâî, et-Taberânî, Ebû Nuaym ve el-Beyhâkî de eserlerinde farklı ifadelerle hadisi tahric etmişlerdir.⁴⁰⁰

Başka bir rivâyette zulle (gölge/bulut) görüyordu diye rivâyet edilmiştir. İbn Battâl (ö.449/1057): “Bu da göstermektedir ki sekîne, o *zulle* (gölge/bulut) içinde idi

³⁹⁷ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 77; Çetin, *Ahlakî Reçeteler*, 75.

³⁹⁸ el-Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an,” 79.

³⁹⁹ el-Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an” 10; Müslim, “Salâtü'l-Müsafrîn”, 232. Geniş bilgi için bkz. el-Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrâ, *Mesâbihu's-Sünne*, thk. Dr. Yusuf Abdurrahman, (Beirut: Dârü'l-Mârifetü, 1987), 2/109.

⁴⁰⁰ en-Nesâî, “el-Menâkıb,” 30; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/289; et-Taberânî, *el-Evsat*, 1/64; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerî'a*, thk. Dr. Abdülmûtî el-Kalcî, (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. baskı, 1985), 7/84; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfehânî, *el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Şahîhi Müslim*, thk. Muhammed Hasan İsmâîl eş-Şâfi'î, (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. baskı, 1996), 2/386; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdis*, yay. haz. Komisyon, (b.y., ts.) 32/482.

ve onun (sekînenin) meleklerle birlikte sürekli olarak indiğine delâlet etmektedir. Allah en doğrusunu bilir” ifadesini kullanmıştır.⁴⁰¹ Bazı âlimler demiştir ki, atın hareketlenmesi Kur’ân’ın okunması anında dinlemek için gelen melekelerin inmesinden korktuğu içidir. Kur’ân okumaya ara verildiğinde atın sakinleşmesi de meleklerin gitmesiyle olmuştur.⁴⁰²

2.14. Havâtır

Kulun kast ve iradesinin dışında Hak Teâlâ’dan gelen mana, ilham ve feyz hakkında kullanılan bir kavramdır.⁴⁰³ Kelabâzî, havâtır başlığı altında şu kıssaya yer vermiştir: Ebû Bekr b. A’la, insanlara zorla namaz kıldırın diye öne sürüldü. Öne geçtiğinde arkasını dönüp saflarınızı “düzeltin” dedi ve akabinde bayıldı. Ancak ertesi gün kendine gelebildi. Kendisine niçin böyle oldun denildiğinde şöyle dedi: “Size saflarınızı düzeltin dediğimde Allah’tan bir havatır kalbime geldi. Sanki şöyle diyordu: “Kullarım benim için mi, yoksa senin için mi düzeliyorlar?”⁴⁰⁴ Bu tarz gelen seslerin kaynağı melek ise ilham, şeytandan gelir ise vesvese denir. Bir vasıta olmaksızın doğrudan Allah’tan gelen hitaba Rabbanî hâtır da denir.⁴⁰⁵ Bu duruma örnek olarak aşağıdaki hadis-i şerif verilebilir.

أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ جَنَاحُ بْنُ نَذِيرٍ الْقَاضِي بِالْكُوفَةِ، أَخْبَرَنَا أَبُو جَعْفَرٍ بْنُ دُحَيْمٍ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ الْبُورَانِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ مَرْثَةَ قَالَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : "لِلشَّيْطَانِ لَمَةٌ وَلِلْمَلِكِ لَمَةٌ يَا ابْنَ آدَمَ، فَأَمَّا لَمَةُ الشَّيْطَانِ فإِيعَادُ بِالْشَّرِّ، وَتَكْذِيبُ بِالْحَقِّ، وَأَمَّا لَمَةُ الْمَلِكِ فإِيعَادُ بِالْخَيْرِ، وَتَصْدِيقُ بِالْحَقِّ، فَمَنْ رَأَى مِنْكُمْ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ " وَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ} الْآيَةَ.

Ebû Muhammed Cenâh b. Nezîr el-Kâdî el-Kûfî > Ebû Ca’fer b. Duhaym > Ahmed b. Hâzım > Hasen b. er-Rabî‘ el-Bûrânî > Ebû’l-Ahves > Atâ b. es-Sâib >

⁴⁰¹ İbn Battâl, Ebû’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik, *Şerhu Şahîhi’l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2. Baskı, 2003), 10/254. Ayrıca geniş bilgi için bkz. İbn Hacer El-Askalanî, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Şahîhi’l-Buhârî*. (Mısır: Mektebetü’s-Selefiyye, ts.), 6/64.

⁴⁰² Molla Ali el-Kari, *Mirkâtu’l-Mefâtiḥ*, 4/1457.

⁴⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 7/211; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 225.

⁴⁰⁴ el-Kelâbâzî, *et-Taarruf*, 118.

⁴⁰⁵ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’l-Tasavvufiye*, 84; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 240.

Mürre >Abdullah b. Ömer radiyallahu anh dedi ki: Ey Âdemoğlu! Şeytanın ve meleğin bir lemmesi (kalbe gelen havâtır) vardır. Şeytanın lemmesi şerre çağırır ve hakkı yalanlamaya davet eder. Meleğin lemmesi ise hayra çağırır ve hakkı tasdike davet eder. Kim böyle bir şeyle karşılaşrsa Allah’a hamd etsin. Akabinde şu âyeti okumuştur: “*Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve hayâsızlığı emreder.*”⁴⁰⁶

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Rivayeti, et-Tirmizî tahric ettikten sonra hasen garib lafızlarını kullanmıştır.⁴⁰⁷ İbn Hıbbân *es-Sahih*’inde, et-Taberânî ise *Mu’cemü’l-Kebir*’inde tahric etmiştir.⁴⁰⁸ Ancak hadisin senedinde yer alan Ata b. Sâib, ömrünün sonlarında hadisleri karıştıran bir ravidir.⁴⁰⁹ Ebû Hâtim’in değerlendirmesine göre Atâ b. es-Sâib, hayatının ilk dönemlerinde güvenilir ve doğru sözlü bir râvî olup rivâyetleri sağlam kabul edilmiştir. Ancak ilerleyen yaşlarında hafızasında değişiklik meydana gelmiş, bu sebeple rivâyetlerinde karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Onun ihtilât öncesi rivâyetlerini alanlar arasında Süfyân es-Sevrî ve Şu‘be b. el-Haccâc bulunmaktadır. Buna karşılık, Basralı râvîlerin kendisinden naklettikleri rivâyetlerde pek çok hata görülmüştür. Zira Atâ, Basra’ya ömrünün sonlarına doğru gitmiş ve bu dönemde onlara hadis rivâyet etmiştir. Ayrıca İbn Fudayl’ın kendisinden naklettiği rivâyetlerde de hatalar ve çelişkiler bulunduğu, hatta bazı tâbiîn rivâyetlerini sehven sahâbeye isnâd ettiği belirtilmiştir.⁴¹⁰ Ahmed b. Hanbel’in oğlu Abdullah’ın aktardığına göre babası, Atâ b. es-Sâib’i güvenilir ve sâlih bir râvî olarak nitelendirmiştir. Ebû Dâvûd da Ahmed b. Hanbel’den naklen onun Allah’ın seçkin kullarından biri olduğunu, hatta her gece Kur’an’ı hatmettiğini belirtir. Bununla birlikte Şu‘be, Atâ’nın kendisine hadis rivâyet ettiğini ancak unutkan olduğunu dile getirmiştir. Yine Yahyâ b. Ma‘în, Atâ’nın hayatının son döneminde ihtilâta düştüğünü, dolayısıyla erken dönemde kendisinden hadis işitenlerin rivâyetlerinin sahîh kabul edilebileceğini ifade etmiştir.⁴¹¹ Her ne kadar el-Elbânî, hadisin *el-Camiu’s-Sağir*’in zayıflarından

⁴⁰⁶ el-Bakara, 2/268. Rivayet için bkz. el-Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, 6/285.

⁴⁰⁷ et-Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân an Rasûlillâh sallallahu aleyhi vesellem” 3.

⁴⁰⁸ İbn Hıbbân, *es-Sahih*, 2/397; et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebir*, 9/101.

⁴⁰⁹ İbnü’l-Esir, *Camiu’l-Usul*, 2/58.

⁴¹⁰ Muhammed b. Talat, *Mucemü’l-Muhtalât*, (Riyad: Dârü Advâi’s-Selef, 1. baskı, 2005), 230.

⁴¹¹ ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tezhibü Tehzîbi’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, thk. Güneym Abbas Güneym ve Mecdî Seyyid Emîn, (Kahire: el-Fârûk el-Hadîse li’t-Tibâ ve’n-Neşr, 1. baskı, 2004), 6/359.

olduğuna hükmetse de Yahya b. Saîd'in verdiği malumata göre hadisin râvîlerinden olan Hammad'ın, Atâ'nın ihtilatından önce hadis aldığı bilindiğinden hadisin hasen olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹²

Hadis-i şerifin muhtevası bir hakikate daha işaret etmektedir. Buna göre insanoğluna melek ve şeytan sürekli bir şeyler (lemme) fısıldar. Bu iki “lemme” (havâtır) asıldır; diğer iki hâtıra ise onlara bağlı olan dallardır. Çünkü meleğin lemmesi (ilhamı), ruhu harekete geçirip salih bir azimle onu titrettiğinde, bu titreyişle kişi yakınlık makamlarına yaklaşır. İşte o anda hak tarafından bazı hâtıralar (ilhamlar) ona gelir. Bu yakınlık kesinleştiğinde ise manevî doyum ortaya çıkar ve Rabbanî havâtırlar sabit hâle gelir. Dolayısıyla hakikî hâtıraların aslı meleğin lemmesidir.⁴¹³ Şeytanın lemmesi ise nefsi harekete geçirdiğinde, nefis yaratılışındaki eğilimle tabiatına, yani aşağılık yönüne doğru harekete geçer düşer.⁴¹⁴

2.15. Mücâhede

Sözlükte “savaşmak” anlamına gelen mücâhede dini bir kavram olarak, Allah yolunda yapılan her türlü çaba ve gayreti ifade etmektedir.⁴¹⁵ Tasavvufta kişinin ruhi açıdan kemale ermesi için özellikle nefsi-i emmâreye karşı savaşması anlamında kullanılmaktadır.⁴¹⁶ Mücâhede insanın nefsi arzularına, kötü istek ve düşüncelerine karşı gelmesi ve bunun için çapa harcamasıdır. Bir nevi riyazet etmektir ki, nefsin isteklerini kesmek daha doğru bir ifadeyle bunları asgari seviyeye düşürmeye çabalamaktır. Buradan mücahede ve riyazet kavramlarının birbirine yakın manalar içerdiği anlaşılmaktadır.⁴¹⁷ Bu savaşta mürîd tek başına olmayıp bir şeyhin

⁴¹² el-Elbânî, Muhammed Nasuriddin Muhammed el-Elbânî. *Zaifü'l-Camii's-Sağır*, (b.y.:Mektebetü'l-İslamiyye, ts.) 284; Ayrıca Şeyh Ahmed Şâkir'in ifadesine göre, cerh ve ta'dil imamlarının sözlerinin tümünden çıkardığı sonuca göre onun ihtilâtı Basra'ya geldiği sırada olmuştur. Atâ ise Kûfelidir. Bu hadiste ondan rivâyet eden râvî olan Ebû'l-Ahvas da Kûfelidir. Buna göre, onun bu hadisi ihtilâttan önce işitmiş olması kuvvetle muhtemeldir.” İbnü'l-Esir, *Câmiu'l-Usûl*, 2/58'de 1 Numaralı dipnot.

⁴¹³ Meleğin lemmesi (içe doğuşu): Hayır vaadinde bulunmak ve Allah'ın vaadini tasdik etmektir. Geniş bilgi için bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Medâricu's-Sâlikîn beyne Menâzili 'İyyâke Na'budu ve İyyâke Neste'in*, thk. Muhammed el-Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Baskı, 1996), 1/69. Ayrıca bkz. İbn Melek, *Şerhu'l-Mesâbih*, 1/91.

⁴¹⁴ İbn Melek, *Şerhu'l-Mesâbih*, 1/91.

⁴¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/135.

⁴¹⁶ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 481.

⁴¹⁷ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 191-192.

gözetimindedir. Nitekim kendisine güvenilecek bir şeyh, müridine halveti yani yalnızlığı, sükût etmeyi, aç kalmayı ve gece uykusundan feragat etmeyi emrederek onu, nefsin ve kalbin kötü isteklerine karşı kale içine almış olur. Böylelikle nefsin kötü hasletlerine karşı sâlik, dirençli hâle gelir.⁴¹⁸ Bu mücadelenin verilmesi gerektiğine dair aşağıdaki hadis-i şerif örnek verilebilir:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْحَاقَ ، حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ ، عَنْ حَيَّوَةَ بْنِ شَرِيحٍ ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو هَانِيٍّ الْخَوْلَانِيُّ، أَنَّ عَمْرَو بْنَ مَالِكٍ الْجَنْبِيَّ، عَنْ فَضَالَةَ بْنِ عُيَيْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْمُجَاهِدُ مِنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ»

İbrâhîm b. İshâk > İbnü'l-Mübârek > Hayve b. Şureyh > Ebû Hânî el-Havlânî > Amr b. Mâlik el-Cenbî > Fudâle b. Ubeyd, radiyallahu anh Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “*Mücahid, Allah Teâlâ için nefsiyle cihad (mücâhede) eden kimsedir.*”⁴¹⁹

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

et-Tirmizî tahriç ettiği senedin sahîh olduğunu belirtmiştir.⁴²⁰ Bunlara ek olarak Abdullah b. Mübarek, (ö.181/797) Ahmed b. Hanbel, İbn Ebi'd-Dünya, en-Nesâî, İbn Hıbbân, et-Taberânî ve Şihâb el-Kudâî, (ö.454/1062) de eserlerinde farklı ifadelerle hadisi tahriç etmişlerdir.⁴²¹

Diğer bir rivâyette “*Allah yolunda*” ifadesi eklenmiştir. Kastedilen şey kişinin nefs-i emmâresidir ki insana sürekli kötülüğü emreder. İnsanda var olan bu nefis Allah'a karşı olan görev ve sorumluluklara karşı direnç gösterir, itaat etmek istemez. Dolayısıyla kişinin önce kendi içinde olan düşmanla savaşması, sonra dışarıdaki

⁴¹⁸ el-Gazzâlî, Ebû Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü 'Ulumi'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts), 3/173; Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü 't-Tasavvufiye*, 87-88.

⁴¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/375.

⁴²⁰ et-Tirmizî, “Fedâilü'l-Cihâd,” 2.

⁴²¹ en-Nesâî, “Rekâik,” 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/375; Abdullah b. Mübarek, *Kitabü'z-Zühûd ve'r-Rekaik*, thk. Habibü'r-Rahman el-Azamî, (b.y: ts.), 36; et-Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, 18/309; İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, 1/325; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyan b. Kays el-Bağdadî (İbn Ebi'd-Dünya), *Muhâsebetü'n-Nefs*, thk. el-Musta'sim Billâh Ebû Hureyre Mustafa b. Ali b. Avd, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. baskı, 1986), 102; el-Kâdî Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î, *Müsnedü's-Şihâb* thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2. Baskı, 1986), 1/139; es-Sehavî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makasidü'l-Hasene fî Beyani Kesiri mine'l-Ehadişi'l-Müştehirati'l-Elsine*, thk. Muhammed Osman el-Huş, (Medine: Dârü'l-Meymene, 2017), 4/473.

düşmana yönelmesi gerekmektedir. İnsan dışarıdaki düşmanlarla mücadele edebilmesi için içindeki düşmanını yenmelidir.⁴²²

İmam Gazzâlî “nefs” hakkında iki anlama değinmiştir. Birincisi, insandaki öfke ve şehvet kuvvetlerini içine alan genel anlamdır. Burada kastedilen anlam da budur. Tasavvuf ehlinin kullanımında da genellikle bu anlam kastedilir. Onlar “nefs” dediklerinde, insandaki kötü sıfatların kaynağı olan özü kastederler ve bu yüzden “nefisle mücadele etmek gerekir” derler. İkincisi, insanın gerçek hakikati olan “latife-i insaniyye”dir; yani insanın bizzat kendisi, öz varlığıdır. Ancak bu nefis, bulunduğu hâle göre farklı sıfatlarla tanımlanır. Bu yönüyle, nefsi “mutmainne” (sakinleşmiş), “levvâme” (kendini kınayan), “emmâre” (kötülüğü emreden) gibi çeşitli derecelere ayırmışlardır.⁴²³

2.16. Halvet

Halvet sözlükte; baş başa kalmak, yalnız kalmak anlamlarına gelmektedir.⁴²⁴ Tasavvuf ıslahında ise, hiçbir şeyle alâka kurmadan sadece Allah’la kalmak ya da sâlik’in yalnız kalıp kendisini ibadete vermesidir.⁴²⁵ Necmeddin Kübra (ö.618/1221) halveti, güneş ışığının girmediği karanlık bir yerde, günlük işlerin telaşesinden uzak durarak kendini ibadete vermek, diye tarif etmiştir.⁴²⁶ Halvette amaçlanan ise kalbin Allah dışında olan her şeyden temizlenmesi, Allah’ın sayısız nimetlerini düşünerek çoklukta birliğin yani vahdetin görülmesidir.⁴²⁷ Bu manalar düşünüldüğünde örnek olarak şu hadis-i şerif verilebilir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي صَعَصَعَةَ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرُ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتَّبِعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ، يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ.

⁴²² el-Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, 6/262.

⁴²³ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâü 'Ulûm'd-Dîn*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. baskı, 1985), 3/112-115; el-Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, 6/262.

⁴²⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/239.

⁴²⁵ el-Kâşânî, *Mu'cemu Istilâhâtî's-Sûfiyye*, 180.

⁴²⁶ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 499.

⁴²⁷ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 88-89; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 195.

Abdullah b. Yûsuf > Mâlik > Abdurrahman b. Abdillâh b. Ebî Sa'sâ'a > Babası (yani Ebû Sa'sâ'a > Ebû Said el-Hudrî radiyallahu anh Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “*Müslümanın en hayırlı malının, dağ başlarında ve yağmur alan vadilerde otlatacağı koyunları olması yakındır. O, dinini korumak için fitnelerden kaçacaktır.*”⁴²⁸

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Mezkûr rivâyeti Ebû Davud, en-Nesâî, İbn Mâce, Malik b. Enes, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân tahric etmişlerdir.⁴²⁹ Bu bilgiler ışığında hadisin sahîh olduğuna hükmedilebilir.

Bu hadis-i şerifi *Riyâzü's-Sâlihîn* adlı eserin müellifi İmam Nevevî (ö.676/1277) “İnsanların bozulduğu, zamanın fesada uğradığı ve fitne korkusunun arttığı durumlarda inzivaya çekilmenin fazileti” başlığı altında değerlendirmiştir. Halvet yani insanlardan uzaklaşmak genelde tavsiye edilen bir durum değildir. İdeal olan davranış, insanların arasına karışıp onların eziyetlerine sabır gösteren müminin tutumudur. Bu, toplumdan uzak durup insanlara tahammül edemeyen mümine göre daha faziletlidir. Ancak bazı özel durumlar olur ki, kişi için yalnız kalmak, insanlarla iç içe olmaktan daha hayırlı hâle gelebilir. Mesela kişi, bulunduğu çevrede inancından sapmaya zorlanıyorsa, bidatlere davet ediliyorsa, açık günahların yaygın olduğu bir ortamda yaşıyorsa ya da kendisini haramlara düşmekten koruyamayacağını düşünüyorsa işte böyle durumlarda inzivaya çekilmek, onun için daha güvenli ve faziletli bir yoldur.⁴³⁰

Nitekim Peygamber Efendimiz’e bir gün, “Hangi insan daha üstündür?” diye sorulduğunda O (sallallahu aleyhi vesellem); “*canıyla ve malıyla Allah yolunda mücadele eden mümini övmüştür.*” Bu cevap hem içinde bulunulan dönemin şartlarını hem de soruyu soran kişinin durumunu dikkate alan bir yönlendirmedir. Allah Rasûlü sallallahu aleyhi vesellem benzer sorulara farklı zamanlarda farklı

⁴²⁸ el-Buhârî, “Fiten,” 14.

⁴²⁹ Ebû Davud, “Fiten ve Melâhîm” 4; en-Nesâî “el-İman” 30; İbn Mâce, “Fiten” 13; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, 2/149; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/483; İbn Hibbân *es-Sahîh*, 6/37; el-Vâilî, Hasen b. Muhammed b. Haydar. *Nüzhetü'l-Elbâb fî Kavli't-Tirmizî ve fî'l-Bâb*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşimî, (Suudi Arabistan: Dârü İbnî'l-Cevzî, 2006), 5/10.

⁴³⁰ Muhammed b. Salih el-Useymin, *Şerhu Riyâzi's-şâlihîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn*, (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1908) 3/510.

cevaplar vermiştir. Şâyet toplumda huzur hâkimse, ibadet ve kulluğa ağırlık verilmesini tavsiye etmiş; fakat savaş ve fitne dönemlerinde cihadı, yani din uğruna mücadeleyi ön plana çıkarmıştır. Bu durum, dinamik bir rehberliğin ve hikmete dayalı bir peygamberlik metodunun örneğidir. Bazı sahâbîler, aldıkları cevabın ötesini merak ederek “Ondan sonra kim daha faziletlidir?” diye tekrar sormuşlardır. Bu sefer Peygamberimiz, insanlardan uzaklaşarak sadece Rabb’ine yönelen, ibadetle meşgul olan kişiyi üstün görmüştür. Bu cevap, bazı şartlar oluştuğunda toplumdan uzaklaşmanın daha uygun bir yol olabileceğine işaret etmektedir. Öyle bir dönem gelecektir ki, iyiliği tavsiye eden kişiler dinlenmeyecek, insanlar hakikatten tamamen yüz çevireceklerdir. Böyle bir ortamda salih kimseler, başkalarını ıslah edemediklerini görünce en azından kendilerini ve ailelerini bu kötü gidişattan korumak için inzivaya çekilmeyi tercih edeceklerdir. Bu tarz bir yalnız yaşamda geçimi sağlamak için koyun sürüsü gütmek hem helal lokma kazanmak hem de bağımsız bir hayat sürmek için ideal bir yoldur. Dağlık ve تنها bölgelerde otlatılan koyunlardan elde edilen süt, et, yün gibi ürünler sayesinde insanlar başkalarına muhtaç olmadan ve harama bulaşmadan geçimlerini sağlayabilirler. Bütün bunlardan çıkarılacak sonuç şudur: Bir Müslüman, mümkün olduğunca çevresindeki kötülüklerle mücadele etmeli, cemaatin bir parçası olarak cami, ibadet, yardımlaşma ve sosyal sorumluluk gibi görevlerini yerine getirmelidir. Fakat kötülükler öyle bir seviyeye ulaşır ki artık kendisini ve ailesini tehdit etmeye başlarsa, işte o zaman uzlet (inziva) bir kaçış değil, bir korunma ve direniş biçimi olarak tercih edilmelidir.⁴³¹

2.17. Vera‘

Vera‘ kelimesi sözlükte; el çekmek, uzak durmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴³² Tasavvuf ıslahında ise haram ve yasak olan şeylere kapı aralamak için şüpheli şeyleri terk etmektir. Bir başka ifadeyle hayatın her aşamasında teyakkuz halinde olup vücuda giren ve çıkan şeyler hususunda dikkatli olmaktır.⁴³³ Nitekim el-Hâris el-Muhâsibi şöyle demiştir: “Vera‘lı olmak, şüphe veren şeyleri bırakıp şüphe

⁴³¹ Kandemir, M. Yaşar vd., *İmam Nevevi Riyâzü’s-Salihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2025), 3/494-495.

⁴³² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 8/388.

⁴³³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 157.

vermeyen şeyleri yapmaktır.”⁴³⁴ Tasavvufta önemli bir yeri olan ve takvânın başka bir boyutunu ifade eden vera‘ için aşağıdaki hadis-i şerifi örnek verebilir:

أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ بُرَيْدِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ أَبِي الْحَوَرَاءِ السَّعْدِيِّ، قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ: مَا تَحْفَظُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنْ مَسْأَلَةٍ لَا أَدْرِي مَا هِيَ؟ فَقَالَ: دَعْ مَا يَرِيكَ إِلَى مَا لَا يَرِيكَ

Saîd b. Âmir > Şu‘be > Büreyd b. Ebî Meryem > Ebü’l-Havrâ es-Sa‘dî, Hasan b. Ali radiyallahu anh’e ‘Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem’den neyi ezberledin?’ diye sordum. Hasan dedi ki: Bir adam O’na bir mesele hakkında –tam olarak ne olduğunu bilmiyorum– soru sordu. Bunun üzerine Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: ‘*Seni şüpheye düşüren şeyi bırak; seni şüpheye düşürmeyen şeye yönel.*’⁴³⁵ Ayrıca senedsiz aktarılan bir rivâyet de şöyledir:

وَقَالَ حَسَنُ بْنُ أَبِي سِنَانَ: مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَهْوَنَ مِنَ الْوَرَعِ، دَعْ مَا يَرِيكَ إِلَى مَا لَا يَرِيكَ .

Hassân b. Ebî Sinân radiyallahu anh dedi ki: “Vera‘ kadar kolay bir şey görmedim: Seni şüpheye düşüren şeyi bırak, seni şüpheye düşürmeyen şeye yönel.”⁴³⁶

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

İbn Ebi’d-Dünya “Vera‘ kadar kolay bir şey görmedim...” ifadesini İbn Ebî Sinân’ın sözü olarak nakletmektedir.⁴³⁷ et-Tirmizî, Hasan b. Ali tarikiyle olan senedin hasen sahîh derecesinde olduğunu belirtmiştir.⁴³⁸ Hassan b. Sinan, Abdu’l-Kays kabilesi içerisinde Rasûlullah’a gelen heyetin içerisinde yer alan bir zattır.⁴³⁹

Hadiste geçen “Seni şüpheye düşüren şeyi bırak, seni şüpheye düşürmeyen şeye yönel” kısmı hakkında Molla Ali el-Karî, şunları söylemiştir: Bazı kimseler,

⁴³⁴ İbn Fûrek, *el-İbâne*, 48; Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’l-Tasavvufiye*, 90.

⁴³⁵ ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân. *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esad ed-Darânî, (Suudi Arabistan: Dâru’l-Muğnî, 2000), 3/1648.

⁴³⁶ el-Buhârî, “Büyü’,” 3.

⁴³⁷ İbn Ebi’d-Dünya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Vera‘*, thk. Ebî Abdullah Muhammed b. Hamdu’l-Hâmud, (Kuveyt: Dârü’s-Selefiyye, 1977), 57.

⁴³⁸ et-Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme,” 22. Ayrıca bkz. el-İşbilî, Ebû Muhammed Abdulhak, *el-Cem beyne’s-Sahîhayn*, (Riyad: Dârü’l-Muhakkik, 1999), 4/410.

⁴³⁹ İbnü’l-Esîr, İzzeddin Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed, *Üsdü’l-Ğâbe fî Marifeti’s-Sahâbe*, thk. Muhammed İbrahim vd. (Kahire: Dârü’l-Kütübi’s-Şa’bi, 1973), 2/8.

“Bu tür şeyler helaldir ama kişi yine de sakınır” demiştir. Ancak Kurtubî (ö.671/1273) bu ifadeye itiraz eder ve bunun doğru bir tanım olmadığını belirtir. Ona göre, helâlin en alt seviyesi, bir şeyin yapılmasının ya da terk edilmesinin eşit derecede mübah olmasıdır. Böyle bir durumda, yani bir davranış tamamen serbest ve nötr konumdaysa, onunla ilgili vera‘ göstermek söz konusu olamaz. Zira bir davranışta iki yön arasında bir tercih söz konusu olduğunda, artık o davranış “mübah” olmaktan çıkar. Bu durumda: Eğer terk etmek, yapmaktan daha üstün hâle gelirse, o fiil mekruh sayılır. Eğer yapmak, terkinden daha faziletli görülürse, o zaman o fiil mendub (yapılması teşvik edilen) olur. Dolayısıyla, vera göstermekten söz edebilmek için ortada eşit bir durum değil, tercih edilen bir yönün varlığı gerekir.⁴⁴⁰

2.18. Zühd

Sözlükte; ilgisiz davranmak, yüz çevirmek ve rağbet etmemek anlamına gelen zühd⁴⁴¹, tasavvuf ıslahında ise kalbi ve akli meşgul eden şeylerle alâkayı kesmek dünyaya doludizgin dalmak ve dünya ile ilgili ne varsa buna hırs göstermektir.⁴⁴² Bazı sûfîler, zühdü, fuzuli ihtiyaçlardan fazla olanı terk edip Allah’a celle celâluh yönelmek olarak tarif etmişlerdir. Buradan hareketle zâhid, ahiret rahatı için dünyasını terk eden kişi denilebilir.⁴⁴³ Bu tanımlara örnek olarak aşağıdaki hadis-i şerif verilebilir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ الْأَدْمِيُّ الْقَارِيُّ بِبَغْدَادَ، ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ أَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ نَاصِحٍ، ثَنَا خَالِدُ بْنُ عَمْرِو الْقُرَشِيُّ (٢)، ثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَعَظَ رَجُلًا، فَقَالَ: ”إِذَا هَدَى الدُّنْيَا يُحِبُّكَ اللَّهُ، وَإِذَا هَدَى فِيمَا فِي أَيْدِي النَّاسِ يُحِبُّكَ النَّاسُ“

Bağdat’ta okuyan Ebû Bekr Muhammed b. Ca‘fer el-Edemî > Ebû Ca‘fer Ahmed b. Ubeyd b. Nâsih > Halid b. Amr el-Kuraşî > Süfyan es-Sevrî > Ebû Hâzım > Sehl b. Sa‘d radiyallahu anh dedi ki: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem bir

⁴⁴⁰ el-Aynî, *Umdetü'l-Karî*, 1/300.

⁴⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/196-197.

⁴⁴² Abdürrazzak el-Kâşânî, *Mu‘cemu Istîlâhâtî’s-Sûfiyye*, 216; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 481.

⁴⁴³ İbn Fûrek, *el-İbâne*, 42; Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 90-91.

adama nasihat ederek şöyle buyurmuştur: “*Dünyada zühd sahibi ol ki, Allah seni sevsin. İnsanların elinde olan şeylerden uzak dur ki, insanlar seni sevsin.*”⁴⁴⁴

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

el-Hâkim en-Nisâbûrî, rivâyetin senedinin sahîh olduğunu zikretmiştir.⁴⁴⁵ Ayrıca İbn Mâce, et-Taberânî, Ebû Nuaym ve el-Beyhâkî mezkûr rivâyete eserlerinde yer vermişlerdir.⁴⁴⁶ Başka rivâyetlerde gelen kişinin Hz. Peygamber’den, “Yaptığım takdirde insanların ve Allah’ın beni seveceği bir amel tavsiyesi” istemesi üzerine bu hadisin söylendiği ifade edilmiştir.⁴⁴⁷ İbn Mâce’nin tahric ettiği hadis, senedinde yer alan İbn Lehîa’dan ötürü zayıf kabul edilse de⁴⁴⁸ el-Hâkim en-Nisâbûrî, hadisin sahîh olduğunu ancak *Sahîhayn*’da tahric edilmediğini söylemiştir.⁴⁴⁹ İmam Nevevî de mezkur rivâyeti hasen kabul etmiştir. Çünkü rivâyetin farklı tarikleri mevcuttur. Bunlarla değerlendirildiğinde hasen li ğarihi seviyesindedir.⁴⁵⁰ Nitekim İbn Receb el-Hanbelî (ö.795/1393), söz konusu hadisin zühd konusunu en açık ve özlü biçimde dile getiren rivâyetlerden biri olduğunu belirtmiş ve bu hadislerin çeşitli kaynaklardan pek çok senedle nakledildiğini vurgulamıştır.⁴⁵¹

Hadiste geçen “Dünyada zühd sahibi ol” ifadesinden kastedilen **zühd**, kişinin ahiret açısından fayda sağlamayan şeyleri terk etmesidir. İnsan dünya içinde yaşasa bile, dünyanın kalbine hâkim olmasına izin vermemelidir. Başkalarının elinde bulunan nimetlere karşı bir beklenti içine girmemeli ve dünya malına gönülden bağlanmamalıdır. Bunun yerine kul, kendisini Allah’a yaklaştıran amellere yönelmeli ve kalbini bu doğrultuda diri tutmalıdır. Dolayısıyla “Allah seni sever” çünkü Allah’ın düşmanlarını sevmediğin için O, seni sever. “Yani (insanların seni sevmesi), onların

⁴⁴⁴ el-Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstedrek*, 9/29.

⁴⁴⁵ el-Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstedrek*, 9/29.

⁴⁴⁶ İbn Mâce, “ez-Zühd fi’l-Dünya” 1; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, 3/253; el-Beyhâkî, *Şuabu’l-İman*, 7/344. et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, 6/365; el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 1/133.

⁴⁴⁷ el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 1/133.

⁴⁴⁸ el-Kürdî, Ebû Uveys Eşref b. Nasır, *Silsiletü’l-Fevâidi’l-Hadisiyye ve’l-Fıkhiyye*, (Mısır: Dârü’l-Lu’lu, 2012), 5/191.

⁴⁴⁹ el-Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstedrek*, 9/24.

⁴⁵⁰ Ebû Zekerîya Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fehl, (Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1. Baskı, 2007), 165; Muhammed el-Hût, *Esne’l-Metâlib*, 51.

⁴⁵¹ İbn Receb, Ebû’l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Şihâbiddin b. Ahmed b. Recâb el-Hanbelî el-Bağdadî, *Câmiu’l-Ulûm ve’l-Hikem fi Şerhi Hamsîn Hadîsen min Cevâmî’i’l-Kelim*, thk. Dr. Muhammed el-Ahmedî Ebû’n-Nur, (Kahire: Dârü’s-Selâm Matbaası, 2004), 2/845-846.

sevdiği şeyleri -malı ve mevkii- terk etmenden dolayıdır. Çünkü sen onların arzu ettiğini paylaşmaz, onlarla o konuda rekabete girmezsin.”⁴⁵²

Bazıları da şu dizeleri söylemiştir:

“Zühd, halktan tamamen yüz çevirmektir;

Hak ise ancak hakikatlerin bizzat varlığında bulunur.

Sevgi ise, ancak kalbi mahlûklardan uzaklaştırıp,

Halkın Rabb’iyle meşgul olan kimsenin sevgisidir.”⁴⁵³ İşin özünde şunlar söylenebilir: İnsanın dünyaya gönlünü bağlamaması gerekir; dünya elinde olabilir ancak onu kalbine yerleştirmemelidir. Asıl olan kalbinin Allah’a yönelmesidir. Yoksa bu dünyadan hiçbir şey almamak demek değildir. Zira helal olan alınabilir, haram olan terk edilir. Gerçek zühd de işte budur.⁴⁵⁴

2.19. Samt

Samt kelimesi sözlükte; uzun bir süre susmak, konuşmamak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵⁵ Tasavvuf ıstılahında da kelime anlamıyla kullanılmaktadır. Zira tasavvuf geleneğinde ihtiyaçtan fazla kelâmı etmemek, boş sözler konuşmamak esastır. Nitekim anlamlı konuşmanın güzel olduğu, insan aklını kuvvetlendirdiği ve takvâyı elde etmenin vesilesi olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵⁶ Bunun yanı sıra konuşmanın emredildiği, şeriatın emir ve yasaklarının gereği olarak konuşmak icap ettiğinde susmanın hata olduğu ifade edilmiştir. Ebû Ali ed-Dekkak’tan (ö. 405/1015) şöyle bir söz rivâyet edilmiştir: “Hakkı müdafaa etmek için susan dilsiz şeytandır.”⁴⁵⁷ Buradan hareketle tasavvufta konuşmanın mutlak bir ifade olmadığı bilakis yeri ve zamanına göre gerekli olduğu anlaşılmıştır. Tasavvufun bu anlayışını yansıtan aşağıdaki hadis-i şerif, samta örnek olarak verilebilir:

⁴⁵² Molla Ali el-Karî, *Mir’âtü’l-mefâtîh*, 8/3246.

⁴⁵³ Molla Ali el-Karî, *Mir’âtü’l-mefâtîh*, 8/3246.

⁴⁵⁴ İbn el-Useymin, *Şerhu Riyazi’s-Salihîn*, 3/369.

⁴⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 2/54.

⁴⁵⁶ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 311.

⁴⁵⁷ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 172; Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’l-Tasavvufiye*, 91-92.

عَنْ سُؤَيْدِ بْنِ نَصْرِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجَلَانَ، عَنْ سَعِيدِ
الْمَقْبَرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ،
فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْنُتْ

Süveyd b. Nasr > Abdullah b. el-Mübârek > Muhammed b. ‘Aclân > Saîd el-Makbûrî > Ebû Hüreyre radiyallahu anh’dan rivayet etti ki Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “Allah’a ve ahiret gününe iman eden ya hayr söylesin yahut sussun. Ve Allah Teâlâ, ‘Bir söz ağzından çıkmamış olsun ki onun yanında hazır/gözetleyen bir melek bulunmasın’⁴⁵⁸ buyurmuştur.”⁴⁵⁹

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Hadisin “Allah’a ve ahiret gününe iman eden ya hayr söylesin yahut sussun” kısmı muttefekun aleyhtir.⁴⁶⁰ Ayrıca hadisin senedine sahîh diyen et-Tirmizî ve farklı bir tarik ile de Ahmed b. Hanbel mezkûr rivâyeti tahric etmiştir.⁴⁶¹

Allah’a ve ahiret gününe inanan bir kişinin bir sorumluluk bilinci taşıması son derece doğaldır. Bilindiği üzere, disiplinli bir yaşam tarzı, ahiret inancıyla doğrudan bağlantılıdır. Hesap verme, ceza ve mükâfat gibi kavramlara inanan biri, hesap gününde mahcup olmamak adına özellikle diline dikkat eder ve hayatını daha özenli bir şekilde sürdürmeye çalışır. Bahsi geçen hadiste de bu temel hakikate vurgu yapılmakta; kişinin dilini korumasının iki yolu olduğu ifade edilmektedir: Ya hayır söylemek ya da susmak. Bu bağlamda, sorumluluk sahibi her birey, açıkça bir iyilik ve güzellik içermeyen sözlerden uzak durmalıdır. Bazen konuşmak ile susmak arasında bir fark görülmediğinde, sessiz kalmak daha faziletli bir davranış sayılır. Hatta İmam Nevevî, eğer kişi konuşmasında fayda olacağını düşünürse konuşmalı yoksa sükût etmeli demiştir.⁴⁶²

⁴⁵⁸ Kaf, 50/17.

⁴⁵⁹ el-Buhârî, “Rekâik,” 23; Müslim, “Lukata,” 14; en-Nesâî, “Rekâik,” 57; Malik b. Enes, *el-Muvatta*, 5/1360; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/64; Ma’mer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi*’, thk. Habîbu’r-Rahmân el-A’zamî, (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 2. baskı, 1983), 11/7.

⁴⁶⁰ el-Buhârî, “Rekâik,” 23; Müslim, “İmân,” 74. Geniş bilgi için bkz. el-İraki, *Tahricü’l-Ehadisi’l-İhya*, 952.

⁴⁶¹ et-Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme,” 43; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/64. Geniş bilgi için bkz. İbnü’l-Esir, *Camîu’l-Usul*, 11/729.

⁴⁶² İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu’l-Bârî*, 11/311.

2.20. Havf ve Recâ

Havf kelimesi; korku, başa gelmesinden veya istenilen bir durumun olmaması durumunda duyulan kaygı anlamında kullanılmakta⁴⁶³; recâ ise ümit, Allah'ın rahmetini umarak böyle bir temennide olmak diye tarif edilmiştir.⁴⁶⁴ İmanın sıhhat şartlarından biri de havf ve recâdır. Bundan dolayı korku ve ümit, “imanın kanatlarıdır” denilmiştir.⁴⁶⁵ Bazı tasavvuf ehli Allah'tan korkmanın çeşitleri olduğunu söyler. Bunlar: âbidler için rehbet⁴⁶⁶, âlimler için haşyet⁴⁶⁷, muhibler için vecel⁴⁶⁸, âbidler için heybet⁴⁶⁹ ve günahkârlar için kullanılan havf⁴⁷⁰ tabirleridir.⁴⁷¹ Bu tanımlar ışığında aşağıdaki hadis-i şerif örnek olarak verilebilir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ وَقُتَيْبَةُ وَابْنُ حُجْرٍ جَمِيعًا عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: ابْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، أَخْبَرَنِي الْعَلَاءُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «لَوْ يَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ مَا عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْعُقُوبَةِ مَا طَمَعَ بِجَنَّتِهِ أَحَدٌ، وَلَوْ يَعْلَمُ الْكَافِرُ مَا عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الرَّحْمَةِ مَا قَنَطَ مِنْ جَنَّتِهِ أَحَدٌ.

Yahya b. Eyyûb ve Kuteybe ve İbn Hucr > İsmail b. Ca'fer > İbn Eyyûb > İsmâil > el-'Alâ' > Babasından > Ebû Hüreyre radiyallahu anh Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “Eğer mü'min Allah'ın azabının ne kadar şiddetli olduğunu bilseydi, O'nun cennetinden ümit keserdi. Eğer kâfir de Allah'ın rahmetini bilseydi O'nun rahmetinden asla ümit kesmezdi.”⁴⁷²

⁴⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/99.

⁴⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/83-84. Geniş bilgi için bkz. Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 144.

⁴⁶⁵ Çetin, *Ahlaki Reçeteler*, 357.

⁴⁶⁶ Rehbet: Korku, çekinme anlamlarına gelir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/437.

⁴⁶⁷ Haşyet: Bilgiye dayalı derin saygı ve korku demektir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/228.

⁴⁶⁸ Vecel: Kalpte meydana gelen ani korku, ürperti. Özellikle kalbin titreşmesi ile ilgili bir korku türüdür, anlamındadır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/722.

⁴⁶⁹ Heybet: Azametten doğan saygı dolu korku. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/779.

⁴⁷⁰ Havf: Korku, çekinme, hoşlanılmayan bir şeyin meydana gelmesinden endişe duyma. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/99.

⁴⁷¹ İbn Fûrek, *el-İbâne*, 216; Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, 92-93.

⁴⁷² Müslim, “Tevbe” 2755.

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

Ebû Ya'la'nın *Müsned*'ini şerh eden Hüseyin Selim Esed, mezkûr rivâyetin senedinin sahîh olduğuna hükmetmiştir.⁴⁷³ Ayrıca *Camîu'l-usul*'un ta'likını yapan Eymen Salih Şaban mezkûr hadisi, et-Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'in de rivâyet ettiğine değindikten sonra senedlerinin sahîh olduğuna hükmetmiştir.⁴⁷⁴

Hadiste, “Eğer mü'min Allah'ın azabının ne kadar şiddetli olduğunu bilseydi” yani hiç Allah'ın rahmetine bakmadan azabına bakmış olsaydı, “O'nun cennetinden ümidini keserdi”, “Eğer kâfir de Allah'ın rahmetini bilseydi” yani azaba dikkat etmeden sadece rahmete yönelmiş olsaydı, “O'nun rahmetinden asla ümidini kesmezdi” denilmiştir. Bu hadis ile ilgili Tıbî (ö.743/1343) şöyle demiştir: Bu hadisin siyak ve sibakından (konteks) anlaşılan Allah'ın sıfatlarının niteliğini açıklamak kastedilmiştir. Zira O'nun sıfatları sonsuz olduğu için kimse tam anlamıyla bunları kavrayamaz.⁴⁷⁵

Allah'ın rahmetinin genişliğine de vurgu yapıldığı görülmektedir. Konu ile alâkalı İmam Cezerî, (ö.833/1429) “*Rahmetim gazabımı geçmiştir*”⁴⁷⁶ hadisi bağlamında şu hususlara değinmiştir: Bu ifade, Allah'ın rahmetinin enginliğine ve bütün mahlûkatı kuşattığına işaret etmektedir. Nitekim bir kimse hakkında “cömertliği galip geldi” denildiğinde, bu onun en belirgin özelliği olduğuna delâlet eder. Ancak Allah'ın rahmeti ve gazabı, O'nun sevap ve cezaya dair iradesine dayanan sıfatlarıdır. Bu bakımdan, Allah'ın sıfatları arasında biri diğerine üstünlük sağlar denilemez. Buradaki “galip gelme” ifadesi ise, hakikî değil, mecazî anlamda kullanılmıştır ve anlamı vurgulamak için yapılan bir mübalağadır.⁴⁷⁷

⁴⁷³ el-Mevsılî, Ebû Ya'la Ahmed b. Ali, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, (Beyrut: Dârü'l-Me'mun, 1974), 11/392.

⁴⁷⁴ et-Tirmizî, “Daavât” 111; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/86. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, *Camîu'l-Usul*, 11/729.

⁴⁷⁵ el-Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, 5/335.

⁴⁷⁶ Müslim, “Tevbe” 14.

⁴⁷⁷ el-Mübarekfurî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, 9/370.

2.21. Velâyet

Velâyet kelimesi sözlükte; idare etmek, düzenlemek, yaklaşmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁷⁸ Tasavvuf ıstılahında Allah'ın celle celâluh kulunu, kulun da Rabb'ini dost edinmesi ve buna bağlı olarak aralarında sevgi ve dostluğun olması diye tarif edilmiştir.⁴⁷⁹ Bir başka ifadeyle kulun kendisini Hakk'ın katında yok ederek, sadece O'na yönelmesiyle yakınlığı (kurbiyeti) elde etmesidir.⁴⁸⁰ Bazı tasavvuf âlimleri velâyeti kazanmanın şartlarını şöyle sıralanmışlardır: Birincisi sağlam bir inanç ve teslimiyet; ikincisi farzları yerine getirip yasaklardan sakınmak ve üçüncüsü, nafilelere devam ederek Hakk'a yaklaşımdır.⁴⁸¹ Bu tanımlar ışığında aşağıdaki hadis-i şerif velâyet mertebesine örnek olarak verilebilir:

حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ وَعُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالََا: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقُعْقَاعِ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ بْنِ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ لَأَنَاسًا مَا هُمْ بِأَنْبِيَاءَ، وَلَا شُهَدَاءَ يَغْبِطُهُمُ الْأَنْبِيَاءُ وَالشُّهَدَاءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، بِمَكَانِهِمْ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى» قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، تُخْبِرُنَا مَنْ هُمْ، قَالَ: «هُمْ قَوْمٌ تَحَابُّوا بِرُوحِ اللَّهِ عَلَى غَيْرِ أَرْحَامٍ بَيْنَهُمْ، وَلَا أَمْوَالٍ يَتَعَاطَوْنَهَا، فَوَاللَّهِ إِنَّ وُجُوهَهُمْ لَنُورٌ، وَإِنَّهُمْ عَلَى نُورٍ لَا يَخَافُونَ إِذَا خَافَ النَّاسُ، وَلَا يَحْزَنُونَ إِذَا حَزَنَ النَّاسُ» وَقَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ {أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} [يونس: ٦٢]

Züheyr b. Harb ve Osman b. Ebî Şeybe > Cerîr > Umâra b. el-Ka'kâ' > Ebû Zür'a b. Amr b. Cerîr > Ömer b. Hattab, radiyallahu anh Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “Allah'ın kullarından öyle bazı kimseler vardır ki, onlar ne peygamberdir ne de şehiddir. Kıyamet gününde Allah katındaki makamlarından dolayı peygamberler ve şehitler onlara gıpta ederler.” Sahâbîler: Ya Rasûlallah! Onlar kimlerdir, dediler. Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “Onlar Allah'ın rızası için birbirlerini seven bir topluluktur. Öyle ki aralarında kan bağı yoktur. Mallarını paylaşarak birbirlerini sevmiş de değillerdir. Vallahi onların yüzleri nurdan olup onlar bir nur üzerinde bulunacaklardır. İnsanlar

⁴⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/407.

⁴⁷⁹ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 1/165-168.

⁴⁸⁰ el-Kâşânî, *Mu'cemu Istîlâhâtî's-Sûfîyye*, 89. Geniş bilgi için bkz. Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 688.

⁴⁸¹ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiyye*, 105-106; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 201-202.

*korktuğunda onlar korkmazlar; insanlar üzüldüğünde ise onlar üzülmazler.” Ve sonra şu âyeti okumuştur: “İyi bilin ki Allah’ın dostları için hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmazlar.”*⁴⁸²

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

el-Hâkim en-Nisâbûrî, rivâyetin sahîh olduğunu dile getirmiştir.⁴⁸³ Irâkî (ö. 806/1404) de hadisin Ahmed b. Hanbel ve el-Beyhâkî’nin farklı tariklerle tahrir ettikten sonra et-Tirmizî’nin, rivâyetin senedi için hasen sahîh tabirini kullandığını ifade etmiştir.⁴⁸⁴ Ayrıca el-Buhârî, Hâkim’in senedinde yer alan Vakıd b. Selem’den hadis almıştır.⁴⁸⁵

el-Camiu’s-Sağir’in şârihi Yemenli Muhammed b. İsmail es-San’ânî (ö. 1182/1768) hadisi şerh ederken şunları söylemiştir: “Onlar ne nebî ne de şehit olan kimselerdir” ifadesi, özellikle belirtilmiştir; çünkü böylesine yüce bir makama ulaşanların genellikle peygamberler ve şehitler olduğu düşünülür. “Yüzlerinin beyazlığı gözleri kamaştırır” yani yüzlerinden yayılan nur, bakanları etkiler. “Peygamberler ve şehitler onlara gıpta eder” ifadesiyle, onların elde ettiği yüksek makam karşısında, bu yüce zatlar bile onların konumuna hayranlık duyar ve o derecenin kendilerine ait olmasını isterler. “Mevkileri” yani Allah katındaki yakınlıkları, teşbih yoluyla anlatılmıştır. “Ve Allah’a olan yakınlıkları” ifadesiyle bu makamlara hangi amellerle ulaştıkları merak edilir hâle gelir. Bu bağlamda sorulmuş gibi kabul edilerek Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Onlar, farklı kabilelerden gelen kimselerden oluşan topluluklardır ve onlar, Allah’ı zikretmek için bir araya gelirler ve sözlerin en güzelini seçerler.” Buradaki “seçmek”, kelime anlamıyla ayıklamak, özenle tercih etmek demektir.” Nasıl ki hurma yiyen biri, hurmaların en güzelini ayıklayıp seçerse...” Bu benzetmeyle, onların zikir meclisinde en güzel ve en değerli sözleri öne çıkardıkları ifade edilmiştir. Bu hadis, Allah’ı celle celâluh anmak üzere bir araya gelmenin ne kadar faziletli olduğunu, seçilen sözlerin ise Allah’ı celle

⁴⁸² Ebû Davud, “İcâre” 41. Ayrıca âyet için bkz. Yunus 10/62.

⁴⁸³ el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 8/225 Geniş bilgi için bkz. el-Bûsîrî, Ahmed b. Ebû Bekr b. İsmail, *İtâfû’l-Hirri’l-Mehri bi Zevâidi’l-Mesânidi’l-Haseni*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, (Riyad: Dârü’l-Vatan, 1999), 6/112.

⁴⁸⁴ et-Tirmizî, “Tefsiru’l-Kurân” 39; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/541; el-Beyhâkî, *Şuabu’l-İmân*, 11/318. Geniş bilgi için bkz. el-İrâkî, *Tahricü’l-Ehadisi’l-İhya*, 512.

⁴⁸⁵ İbn Adî, Ebû Ahmed, *el-Kâmil fi Duafai’r-Rical*, thk. Adil Ahmed Abdu’l-Mevud, (Beyrut: Dârü’l- Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 8/381.

celâluh zikirle ilgili en değerli ifadeler olduğunu vurgular. Özellikle Kur'an tilaveti bu tanıma tam olarak uymaktadır; çünkü Kur'an, sözlerin en güzelidir ve Allah'ı anmanın en şerefli yoludur.⁴⁸⁶

2.22. Kerâmât

Kerâmet kelimesi sözlükte; değer, kıymet gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁸⁷ Dini bir kavram olarak ise, bir müminde mucizenin dışında gerçekleşen harikulâde durumdur. Kerâmet Allah'ın celle celâluh sevdiği kuluna bir nevi ikramıdır. Âlimler kerâmeti ikiye ayırmışlardır. Birincisi; büyük kerâmet, kişinin istikamet üzere bulunması, hâl ve hareketlerinde Kur'an ve sünnet çizgisi üzerinde kalmasıdır. İkincisi küçük kerâmet ise, su üzerinde yürümek gibi olağanın dışında gerçekleşen durumlardır. Sûfiler esasında küçük kerâmetten çok, büyük kerâmet olan istikamet üzere kalmayı daha çok önemsemiş işlerdir.⁴⁸⁸ Kerâmetin varlığı üzerine âlimlerin icması vardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'a Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar getiren adamın kıssası şöyle anlatılmaktadır:

قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ (قَالَ
الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ
فَضْلِ رَبِّي

“Cinlerden bir ifrit, ‘Sen daha yerinden kalkmadan onu sana getiririm. Gerçekten ben buna güç yetiririm ve güvenilir bir kimseyim’ dedi. Kendisinde Kitaptan bir bilgi bulunan kimse ise, ‘Ben onu gözünü açıp kapamadan önce sana getiririm’ dedi. (Süleyman) onu yanında yerleşmiş olarak görünce, ‘Bu, Rabbimin bir lütfudur; şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü?’ diye beni sınamak içindir. Kim şükrederse, kendi iyiliği için şükretmiş olur; kim de nankörlük ederse bilsin ki Rabbim müstağnidir, çok kerem sahibidir.”⁴⁸⁹ Aynı şekilde Hz. Meryem’e vasıtasız bir şekilde sofranın indirilmesi⁴⁹⁰ âyette şu şekilde ifade edilmektedir:

⁴⁸⁶ es-San‘ânî, Muhammed b. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî el-Kuhlânî, *et-Tenvîru Şerhu Câmi‘i’s-Sagîr*, thk. Muhammed İshak, Riyad: Mektebetü Dâri’s-Selâm, 2011, 7/351.

⁴⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 12/514.

⁴⁸⁸ Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü’l-Tasavvufiye*, 114-116; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 688.

⁴⁸⁹ en-Neml, 27/39-40.

⁴⁹⁰ Âl-i İmran, 3/37.

(فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ)

“Rabb’i onu güzel bir şekilde kabul etti, güzel bir şekilde yetiştirdi ve Zekeriya’yı onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyya onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir rızık bulurdu. ‘Meryem! Bu sana nereden geliyor?’ derdi. O da ‘Bu, Allah katındandır. Allah dilediğine hesapsız rızık verir’ derdi.”⁴⁹¹

Bu âyetler kerâmete örnek olarak verilmiştir.⁴⁹² Konu ile ilgili hadis-i şeriften delil de şöyledir:

أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ زِيَادٍ النَّيْسَابُورِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا: يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ , عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجَلَانَ , عَنْ نَافِعٍ , عَنْ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ " بَعَثَ جَيْشًا وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ رَجُلًا يُدْعَى سَارِيَةَ قَالَ: فَبَيْنَمَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَخْطُبُ النَّاسَ يَوْمًا فَجَعَلَ يَصِيحُ وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ: يَا سَارِي الْجَبَلِ يَا سَارِي الْجَبَلِ. مَرَّتَيْنِ , فَقَدِمَ رَسُولُ الْجَيْشِ فَسَأَلَهُ: فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَقِينَا عَدُوَّنَا , فَهَرَمُونَا , فَإِذَا بِصَاحِبِ يَصِيحُ: يَا سَارِي الْجَبَلِ يَا سَارِي الْجَبَلِ , فَأَسْنَدْنَا ظُهُورَنَا بِالْجَبَلِ; فَهَرَمَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَقِيلَ لِعُمَرَ: إِنَّكَ كُنْتَ تَصِيحُ بِذَلِكَ

Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ziyâd en-Neysâbûrî > Yunus b. Abdil’âlâ > Abdullâh b. Vehb > Yahyâ b. Eyyûb > Muhammed b. Aclân > Nâfi’ > İbn Ömer radiyallahu anh dedi ki: Hz. Ömer radiyallahu anh bir orduya yöneldi ve başlarına Sâriye isimli birini tayin etti. Ömer radiyallahu anh bir gün aramızdayken Ya Sâriye! Ya Sâriye! Dağa, diye üç defa bağırmaya başladı. Sonra ordunun elçisi geldi ve Hz. Ömer radiyallahu anh ona sordu. Elçi şöyle dedi: “Düşmanlarımızın hezimetleriyle karşılaşınca, o durumdayken bir ses duyduk. Ya Sâriye! Ya Sâriye! Dağa, diye üç defa. Akabinde sırtımızı dağa yasladık ve Allah onları hezimete uğrattı ve Hz. Ömer’e şöyle dedi: “Sen böyle (mi) sesleniyordun.”⁴⁹³

⁴⁹¹ Âl-i İmrân, 3/37.

⁴⁹² el-Kelâbâzî, et-Taarruf, 44.

⁴⁹³ el-Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî, Kitâbü’ş-Şerî’a, thk. Dr. Abdullah b. Ömer b. Süleyman, (Riyad: Dâru’l-Vatan, 2. baskı, 1999), 4/1888; es-Süyûtî, Camiu’l-Ehadis, 29/14.

Hadisin Tahric ve Değerlendirilmesi

İbn Hacer el-Askalânî *İsabe* adlı eserinde kıssanın farklı kaynaklarına değindikten sonra hadisin senedinin hasen olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁴ Aclûnî de konuyla ilgili farklı kaynaklara atıf yaptıktan sonra İbn Hacer'in hükmüne mutabık olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁵ el-Elbânî, mezkûr kıssanın tahric edildiği eserlerdeki senedlerinin zayıf olduğunu ifade etmekle beraber İbn Kesîr'in (ö.774/1373) rivâyetinin hasen bir senede sahip olduğunu nakletmiştir.⁴⁹⁶

Hadiste adı geçen kişi "Sâriye b. Zenîm'dir. Hz. Ömer radiyallahu anh minberdeyken ona şöyle seslenmiştir: 'Ey Sâriye! Dağa, dağa!' Sâriye ise Nihâvend'deydi." Tabi "Hz. Ömer hutbe okurken" ifadesiyle, Medine mescidinde, sahâbe ve tâbiînin büyüklerinden oluşan bir topluluğun huzurunda olduğu anlaşılır. Bu topluluk içinde Hz. Osman ve Hz. Ali de bulunuyordu. Bu olay, Hz. Ömer'in büyüklüğünü ve hilâfetinin doğruluğunu gösteren büyük bir kerâmet ve şanlı bir meziyet olarak değerlendirilmiştir. Hz. Ömer, hutbesi sırasında ya da ardından "Ey Sâriye!" diye seslenmeye başladı. "el-cebele!" "Dağa, dağa!", yani: "Dağa sığın, dağı arkana al!" anlamındadır. Cemaat, bu duruma oldukça şaşırmıştır. Daha sonra ordudan bir elçi gelerek şöyle haber vermiştir: "Ey Mü'minlerin Emîri! Düşmanla karşılaştık. İlk başta bizi mağlup ettiler. O sırada bir ses duyduk: 'Ey Sâriye! Dağa!' Bunun üzerine sırtımızı dağa verdik ve Allah Teâlâ düşmanı bize yenik kıldı." Bu olayda Hz. Ömer'in sahip olduğu birçok olağanüstü hâl ortaya çıkmaktadır: Savaş meydanının ona açılması (keşf), sesinin çok uzaklara ulaştırılması, oradaki askerlerin bu sesi işitmesi ve bu ilâhî ikramla zaferin gelmesi. Tüm bu hususlar Hz. Ömer'in yüce makamına ve Yüce Allah'ın ona lütfettiği kerâmetlere delâlet eder.⁴⁹⁷

GENEL DEĞERLENDİRME

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, tasavvuf literatüründe kullanılan birçok kavrama *er-Riyazü't-Tasavvufiye* adlı eserlerinde yer vermiştir. Büyük Doğu Yayınlarının baskısına göre, doksan sekiz kavramın birçoğunu geniş bir şekilde açıklamıştır.

⁴⁹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe fi temyîzi's-şahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/5.

⁴⁹⁵ el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/470.

⁴⁹⁶ el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehadisi's-Sahîha*, 3/101.

⁴⁹⁷ Molla Ali el-Karî, *Mirkatü'l-Mefâtiḥ*, 9/3842.

Müellifin amacı ders kitabı hazırlamak olduğundan olsa gerek, birbiriyle benzer birçok kavramı farklı başlıklar altında aralarındaki nüanslara değinerek tekrar açıklamıştır. Bu duruma örnek olarak “havâtır” ve “vârid” kelimeleri verilebilir. Vârid, havâtır kavramının aynısı olmakla beraber daha geniş bir anlama sahiptir. Bunun yanı sıra Tasavvuf litaratüründe en çok kullanılan kavramları eserine alma noktasında titiz davranmıştır.

Çalışmanın amacı Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin tasavvufun temel kavramlarının hadislerdeki karşılığının olup olmadığının araştırılması olmadığı için bu bölümde bütün kavramlara örnek olarak bir hadis-i şerife yer verilmemiştir. Yukarıda da değindiğimiz gibi birbiriyle kapsam olarak uyuşan ve mana itibariyle aynı olan kavramlar tekraren bu bölüme dâhil edilmemiştir. Hem çalışmanın amacını aşmış olmamak adına örnek olması bağlamında yirmi iki tane kavram ile ilgili hadis-i şerifler araştırılıp ilgili başlıklar altına konulmuştur.

Hadisleri kavramlarla ilişkilendirmede Eşref Ali et-Tânevî ve Ahmet Yıldırım'ın çalışmaları başta olmak üzere, diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır. Onların eserlerinde yer verilmeyen kavramlar ile ilgili kendi gayretimiz sonucu ilgili rivâyetler tespit edilmiştir. Bu duruma “havf” ve “recâ” kavramlarına delil bağlamında verilen rivâyet örnek olarak verilebilir. Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Üçışık, *er-Riyazü't-Tasavvufiye*, adlı eserinde değinmiş olduğu kavramların Kur'an ve sünnetteki delillerini araştırmak belki başka bir çalışmanın konusu yapılabilir.

SONUÇ

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında yaşamış, değerli bir İslâm âlimidir. Van'ın Başkale ilçesinden ilim yolculuğuna başlayan Arvâsî, birçok alanda kendini ilmî ve kültürel anlamda geliştirmiştir. Yaşadığı ortamın etkisiyle tasavvufî muhitlerle iç içe olmuş ve birçok tarikat ehliyle birlikte bulunmuştur. Osmanlının son dönemleri, Cumhuriyetin ilk yılları olması hasebiyle birçok girift mesele ile karşılaşmıştır. Derin feraseti sayesinde bu durumları aşmayı başarmıştır. Meselâ Menemen hadisesinde yaşadıkları bu duruma örnektir. Ayrıca Cumhuriyetin ilk yılları, İslâm anlayışının münevverler arasında farklılık gösterdiği bir zaman dilimidir. Bir yandan Ziya Gökalp gibi Kur'an âyetlerine Ehl-i Sünnetin anlayışının dışında anlamlar yükleyenler olduğu gibi, diğer yandan Tasavvuf adı altında farkı uygulamaların da tezahür ettiği bir zamandır. Böyle bir dönemde Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, ilmi ve tasavvuf anlayışı ile birçok insana rehberlik etmiştir. Eserlerine bakıldığı zaman görülen şudur ki; Arvâsî, klâsik bir dergâh şeyhliğinden ziyade, tasavvufu hayatın içine yerleştirme ve iyi insanlar yetiştirme gayreti içerisinde olmuştur. Onun bu tavrı, yazdığı eserlerinde kendini bâriz bir şekilde göstermektedir. Meselâ *Râbita-i Şerîfe* ve *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye* gibi temel eserlerinde Arvâsî; zikir, râbita ve tevhîd gibi tasavvufî esasları ayrıntılı biçimde ele almıştır. Zikrin yalnızca dil ile yapılmasının yeterli olmayacağını, esas olarak kalbin ameli olduğunu vurgulamış ve gizli zikir ile açık zikrin farklarını ortaya koymuştur. Râbitayı, müridin şeyhinin sûretini kalbinde ve zihninde tasavvur etmesi yoluyla manevî ilerlemeye katkıda bulunan bir yöntem olarak tanımlamıştır. Bunun yanı sıra *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*'de tevhîd kavramını dört ayrı mertebede açıklayarak müridin hem tevhîd-i iman, hem tevhîd-i ilmî bâtın, hem tevhîd-i hâl düzeyinde, hem de tevhîd-i ilâhî (Allah'ın birliğini) idrak etmesini mümkün kılmıştır.⁴⁹⁸ Tekkelerin kapatıldığı ve devletin bir dönüşüm geçirdiği yıllarda uzlete çekilmemiş, yeni oluşan şartlara uyum sağlamak için muhtelif zeminlerde çalışmalarını sürdürmüştür.

⁴⁹⁸ Arvâsî Üçışık, *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*, 160.

Çalışmaya konu olan Abdülhakîm Arvâsî'nin eserleri, tasavvuf literatüründe yer alan kavramlar çerçevesinde kaleme alınmış ve bu eserlerde tasavvufî kavramların anlam ve açıklamalarına değinilmiştir. Bunu yaparken İmam Kuşeyrî, İbnü'l-Arabî ve Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) eserlerinden faydalanmıştır. Bunun yanı sıra on beş terimi açıklarken konu ile ilgili hadis-i şeriflerin kaynaklarını zikretmeden kaydetmiştir. Arvâsî'nin hadis yaklaşımı da tasavvuf anlayışını yansıtmaktadır; hadisleri genellikle senedinden bağımsız olarak, manaları doğrultusunda değerlendirmiş ve rivâyetlerin doğruluğunu keşif, ilham veya tasavvufî sezgi ile belirlemiştir. Bu tutum, tasavvuf ehlinin hadis geleneğine özgü metodolojisini göstermekte ve onu yalnızca lafızcı bir anlayıştan ayırmaktadır. Ayrıca Arvâsî, bid'at ve nefsi arzulara karşı dikkatli olunması gerektiğini vurgulamış, tasavvufî yolculukta müridin sünnete sıkı sıkıya bağlı kalmasını ve şeyhi ile sağlam bir bağ kurmasını temel ilkeler olarak benimsemiştir.

Yaptığımız inceleme neticesinde on beş hadis-i şeriften on adedi sahîh, ikisi hasen, biri mevzû ve birinin de kaynağı tespit edilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmadan ve elde edilen bulgulardan hareketle şunlar ifade edilebilir: Tasavvuf kültürüne yer yer haklı eleştirilerin olmasıyla beraber, eser yazan mutasavvıfların hadis müktesebatına hâkim oldukları bir gerçektir. Zira onlar hayatlarında sünnete çok önem verdiklerinden hadisle içli dışlı olmuşlardır. Zira Abdülhakîm Arvâsî'nin bu çalışması da bize yazılan tasavvufî eserler içerisinde hadislerin sıhhati bağlamında güvenebileceğimiz kanaatini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra başta *er-Riyâzü't-Tasavvufiye* adlı eserinde olmak üzere, oldukça fazla temel tasavvufî kavrama temas ettiği görülmüştür. Bunların önemli bir kısmını âyet ve şiir ile istidlal ederken, azı için hadislerle istişhad etmiştir. Kullandığı hadislerin kaynakları incelendiğinde, sayıca sınırlı olmalarına rağmen, yazarın hadis literatürüne aşina olduğu görülmektedir. Birtakım mutasavvıfların farklı bir metodoloji olarak ilham ve keşif yoluyla hadislerin sıhhatini tespiti kalkışmaları, tasavvuf ve tarikat çatısı altında telif edilmiş eserlere mesafeli durmamızı sağlamıştır. Ancak Seyyid Abdülhakîm Arvâsî gibi hem medrese hem de dergâh geleneğinden beslenen âlimlerin eserlerinin kaynakları hadis ilmî kriterlerine uygun yazılmaya çalışılmıştır. En azından *er-Riyâzü't-Tasavvufiye* ve diğer çalışmalar incelendiğinde bu hakikat ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin tasavvuf anlayışı ve eserleri, Kur'an ve sünnete dayanan nebevî bir miras çerçevesinde şekillenmiş; zikir, râbîta, tevhîd ve ahlâkî olgunluğu merkeze almıştır. Eserleri, tasavvufun teorik bilgisini uygulama ile birleştiren hem akademik hem de pratik açıdan zengin bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Arvâsî, döneminin entelektüel ve manevî ikliminde hem bir öğretici hem de bir rehber olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Ankara: DİB Yayınları, 2009.
- Abdullah b. Mübarek, *Kitabü'z-Zühd ve'r-Rekaik*, thk. Mustafa el-Azamî, yy: ts.
- Abdürrezzak el-Kâşânî. *Mu'cemu'l-İstılâhâtî's-Sûfîyye*, thk. Abdül'ali eş-Şahin. Kahire: Dâru'l-Menar, 1417/1996.
- el-Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî, *Kitâbü's-Şerî'a*, thk. Dr. Abdullah b. Ömer b. Süleyman, Riyad: Dâru'l-Vatan, 2. baskı, 1999.
- Açıkel, Yusuf. "Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/25 (2010), 15-44.
- el-İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-Kûfî, *Ma'rifetü's-Sikât min Ricâli Ehli'l-İlm ve'l-Hadîs ve mine'd-Du'afâ' ve Zikru Mezâhibihim ve Ahbârihim*, thk. Abdü'l-Alîm Abdü'l-Azîm el-Bestevî, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1. baskı, 1405/1985.
- el-'Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf el-Hindavî, b.y.: Mektebetü'l-Asriyye, 2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezi, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., Beyrût: Müessesetü'r Risâle, 1. Baskı, 1995-2001.
- Akgün, Hüseyin. "Tirmizî'nin Kullandığı "Hasenun Garibun" Kavramı, Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 17/3 (2017).
- Akıncı, Şerife, *Dini Ziyaret Yerleri Açısından Ankara* (Yüksek lisans Tezi), Ankara, 2008.
- Akif, Dursun, *Râbitanın Tarihi Gelişimi Tanımı ve Fıkhi Yönü*, "Sûfîyye" (10) 2021.
- Albayrak, Kadir. "Nestûrîlik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Nesturilik> (Erişim Tarihi: 12.11.2025).
- Albayrak, Sadık, *Yürüyenler ve Sürünenler*, İstanbul: Medrese Yayınları, 1979.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1997.
- Arvâs, Tarık Ziya. *Şeyhan Medresesi ve Seyyid Abdülhakîm Arvasi*, 1. Uluslararası Zap Uleması Sempozyumu, Hakkâri, 2 (2018).
- Arvâsî Üçışık, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî. *er-Riyazü't-Tasavvufiyye*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2021.

- , *Ashâb-ı Kiram*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1. Baskı, 2016.
- , *Hal Tercümesi*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları 3. Baskı, 2019.
- , *Rûh Risalesi*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2. Basım, 2019.
- , *Ebeveyn-i Rasûlullah*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1.Baskı, 2019.
- Arvâsî, Nimetullah, *Arvâs Medresesi ve Türkiye'deki Entelektüel Çevre Üzerindeki Etkisi (Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Örneği)*, Medrese ve İlahiyat Arasında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum), Bingöl Üniversitesi Yayınları: 1 (2013).
- Aslan, Taner, "Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma" Erdem (55), ts.
- Atatürk Ansiklopedisi, "Menemen Olayı",
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/menemen-olayi-2/>, (Erişim Tarihi: 03.05.2024).
- Avcı, Seyit. *Sûfîlerin Hadis Tesbit Ölçüleri: İsmâil Hakkı Bursevî Üzerine Bir İnceleme*, Hadis Tetkikleri Dergisi, 1 (2), 2014.
- Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Ankara: Seha Neşriyat, 1986.
- , *Hadis Istılahları ve Sözlüğü*, İstanbul: İFAV Yayınları, 8. Baskı, 2015.
- Aynulkudât el-Hemedânî, Abdullah b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî el-Miyâneî, *Temhîdât Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, trc. Halil Baltacı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- el-Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Sıtkı Cemil Attar, Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.
- Azamat, Nihat. "Seyyid Abdülhakîm Arvâsî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/Abdülhakîm-Arvasi> (E.T. 27.03.2023)
- Baz, İbrahim. *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 1996.
- , *Ankara'nın Manevî Önderlerinden Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, II. Uluslararası
Hacı Bacı Bayram-I Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1, 2017.
- el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrâ, *Mesâbihu's-Sünne*, thk. Yusuf Abdurrahman, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1987.

- , *Şerhü's-Sünne*, thk. Şuayb Arnaût ve Muhammed Zahir eş-Şavîş, Şam: Mektebetü'l-İslâmîyye, 1973.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Baskı, 2003.
- , *Şuabu'l-İman*, thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid, Hindistan: Mektebetü'r-Rüşd ve Dârü's-Selefiye, 2003.
- , *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerî'a*, thk. Abdülmûtî el-Kalcî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. baskı, 1985.
- el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık b. Hâlâd b. Ubeydillâh el-'Atkî el-Bazzâr. *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh. Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. baskı, 1988-2009.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-Müfred*, thk. Fuad Abdülbakî, Kahire: Tabakatü's-Selefiye, 1989.
- , *el-Câmiu's-Sahih*, Kahire: Dârü't-Te'sîl, 2012.
- , *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Mustafa el-Buğa, Şam: İbn-i Kesir, 1994.
- el-Bûsîrî, Ahmed b. Ebû Bekr b. İsmail, *İthâfü'l-Hıyere bi-Zevâ'idi'l-Mesânîdi'l-Aşere*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1999.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Vehhâbilik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/vehhabilik> (Erişim Tarihi: 21.06.2025).
- Cihan, Muhammet Işık, *Millî Mücadele'nin Örgütlenmesinde Milli Cemiyetlerin Etkisi*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 11 /2, (2024).
- Çağrııcı, Mustafa "İhsan", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/ihsan--iyilik> (22.08.2024).
- Çetin, İsmail, *Ahlâkî Reçeteler*, Isparta: Dilara Yayınları, 1. Baskı, 2009.
- , *Aşk*, Isparta: Dilara Yayınları, 2013.
- , *Mufasssal Medenî Ahlâk*, Isparta: Dilara Yayınları. 2022.
- Çetin, Nuran, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî ve Tasavvuf Anlayışı*, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, 1 (33), 2014.
- Çetinkaya, Bayram Ali (ed.), *Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni – Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi*, İstanbul: İnsan Yayınları 2015.

- Çubukçu, Hatice, *İslâm Tasavvufunda Hz. Ebû Bekir'in Yeri*, Akademik Bakış Dergisi Sayı: 66 Mart- Nisan 2018 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esad ed-Darânî, Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Davudoğlu, Ahmed. *Dini Tâmir Davasında Din Tahripçileri*, İstanbul: Bedir Yayınları, 2012.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, İstanbul: İFAV Yayınları 8. Baskı 2009.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût, Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009.
- , *es-Sünen*, thk. Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Müsned*, thk. Abdurrahman Hasan Mahmud, Mısır: el-Adab, ts.
- Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliya*, Matbaatu's-Saadet, Mısır, 1973.
- , *el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Şahihi Müslim*, thk. Muhammed Hasan İsmâîl eş-Şâfi'î, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. baskı, 1996.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Hayatı ve Hatıralarıyla Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, İstanbul: Arı ve Sanat Yayınları, 2022.
- el-Elbanî, Muhammed Nasuriddin Muhammed Nasuriddin. *Zaifü'l-Camii's-Sağir*, b.y: Mektebetü'l-İslâmîye, ts.
- , *Sahîhu't-Terğib ve't-Terhîb*, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2000.
- , *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaîfe ve'l-Mevzûa*, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1997.
- , *Sahîhu'l-Camii's-Sağir ve Ziyâdatuh*, b.y.: Mektebetü'l-İslâmîyye, ts.
- , *Silsiletü'l-Ehadisi's-Sahîha ve Fikhiha ve Fevâiduha*, Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 2002.
- Erdem, Ekrem. *İbn Arabî'nin Vahdet-i Vücûd ve Hakikat-ı Muhammediyye Teorisine Göre İnsan-ı Kâmil Anlayışı ve Yöneltilen Eleştiriler: İktisadi Hayata Dair Bir Değerlendirme*, Sakarya İktisat Dergisi, (3), 2023.
- Erkaya, Esad Mahmut, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Ankara: TDV Yayınları, 1. Baskı, 2023.
- Ertem, Barış. "TBMM ve Divan-ı Harp Mahkemesi Tutanaklarına Göre Kubilay Olayı." *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2011).

- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Kimyâ-yı Saâdet*, sad. Mehmet Faruk Gürtunca, İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1990.
- , *İhyâü 'Ulûm 'd-Dîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. baskı, 1985.
- , *İhyau Ulumi 'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.
- Gördebil, Osman. *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin er-Riyazü't-tasavvufiye İsimli Eseri Metin Trasnkirip ve Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2011.
- Gökçe, Ferhat. “Sûfîlerin Hadis ve Hadis İlimleri ile Münasebeti”, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi 24, (2018).
- Gündüz, İrfan. *Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta,*” *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, (19), 2007.
- el-Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014). *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Komisyon, b.y.: Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiye, 2017.
- el-Hattabî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed, *Meâlimü's-Sünen*, thk. Muhammed b. Said b. Abdurrahman, Suudi Arabistan: Câmîatü Ümmi'l-Kura, 1988.
- el-Hererî, Muhammed el-Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan el-Uremi el-Alevi el-Hererî. *Şerhu Süneni İbn Mace*, Cidde: Dâru'l-Minhac, 2017.
- Heyet, *Evliyalar Ansiklopedisi*, İstanbul: İhlâs Holding Gazetecilik A.Ş. Yayıncılık, 1992.
- Heyet, *Hadislerle İslâm*, İstanbul: DİB Yayınları, 2020.
- el-Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, thk. Husamüddin el-Kudsî, Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- el-Humeydî, Muhammed b. Futuh, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvab, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002.
- el-Idlibî, Selâhuddin b. Ahmed b. Muhammed Sa'id. “*Kâna Allâhu ve lem Yakun Şey'un Gayruhû Hadîsi -Rivâyet, Dirâyet ve Akîde Yönüyle-*”. Hadis Tetkikleri Der. 9/1, 2011.
- el-Irakî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin b. Abdirrahmân. *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fî'l-Esfâr fî Tahrîci mâ fî'l-İhyâi mine'l-Ahbâr*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.

- Işık, Hüseyin Hilmi. *Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye*, İstanbul: Hakikat Yayınevi, 35. Bas, 2015.
- İbn Adî, Ebû Ahmed, *el-Kâmil fî Duafai'r-Rical*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevud, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Bâcce, Ebû Bekr b. Muhammed, *Kitabü'n-Nefs*. İstanbul: Elma Basım Yayın, 1. Bsk, 2019.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik, *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Baskı, 2003.
- İbn Ebi'd-Dünya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Vera'*, thk. Ebî Abdullah Muhammed b. Hamdi'l-Hâmud, Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1977.
- , *Muhâsebetü'n-Nefs*, thk. el-Musta'sim Billâh Ebû Hureyre Mustafa b. Ali b. Avd, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. baskı, 1986.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Nasır b. Abdülaziz eş-Şesrî, Riyad: Dârü'l-Kunuzi's-Şirbiliyye, 2010.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek, *el-İbâne an turukî'l-Kasidîn ve'l-Keşf an menâhici's-sâlikîn*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Bşk Yay, 2014.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idî'l-mesânîdi's-Semâniye*, thk. Komisyon, yy: Dârü'l-Asıme, 2000.
- , *Bulûğu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, thk. Semir b. Emir ez-Zührî, Riyad: Dârü'l-Felak, 2003.
- , *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. Mısır: Mektebetü's-Selefiyye, ts.
- , *el-İsâbe fî temyîzi's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- , *İthâfû'l-Mehere bi-Etrâfi'l-Aşere*, Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1994.
- , *Telhîsü'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-Kebîr*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân. *es-Sahîh*, thk. Halis Aydemir ve Muhammed Ali Sönmez. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2012.
- İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Medâricu's-Sâlikîn beyne*

- Menâzili "İyyâke Na 'budu ve İyyâke Neste 'în"*, thk. Muhammed el-Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Baskı, 1996.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût, Dımeşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemîyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt, Beyrut: Dâru's-Sadr, 3. Baskı, 1993.
- İbn Melek, Muhammed b. İzziddin Abdillatif b. Abdilaziz el-Kermanî, *Şerhu Mesabihi's-Sünne*, thk. Nureddin Talib, by.: Dirâsâtü's-Sekâfiyyeti'l-İslâmîyye, 2012.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân. *et-Tergîb fî fezâ'ili'l-a'mâl ve sevâbi zâlik*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî (ö. 795/1393). *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'i'l-kilem*. thk. Dr. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nur, Kahire: Dâru's-Selâm Matbaası, 2004.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Tahricu Kelimi't-Tayyib*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Albânî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. baskı, 1977.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîriddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Camiu'l-Usul fî Ehadisi'r-Resûl*, thk. Abdulkadir Arnaût, Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Beyan, 1976.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğâbe fî Marifeti's-Sahâbe*, thk. Muhammed İbrahim vd., Kahire: Dârü'l-Kitabi'ş-Şa'b, 1973.
- İbnü'l-Mülakkîn, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *Muhtasarü İstidrâki'l-Hâfizi'z-Zehebî alâ Müstedreki Ebî Abdillâh el-Hâkim*, thk. Abdullah b. Hamd el-Luhaydan, Riyad: Dârü'l-Âsime, 1. baskı, 1990.
- İmam Rabbânî, Ahmed Fârukî Serhendî. *Mektubat-ı Rabbanî*. çev. Kasım Yayla. İstanbul: Merve Yayınları, ts.
- İbnü's-Siddîk el-Gumâri, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed İbnü's-Siddîk el-Gumâri, *el-Hidaye fî tahrici'l-Ehadisi'l-Bidaye*, thk. Yusuf Abdurrahman Maraşlı, Adnan Ali Şallak, Beyrut: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 1978.
- el-İşbilî, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Cem beyne's-Sahîhayn*, Riyad: Dârü'l-Muhakkik, 1999.

- Kadı İyaz, Ebû'l-Fadl İyad b. Musa, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid fî Şerhi Sahîhi Müslim*, thk. Yahya İsmail, Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar vd., *İmam Nevevi Riyâzü's-Salihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2025.
- , *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkîdi*, Ankara: DİB yayınları, 4. Baskı, ts.
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi II*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Baskı, 2014.
- Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Kara, Ömer. "Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: Râğîb el-İsfahânî." Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 38 (2012).
- Karagöz, İsmail vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Karaman, Hüseyin. *Nurettin Topçu*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010.
- Karapınar, Fikret. "İlk Devir Sûfilerin Hadis Birikimleri." marife 7/2 (2007).
- el-Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcû'l-İslâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Yakub el-Buhârî, *et-Taarruf*, Kahire: Mektebetü'l-Haniye, 1994.
- Kılıç, Dündar Ali. *Arvas ve Arvâsîler'in Van Gölü Havzasındaki Etkileri*, II. Van Gölü Havzası Sempozyumu (04-07 Eylül 2006-Bitlis Kültür Merkezi), 2007.
- Kısakürek, Necip Fazıl. *O ve Ben*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 51. Basım, 2023.
- , *Çile*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 70. Basım, 2010.
- , *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Tasavvuf Bahçeleri*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 13. Basım, 2015.
- , *Son Devrin Din Mazlumları*, Ankara: Büyük Doğu Yayınları, 29. Basım, 2022.
- , *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Râbita-i Şerif*, İstanbul: Toker Matbaası 1974.
- el-Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Abdülmecid es-Silefi Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2. Baskı, 1986.
- Kuku, Süleyman. *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı*, İstanbul: Damra Yayınları, ts.
- el-Kürdî, Ebû Uveys Eşref b. Nasır, *Silsiletü'l-Fevaidi'l-Hadisiyye ve'l-Fıkhiyye*, Mısır: Dâru'l-Lu'lu, 2012.

- el-Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- , *Kuşeyri Risalesi*, çev. Ali Arslan, İstanbul: Arslan Yayınları, 1994.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Mustafa el-A'zamî, Birleşik Arap Emirlikleri: Ziyad b. Sultan Müessesesi, 2003.
- Ma'mer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi'*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. baskı, 1983
- el-Mevsilî, Ebû Ya'la Ahmed b. Ali, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Beyrut: Dâru'l-Me'mun, 1974.
- el-Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, thk. Adbü's-Said Şerafeddin, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmîyye, 1983.
- Miyasoğlu, Mustafa. *Kısakürek, Necip Fazıl*, İstanbul: Akçağ Yayınları, 5. Baskı, 2009.
- Moğultay b. Kılıç, Alaüddin el-Hanefî. *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâ' er-Ricâl*, thk. Muhammed Osman, Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1. Baskı, 2011.
- Molla Ali el-Karî, *el-Esrâru'l-Merfûa fî'l-Ahbâri'l-Mevzûa*, thk. Muhammed Sabbag, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, t.s.
- , *Mirkatu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesabih*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Muhammed el-Hût, Ebû Abdillâh (Ebû Abdurrahmân) Muhammed b. Dervîş b. Muhammed el-Hût el-Beyrûtî el-Alevî (ö. 1276/1860). *Esne'l-Metâlib fî Ehâdis Muhtelifeti'l-Merâtib*, thk. Mustafa Abdülkadîr, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Muhammed b. Talat, *Mu'cemü'l-Muhtalîtin*, Riyad: Dâru Advâi's-Selef, 1. baskı, 2005.
- el-Mübarekfurî, Ebû Ala Muhammed b. Abdurrahman, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, b.y.
- el-Münavî, Zeynüddîn Muhammed Abderraûf b. Tâcîlârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi'i's-Sağîr*, Mısır: Mektebetü Ticariyyeti'l-Kübra, 1937.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Mehmet Zihni Efendi vd., İstanbul: Dâru'l-Tabakati'l-Âmire, 1916.

- Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Bâsit fî Tercemeti'l-Kâmusi'l-Muhît (Kamusu'l-Muhît Tercemesi)*, yay. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- el-Müttakî el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân. *Kenzu'l-Ummal*, thk. Bekri Hayalî ve Saffet es-Seka. by: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- en-Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdü'l-Mün'im Şelbî, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Neşe Özden vd. (ed.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2023.
- en-Nevevî, Ebû Zekerîya Yahyâ b. Şeref, *Riyâzü's-Sâlihîn*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fehl, Dîmaşk-Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1. Baskı, 2007.
- Okay, M. Orhan. "Kısakürek, Necip Fazıl", TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/kisakurek-necip-fazil> (Erişim Tarihi: 27.02.2025).
- Öngören, Reşat. "Sûfî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/Sûfî> (Erişim Tarihi: 21.08.2024).
- Öz, Eyüp. "Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplomu?" *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 5 (Bahar 2015), 409–440. DOI: 10.16947/fsmiad.74718.
- Özkan, Ahmet. "Susmanın Konuşmanın Ölçüsü: Samt", *EKEV Akademi Dergisi*, (86), 2001.
- Öztürk, Esmâ, "Hallerde İtidal: Vera". *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8), 2020.
- Özüdoğru, Bekir. "İbrahîm en-Nehaî'nin İbn Mes'ûd'dan İrsâllerine Dair Sözü Bağlamında İlk Dönem İrsâl-Şöhret İlişkisi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (22/1), Mart 2022.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1993.
- er-Râfî, Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim, Ebû'l-Kasım er-Râfî'î el-Kazvîn, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, thk. Azizullah Attârî, b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- er-Râgıb el-İsfehânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut: Dârü's-Şâmiyye, 1997.

- Rehber Ansiklopedisi, “Abdülhâkîm Arvâsi” <https://www.rehberansiklopedisi.com/abdulhakim-arvasi-2/>. (Erişim Tarihi: 19.06.2025).
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu‘be el-Horasânî, *es-Sünen*, thk. Heyet, Riyad: Dâru’l-Elukiye, 2012.
- Saîd Nursî, *Mektubât*. Ankara: İhlas Nur Neşriyat, 2006.
- es-San‘ânî, Muhammed b. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî el-Kuhlânî, *et-Tenvîru Şerhu Câmi‘i’s-Sağîr*, thk. Muhammed İshak, Riyad: Mektebetü Dâri’s-Selâm, 2011.
- es-Sehavî, Şemsüddin Muhammed b. Abdîrrahman, *el-Makâsıdu’l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine’l-Ahâdîsi’l-Müştehire ale’l-Elsine*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Medine: Mektebetü’l-Meymene, 2017.
- Selvi, Dilaver vd., *Kuran ve Sünnet Işığında Râbita ve Tevessül*, İstanbul: Ümran Yayınları, 1994.
- es-Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed et-Tûsî, *el-Luma‘*, thk. Abdulhalîm Mahmûd, Tâhâ Abdülbâkî Surûr, Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Hâdise, 1960.
- “Siyâlkûtî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/siyalkuti> (Erişim Tarihi: 19.08.2024).
- es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî. *Câmi‘u’l-Ehâdîs*, yay. haz. Komisyon, b.y.: ts.
- eş-Şeybanî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed, *Kitabü’z-Zühd*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999.
- et-Taberânî, Ebû’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayyir el-Lahmî eş-Şâmî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Baskı, 1994.
- , *el-Mu‘cemü’l-Evsât*, thk. Abdullah b. Muhammed ve İbrahim el-Hüseynî, Kahire: Dâru’l-Haremeyn, 1995.
- et-Tahâvî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, thk. Şuayb Arnaûd, Beyrut: Müessesetür’-Risale, 1994.
- et-Tahhân, Mahmûd. *Teysirü’l-Mustalahü’l-Hadîs*, Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 2010.
- et-Tânevî, Ali Eşref, *Hadislerle Tasavvuf*, haz. Zaferullah Daudî ve Ahmet Yıldırım, İstanbul: Umran Yayınları, 1996.
- TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Sıra No: 58.

- et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd), *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fuad Abdalbaki. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Babî, 1985.
- Topaloğlu, Bekir, İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. "Makam", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/makam--tasavvuf> (Erişim Tarihi: 21.08.2024).
- , "Aşk", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#1> (Erişim Tarihi: 25.11.2025).
- , *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2020.
- Ulvi b. Abdilkadir eş-Şekkak, *Tahrîcü'l-Ehâdis ve Eseruhu fî'l-Kitâbi "Fî Zılâli'l-Kurân*, b.y.: Dâru'l-Hicre, 2. Baskı, 1995.
- el-Useymîn, Muhammed b. Salih. *Şerhu Riyâzi's-şâlihîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn*, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1908.
- Uyan, Abdullatif, *Menâkibelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Berekât Yayınları, 1983.
- Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. İstanbul: Ensar Yayınevi, 2002.
- el-Vâilî, Hasen b. Muhammed b. Haydar. *Nüzhetü'l-Elbâb fî Kavli't-Tirmizî ve fî'l-Bâb*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşimî, Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 2006.
- Wikipedia, "Seyyid Ahmet Arvâsi", https://tr.wikipedia.org/wiki/Seyyid_Ahmet_Arv%C3%A2s%C3%AE (Erişim Tarihi: 8 Şubat 2025).
- Yazıcıoğlu, Ahmed Bîcan. *Envaru'l-Aşıkîn*, sad. Muhammed Taha, İstanbul: Muallim Neşriyat, 2018.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, sad. İsmail Karaçam vd., İstanbul: Azim Yayıncılık, 1992.
- Yıldırım, Ahmet, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, 7/2, (2018).
- , *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar, 2020.

- ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tahricu Ehadisi'l-İhya*, Riyad: Dâru'l-Asime, 1987.
- ez-Zebîdî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif. *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Babanzade Ahmed Naim, Kâmil Miras, Ankara: DİB Yayınları, 1984.
- ez-Zehbî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tarihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmirî, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1993.
- , *Mizanü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Rical*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1974.
- , *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- , *Telhisu Kitabi'l-Mevzûât*, thk. Ebû Temim b. Yesar, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- , *Tezhibü Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Ğuneym Abbas Ğuneym ve Mecdî es-Seyyid Emin, Kahire: el-Fârûk el-Hadîse li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1. Baskı, 2004.
- , *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehü Rivâyet fî'l-Kütübi's-Sitte*, Cidde: Dâru'l-Kible li't-Tabâka't'il-İslâmiyye ve Müessessetü Ulûmi'l Kur'ân, 1. Baskı, 1992.
- ez-Zeylâî, Cemalüddin Ebû Muhammed, *Nasbu'r-Raye li Ehadisi'l-Hidaye*, thk. Muhammed Avvame, Beyrut: Müessesetü'r-Riyad, 1998.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Ahmet GÖKTÜRK

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

İ – Arapça : Orta seviye

İş Deneyimi :

T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar:

GÖKTÜRK, Ahmet-Yusuf AÇIKEL. “Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’nin er-Riyazü’t-
Tasavvufiyye Adlı Eserinde Hadis Kullanımı”. *Burdur İlahiyat Fakültesi Dergisi*
10 (Haziran 2025), 17-38. <https://doi.org/10.59932/burdurilâhîyat.1648923>.